

PROBLEMI

30

VLADIMIR KAVČIČ: ONKRAJ IN SE DLJE (658)

PETER BOŽIČ: NA ROBU ZEMLJE (705)

NIKO GRAFENAUER: ELOHIM (724)

FRANCI ZAGORIČNIK: ZGODNJE OBLEGANJE (728)

JOŽE SNOJ: GNEČA (735)

TOMAŽ ŠALAMUN: SLIKE (740)

SASA VEGRI: PRIJATELJICA (744)

EVALD FLISAR: SYPHONIA POETICA (759)

JOŽE OLAJ: PESMI (754)

MARLIJA GORŠE: ZLATO JABOLKO (759)

MATEVŽ HACE: SEKRETAR MOZOLJC ODHAJA (762)

JOLKA MILIČ: PRAVLJICA (772)

JOŽE SNOJ: OSNUTEK POETIKE ZA LASTNO UPORABO (774)

I. G. PLAMEN: ŽIVA PESEM (782)

NOVI ROMAN IN RESNIČNOST, prevedel Niko Košir (784)

DARKO DOLINAR: PROZA GÜNTERJA GRASSA (798)

GÜNTER GRASS: MAČKA IN MIŠ, prevedel Darko Dolinar (805)

STANE BERNIK: ODPRTA VPRAŠANJA SPOMENIŠKEGA VARSTVA

SLOVENSКИH OBMORSКИH MEST (KOPER, IZOLA, PIRAN)

IGNAZIO SILONE: SREČANJE Z MUSILOM (827)

SEPTEMBER 1965

REVIJA ZA KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

PROBLEMI

revija za kulturo in družbena
vprašanja, september 1965,
leto III., št. 30

Ureja uredniški odbor: Vinko
Blatnik, Barbara Breclj (se-
kretar redakcije), Božidar De-
benjak, Janez Dokler, Ervin
Fritz; ing. Jože Guzelj, Tine
Hribar, Ivan Hvala, Savin Jo-
gan, Vladimir Kavčič (glavni
urednik), Marko Kerševan,
Andrej Kirn, Viktor Konjar,
Milan Kučan, Zdravko Mlinar,
Janez Pirnat (odgovorni ured-
nik), Franci Polak, Stane
Saksida, Raško Ščepanovič

Lektorja: Janez Gradišnik in
France Vrečar

Uredništvo: Ljubljana, Tomši-
čeva 12. Telefon: 20-487. Nena-
ročenih rokopisov ne vračamo.
Naročila pošiljajte na CK ZMS,
Ljubljana, Dalmatinova 4, te-
lefon: 31 00 33, tekoči račun:
600-14-608-28 z oznako: za Pro-
bleme. Celoletna naročnina
1800 dinarjev. Za študente in
dijake 1350 dinarjev. Cena po-
sameznega izvoda 250 dinarjev

Izdajata CK ZMS in UO ZŠJ
v Ljubljani. Tisk, izdelava kli-
šejev in vezava: tiskarna »Jože
Moškrič« v Ljubljani

Onkraj in še dlje

Vladimir Kavčič

I.

Divji in prediren lajež psov je vzdramil Dimitrija, in še preden se je dodobra prebudil, se je že zavedal, da so mu ti glasovi znani. Slišal jih je bil nekoč v preteklosti, ko je obiskal Tilly. Tedaj je ulice oblivala nenavadno čista in zračna svetloba, ki je pritiskala na prsi in vzbujala tesnobo. Mesto je bilo prazno kot ob ranem poletnem jutru, ograja okrog vile in trop irskih setrov na dvorišču pa sta ga opominjala, da bo pravkar prestopil prag novega spoznanja. Kaj vse se je bilo še dogodilo tistega dne? se je vprašal, toda bližajoči se lajež mu je namesto odgovora ponudil misel, da vse preteklo še traja in da ravnokar stopa na novo dvorišče. Hotel je odpreti oči, toda težke svinčene obloge, ki so se mu bile med spanjem prilepile na čelo in na veke, mu tega niso dale. S težavo je razprl eno samo oko, vanj je udarila znana svetloba ulice, v kateri je stanovala Tilly. Obenem ga je na čelu zaskelala trikotna rana, kot da so mu bili v kleti Tillyne vile vžgali znamenje. Toda zdaj ni imel časa misliti na preteklost... Svetloba, ki ga je obdajala, in strop, na katerem se je ustavilo oko, sta ga prepričala, da še vedno leži. Od kdaj? je pomislil in se vzdignil ravno toliko, da je zaznal mehko ležišče pod seboj. Potem je vstal in se razgledoval okoli sebe, še vedno z enim samim očesom in stoječ na eni nogi. Prostor, v katerem se je zbudil, je bil pravzaprav zelo razsežen in snažen, kljub temu, da je bil pod iz grobega betona. Razen postlanega vojaškega ležišča tu ni bilo druge opreme. Na vsaki od štirih sten je bilo veliko okno s snežnobelim okvirjem, ki pa ni bil brez prida, z zunanje in z notranje strani je bila nanj pritrjena umetno oblikovana kovinska mreža, ki razgleda sploh ni motila. Svetloba je imela prosto pot do Dimitrija, da se je lahko nemoteno razgledoval. Seveda pa razen neba ni bilo videti ničesar. Dimitrij je zaman prislanjal obraz k železnim križem, čez obzorje je bila razpeta le enakomerna modrina. Ali je to bilo v

resnici nebo, ni vedel. Izkušnje preteklih dni so ga učile, da je to morda le v železo okovana sinjina. Celó pogled navzdol ni dajal nobenega dokaza, s katerim bi bilo mogoče zanesljivo ločiti videz od resničnosti. Ta ulica ni imela dna, in stavbe v sosesčini so enolično bele drgetale v prostoru. Na gladkih površinah jekla in stekla so bili sledovi človeških rok že onemeli. Stolp, s katerega se je zdaj razgledoval, ga je bil vzdignil v še neraziskane višine, toda še nikoli dotlej mu pogled navzdol ni kazal tako malo kot zdaj.

Krčevito se oprijemajoč železnih okenskih rešetk, je polagoma razprl še drugo oko in se oprl na levo nogo. Lajež se je začel oddaljevati, čez nekaj trenutkov je celo zamrl. Znamenje na čelu ga je še vedno žgalo, zdaj, v popolni tišini pa se je zavedel tudi svoje golote in dogodkov preteklega večera... Katerega preteklega? je pomislil za hip. Vse, kar se je bilo zgodilo, je bilo časovno morda že zelo zelo daleč, po predstavljenosti pa še vedno kot otipljivo... Štirje možje, uslužbenci Ustanove, kateri je pripadal tudi on, so se bili sredi noči nenadoma pokazali v njegovi sobi, v šesti kleti nekega predmestja. Golega, kot je bil po napornem dnevu, so ga odpeljali po tihih zakotnih ulicah k reki, ki je ni bil še nikoli poprej videl, ga obsodili, ne da bi bil prej obtožen, in ga omamljenega od udarcev s topimi kiji vrgli v naraslo in deročo vodo... V imenu česa? V imenu novega novembrskega dne... Nad mestom so se bile prav tedaj razplamenele visoko v megleno nebo vržene bakle bengalskega ognja. Njegov slovesni odblesek je za hip zdrknil prek reke... Votli udarci po lobanji so naslednji hip že oznanili njegov konec. Konca pa vseeno ni bilo. Z zadnjimi močmi se je privlekel do nasprotnega brega. Do brega, ki ni več nasproten, je samo sedanji breg nekega življenja, nekega hotenja. Njegovega. Na tem bregu so ga sprejeli topli prameni uličnih svetilk, in prijazni glasovi so mu ponudili roko, ki jo je utrujen in pobit lahko samo sprejel. Moža brez obraza je spoznal med njimi in Dolgega Džona. Mož brez obraza je bil oblečen v sivo in njegov glas je zvenel po žgočem soncu... Z Dolгим Džonom sta ga bila ogrnila v nekakšen plašč, v njem se mu je polagoma vračala toplota, v nogah pa se mu je žal sesedala tudi utrujenost. Vodila sta ga po ozkih, toplih ulicah in ves čas so jim sledili mnogi prijazni glasovi, večinoma moški, za katere se je Dimitriju ves čas zdelo, da jih od nekod že pozna, to pa mu je zadostovalo, da se niti ni poskušal domisliti od kod... Vsi so govorili, dosti in glasno, vendar ne tako, da bi drug drugemu vpadali v besedo... Ne. Njihovi glasovi so zveneli prijazno in domače... Toda kaj so pripovedovali? Najbrž jih je poslušal le napol, preveč je bil utrujen in zaposlen sam s seboj, le s težavo je še vlačil otekle noge, pa tudi roke so mu drevene... Zadostovali so mu glasovi, ki jim je zaupal, čutil je olajšanje, znebil se je bremena, ki ga je težilo že dolge dni, a se ga prej niti ni zavedel. Vedel tudi ni, zakaj olajšanje, toda to je bilo že tu in nobenega razloga ni bilo, da bi se mu odrekel... Hodili so dolgo, morda ves preostali del noči, glava se mu je bila že pobesila na prsi, a to je bilo brez pomena, saj so ga vodili za roke, stiskali so mu zapetja, da se je čutil varnega v njihovem objemu... Med potjo so mnogi spremljevalci najbrž izginili, odšli so po svojih opravkih,

človeški glasovi so pojemali, luči so ugašale, hlad se je plazil v predmestje, ki so ga bili medtem najbrž že zapustili... Ali pa tudi ne. Zidovi, ki jih gleda, najbrž pripadajo še istemu mestu in istemu bregu, na katerega je priplaval z nasprotne strani.

Razen prvih besed, s katerimi so ga pozdravili na tem bregu, drugo, kar so govorili, ni bilo namenjeno njemu... Čeprav je slišal različne glaso-ve, niso odgovarjali drug drugemu. Tako tudi zgodba, ki jo je pripovedoval Mož brez imena, ni bila namenjena nikomur. Zgodba o Odiseju z Itake... Hladni in jasni glas Moža brez imena je napolnil vso ulico, drugi spremljevalci so tedaj molčali, to pa še ne pomeni, da so tudi poslušali. Dimitrij je bil že preveč utrujen, da bi bil sledil njihove obraze. Pripoved pa mu je ostala skoraj dobesedno v spominu. Mož brez obraza je nepričakovano, brez uvoda ugotovil, da Itaka ni dežela kot katera koli druga. Tudi ni potrebno, da se imenuje Itaka. Ko pa se že imenuje tako ali drugače, lahko rodi tudi Odiseja. Za Odiseja pa je tudi znano, da so ga klicali na več načinov. Kljub temu pa so se temu Odiseju pripetile stvari, zaradi katerih je postal znan. Imel je lep dom, ženo in otroke, pa se je le dal zvabiti na neko vojno, o kateri trdijo, da je trajala samo deset let, pa to seveda ne bo držalo. Trajala je vse njegovo življenje. Vojna, na katero se je odpravil Odisej, ni bila navadna vojna, čeprav bi včasih radi dokazali, da je bil vzrok zanjo prav nepomemben, neka Miss Helen. Ta vojna je bila prvi Odisejev cilj. Odiseju so seveda sledili še drugi možje, o njihovih namenih pa ni nič znanega. Pač, vsi skupaj so izdelali trojanskega konja, v njegovem trupu prejadrali reko zgodovine in se goli znašli na bregu današnjega sveta. Seveda pa tu spet ne kaže posploševati. Samo za Odiseja gre, pa naj ga imenujejo zvitega ali modrega... Da Odisej pred Trojo ni bil prav nič potreben, ne smemo sklepati samo iz dejstva, da bi si bil trojanskega konja lahko izmislil kdo drug, temveč tudi iz vsega njegovega nadaljnjega življenja... Ob tej ugotovitvi pa je Možu brez imena glas za hip ugasnil, da se je nato tuje in oddaljeno vprašal: Ali je to, kar je počenjal Odisej, sploh vredno imenovati življenje? Dobro, če je že moral na vojsko zaradi neke ženske in zaradi lesenega konja, bi se bil po njenem koncu lahko vrnil naravnost domov... On pa ne, odpravil se je na potep, ki ga nekateri imenujejo tudi potovanje. S seboj je zvalil še dosti drugih mož, ki se jim ni dalo obdelovati polja in rediti drobnico. Ker niso bili čisto mirni pred svojo vestjo, so tudi tej svoji odločitvi pripisovali pomen, ki ga ni imela... Zapravljali so čas z različnimi dogodivščinami, ki so si jih sami izmišljali. Kljub temu pa so med njimi nekatere, ki jih je vredno znova in znova klicati v spomin. Potovanje z ladjo, zlasti še, če je to navadna lesenjača, ni prav nič udobno. Če pomislimo samo na pomanjkanje pitne vode in na morsko bolezen, ki ti dvakrat na dan potisne želodec med škrge. Skratka: na takem potovanju se človek ne more niti pošteno najesti niti odpočiti. Zato je krmežljiv, zaspan in slabe volje. V ta običajna znamenja človečnosti pa Odisej ni mogel privoliti. Svojim dejanjem je pripisoval naloge moralne ekspedicije. Ko se je znašel v pošteni zadregi, pa je moral pokazati svoj pravi obraz. Tovarišem je postalo žal, da so mu sledili. Da bi ubežali nadnaravni moči njegove besede

in njegovega pogleda, so se odločili, da se ga znebijo in po najkrajši poti vrnejo domov. Zvezali so ga in vrgli v vodo. Ker tega niso napravili temeljito, se je rešil in se vrnil na otok, kjer so počivali. Iz preprostega računa, ki je obetal trojno korist, jih je vse skupaj podaril Enookemu... Tedaj je Dimitrija mrzab že pošteno stresal in sploh ni več odpiral oči, zato tudi ni natančno slišal imena, ki ga je izgovoril Mož brez imena. Zvenelo je kot Enoroki, to pa je bil njegov tovariš na Ustanovi, človek skromnega videza, znan po tem, da je samo še dajal in nič več sprejemal... Ne, Enoroki ni bil z Odisejem... Vse svoje spremstvo je Odisej podaril Enookemu, da, tako je nadaljeval Mož brez imena. Zato je odnesel z otoka zdravo kožo in morda je dobil še nekaj malega za pod zob. Hkrati se je tudi znebil prič in si s tem omogočil, da je pred potomci pripisal svojim dejanjem natanko tisti pomen, ki si ga je sam želel. Umil si je roke pred zgodovino. Ni on rešil tovarišev, tovariši so rešili njega, toda proti svoji volji. Le zaradi videza je pripovedoval, kaj vse je storil zanje... Ko je tako imel čiste in proste roke, je svojemu potovanju pripisal vzvišen pomen. Kdo ve, ali ni storil tega tudi zaradi žene, da bi ji opravičil svojo predolgo odsotnost... Pa saj se ni zavedal, kako si je sam skočil v hrbet... Po vsej svoji dolgi ekspediciji se je vrnil natanko tja, kjer je bil na začetku: k svoji ženi in k svoji čredi. S potovanjem je razvrednotil vojno in lesenega konja, z vrnitvijo domov — potovanje! Mož pa je dovolj bister, da je svojo okolico zamotil z zgodbami o vzvišenih ciljih, h katerim so ga vodili, kot se je v tistih časih reklo, samo bogovi... Trgovci z oljem in s svilo so odkrili več koristnega kot on... Toda preden so se ljudje zavedeli, kako je bilo z Odisejem v resnici, se je on že varno umaknil pod rušo... Iz Odisejeve zgodbe pa sledi več naukov, je s hladnim in brezosebnim glasom sklenil Mož brez obraza: Itaka od časa do časa rodi kakega Odiseja, ne da bi bila tega sama kriva. Kriv je lahko samo Odisej... In seveda tudi vsi, ki ga ne spregledajo, vsi, ki mu verjamejo in ga ne pahnejo v morje. Ko pa se odločijo, da se ga znebijo, bi ga morali tudi dobro zvezati. Lahkega, kot v svojem bistvu je, ga zgodovina spet vrže na površje. Pa še nekaj: Odisej ni premaknil nobenega vzvoda v kolesju časa, lahko je samo breme, cunja, ki zakriva obzorje jasnega razgleda... Tako je govoril Mož brez imena in nobeden mu ni ugovarjal. Če je bil tedaj poleg Dolgega Džona sploh še kdo zraven... Tedaj mu je bil najbrž že tudi plašč, s katerim ga je bil ogrnil Mož brez imena, zdrknil z ramen, že se je opotekal na robu zavesti, zato ni mogel presoditi, kako se je končala zgodba o Odiseju in komu je bila namenjena.

Zdaj je bil Dimitrij že skoraj popolnoma buden in čutil je potrebo, da kaj stori za svojo sedanost. To pa je pomenilo, da mora za nekaj časa pozabiti na preteklost in se odreči premišljanju o tem, kako so ga pripeljali v stolp in v prostor, v katerem se je prebudil. Kako visok je ta stolp, kaj pomenijo ploskve zidov, ki se belijo spodaj, in koliko časa je ta spal, če je res spal, če odsotnost njegove zavesti ni bila le posledica udarcev, ki so ga pahnili v reko... Kajti še vedno je bil popolnoma gol, in čeprav je bilo v prostoru toplo, mu je bila koža pomodrela in se je napela, da se je ni upal dotakniti. Že sam pogled nanjo je obetal bolečino novega

spoznanja. Čutil je, da postaja občutljiv celo v delih, kjer bi to ne bilo potrebno. Misel, ki se ga je bolj in bolj polaščala, pa ga je že vlekla na ulico. Skušal se je domisliti, kako so bili oblečeni ljudje, ki jih je bil videl, a se ni mogel spomniti niti enega plašča, razen tistega, v katerega ga je bil ogrnil Mož brez imena. Bil je to težak in niti ne udoben plašč, vendar zadosti dolg, da bi si z njim zakril skoraj vso goloto. To pa bi bilo dovolj, da bi se smel pokazati med ljudmi, kamor ga je nedvoumno vleklo. Zelel si je novih obrazov in novih spoznanj, vtis, ki ga je dobil ob prvem stiku z meščani tostran reke, je bil več kot obetajoč, čeprav še ni bilo mogoče slutiti, kaj vse obeta. Vsekakor so bili ljudje tu vsaj na videz drugačni kot onstran. Tu se po ulicah ni vlačila megla in neon ni strupeno žarel na vogalih, sprehajalci so hodili počasi in udobno, strnjeni v gruče pa tudi vsak zase, Dimitriju se je celo zdelo, da si je vsakdo sam izbiral pot. Kaj se je v resnici dogajalo, pa ni mogel presoditi, čeprav se tu ni počutil kot tujec.

Začel se je razgledovati po prostoru. Vrat očitno ni bilo, okna so bila scela vdolana v stene in jih ni bilo mogoče odpirati. Računati je mogel samo še na pod in strop, in ko tudi tam ni opazil nobene odprtine, samo še na presenečenje. Vendar tudi na to ni bilo treba dolgo čakati. V eni od sten so zazvenele napete kovinske vzmeti in na stropu se je nenadoma pokazala pravokotna odprtina, v njej pa deški obraz odraslega moškega, z gladko, skoraj svilenko kožo in z rjavimi, rahlo poševnimi očmi. Ta obraz se je zdel Dimitriju po svoje ljubezniv. V očeh neznanca je celo opazil lesk, ki ga je spominjal na smeh, vendar je že hip kasneje vedel, da nobeden od njiju ne čuti potrebe po njem. Dimitrij se je celo zavedel, da je še vedno gol, to dejstvo je zanj nenadoma postalo zelo pomembno, kajti doumel je, da ga tu ne bodo pripisovali naključju, temveč k njegovemu značaju. Hkrati pa je tudi vedel, da ga oko s stropa natančno opazuje. Neznanec je bil nedvomno izvedenec za take primere.

— Vas, mladi mož, so gotovo poslali, da bi mi pomagali urediti nekatere podrobnosti? je vprašal Dimitrij na način in z glasom, ki sta oba pripadala preteklosti in ta trenutek najbrž nista bila več primerna.

— Niste uganili, je medlo odvrnil neznanec in njegov obraz se je nepričakovano spremenil. Oči s čelom so se umaknile nekoliko nazaj, ustnici pa sta se mu skrotovičili v gube, in to je moglo pomeniti, da se tudi smeje, smeje na svoj živalski način. — Vse bomo uredili brez vaše pomoči, je hladno zatrdil čez čas.

— Najbrž se bova še večkrat videla, je v skladu z ustaljenimi navadami ugibal Dimitrij. — Kako vam je ime?

— Jaz sem Danko, je skoraj melanholično zazvenel glas s stropa. — To boste že videli. Res je tako.

— No, Danko, je Dimitrij skušal posneti njegov glas, zakaj pa ne skočiš dol? Rad bi ti zaupal nekatere osebne težave.

— Ne, tega pa ne, je odklonil Danko, ne da bi njegov gladki in negibni obraz ponudil eno samo pojasnilo.

— Zgodilo se je tako, je Dimitrija nenadoma obšla zgovornost, — da sem na to stran mesta prišel povsem brez obleke.

— Vem, ga je ustavil Danko. — Izpolnil bom vsako vašo željo, če jo boste le izrekli.

— Za začetek bi bil dober že nekoliko udobnejši plašč. Tak, kot sem ga imel včeraj...

— In kaj bo pod tem plaščem?

Od napetega in utrudljivega gledanja v strop se je Dimitrija že lotevala rahla slabost. Zato je sklonil glavo in molčal. Odkar se je pokazala odprtina na stropu, je tudi zrak v prostoru postajal bolj in bolj zadušljiv. Jasnost, s katero se je spominjal preteklega večera, se ni hotela več povrniti. V čelu se mu je odpirala praznina, v kateri bi mogel utopiti tri glave. Polaščalo se ga je občutje, kakršnega še ni poznal. Iz njegove zavesti je izginjalo vse, preteklost in sedanjost, celo prihodnost, ki ji je vse svoje življenje pripisoval tolikšen pomen, je izpuhtela pred njegovimi notranjimi očmi. Približala se je trenutkom, ki jih je pravkar doživljal, in se z njimi zlila v nekaj neopredeljivega. Nenadoma mu je na temenu zaključevala še bolečina. Z obema rokama se je zgrabil za glavo in se opotekel proti najbližjemu kotu.

— Ali že? je z nespremenjenim glasom vprašal Danko.

Dimitrij je prikimal.

— To je šele začetek, ga je potolažil glas od zgoraj. — Bilo je kar prav, da ste vstopili goli. Zdaj sem vas nekoliko zaprašil in nihče ne bo mogel trditi, da niste popolnoma čisti. Okopali so vas tako že prej, ko še niti slutili niste, da bo v vaš prid.

— Tu je potemtakem razkuževalnica? se je domislil Dimitrij in skušal vzdigniti glavo, da bi ujel Dankov pogled.

— Ne samo to, dosti več... Jaz sicer ne razumem vseh teh naprav, lahko vam pa iz svojih izkušenj približno povem, kaj se bo še zgodilo z vami. Ugotovljeno je, da sta vaš spomin in vaša zavest podobna prozornemu steklu brez barve in brez oblik. Vsa doživetja in vsa spoznanja pa so kot topla, vlažna sapa, ki je zameglila jasno in čisto steklo. Postopki, ki jih boste tu še okusili, imajo en sam cilj: vrniti steklu njegov prvotni blesk in sijaj. Topla, mehka krpa bo z vašega spomina zbrisala vse madeže, ki jih je vtisnil čas... Zdaj pa že lahko govorimo o času. Tu ne boste nikogar prepričali, da čas sploh je. Nihče ga ne priznava. So samo ljudje, ki jim je treba pomagati. V vsakem primeru jim je treba pomagati. Pomagati jim je treba, tudi če sami ne bi hoteli, to je seveda popolnoma normalno. Nihče ne more sam presoјati svojih koristi. Tisti, ki si to drznejo, se motijo. In potem jim je prekleto žal. Tako vam povem...

Dimitrij je zbral vse svoje moči, da se je iztrgal iz omotice, ki se ga je polaščala. Zravnal se je in spet pogledal v strop.

— Ne bi ti prisodil besed, ki jih govoriš. Ne ujemajo se s tvojim obrazom. Tole, kar se je pravkar zgodilo, omaje človekovo razsodnost. Če se je tebi zgodilo isto in še več, ti je morala splahneti celo želja po besedah...

— Nisem trdil, da se mi je zgodilo isto. To se vsakomur pripeti drugače... Kar sem povedal, tega ne želim razumeti. Meni to ni potrebno. To so le navodila...

— Navodila posebnega oddelka ...? se je domislil Dimitrij.
— Kako ste uganili?
— Topla in mehka krpa se še ni dotaknila stekla.
— Bral sem z listka ... Prvi člen.
— Beri do konca.
— Motite se. Ta navodila nimajo konca. Iz dneva v dan jih izpopolnjujejo.

— Tudi to sem že nekje slišal ...
— Nemogoče. Tako govorim samo jaz. Midva pa se še nisva srečala. Zakaj jaz sem tu šele prvi dan. In še to samo začasno ...

— Prej si se gotovo šolal. V kakšni posebni ustanovi.
— Pazil sem na nekega leva, in to ni bilo tako lahko. Lev sam je bil kar prijazna žival, teže je bilo z nadzornikom živalskega vrta. Ta ni prenesel, da bi v njegovi bližini renčal še kdo drug razen njega. Predstavlajte si, da je bil lev v majhni kletki, jaz v nekoliko večji, ki je pokrivala manjšo, in upravnik v največji, ki je pokrivala obe ... Imel je težave z zunanjim svetom, z obiskovalci našega vrta, ki mu niso kazali nobenega spoštovanja, temveč so ga kar naprej dražili. Mislili so, da je tudi on na voljo njihovi radovednosti, v korist naše stvari pa jim ni smel pokazati, da je res ravno nasprotno. Težave, ki so s tem nastajale, je bilo komaj mogoče razumeti. Mene in leva je upravnik dan za dnem zelo vztrajno prepričeval, da morava biti skrajnje ljubezniva ... Zlasti levu je kar naprej očital pomanjkanje čustev. Zame je bil položaj težaven predvsem zato, ker je za čustvena priznaval le svoja razpoloženja, ki pa so bila za moj okus malce slinasta, milo rečeno, seveda ... Lev je kazal svoja razpoloženja tako, da je skušal gristi, včasih za šalo, včasih zares. Želel se je igrati z menoj, ker sem mu bil najbližji, pa je bilo prepovedano. Da, da z najhujšo kaznijo so mi zapretili. Lev je od žalosti hiral in iz istega vzroka tudi poginil. Kljub temu pa je upravnik trdil, da je bil to zelo pameten lev, ki je zelo premišljeno zapustil ta svet. Samo zato, ker sem trdil nasprotno, so me vrgli v najmanjšo kletko in mi zagrozili, da bodo tja spustili še nekega drugega leva. K sreči je bil ta že toliko ostarel, da je mirno ždel v kotu in čakal samo še na svoj konec ... Vidite, takšna so pravila igre.

— Pravila? se je začudil Dimitrij. — Tudi tu ni nič prepuščeno naključju?

— To bomo šele videli, je brez pomisleka odvrnil Danko. Tako brezizraznega obraza Dimitrij še ni bil videl, zato niti ni skušal uganiti, kaj vse bi izrečene besede še lahko pomenile. Znova se je zavedel svoje golote in Dankovega pogleda, ki se je sprehajal po njem.

— Zoper tvojo mršavost bova nekaj ukrenila, ga je prehitel Danko. — Moral jo boš skriti pred pogledi dobronamernih ljudi. Nanje lahko naletiš še danes.

V lini na stropu so se prikazale cunjé in Dankov obraz je izginil za njimi. Hip'nato so Dimitriju že padle pred noge zelo dolge hlače iz ponošenega rjavega blaga z našitimi sivimi trakovi, njim pa je sledila preprosto krojena bluza in nekakšni brezpetniki, ki naj bi mu nadomeščali

čevlje. Naslednji trenutek je Dimitrij že lahko ugotovil, da njegove življenjske navade niso v nasprotju z novim okoljem. Nase je namreč najprej potegnil bluzo in šele nato hlače. Ko se je lotil hlač, se je izkazalo, da so nenavadno široke in da jih v pasu nima s čim pritrditi. Držati jih je moral z obema rokama. K sreči je bil zgoraj že oblečen in tudi čevlji so bili taki, da si jih je lahko nataknil brez sodelovanja rok. Čeprav je bil zdaj za silo pokrit, se mu ni zdelo, da bi se bil njegov položaj kaj prida spremenil... Ne tu ne kjerkoli drugje ni bilo časa za njegovo veselje ali žalost, usmerjena hladnost, ki jo je moral kar naprej kazati, mu je bila že prešla v navado, to je bilo edino razpoloženje, ki mu ga predstojniki še niso očitali. Nekoč si je s smehom na javnem prostoru, v neki ozki uličici, že nakopal težave z uradom, ki je skrbel za resnost državljanov, v Ustanovi, kjer je opravljal zadnjo službo, pa sta bila drža in vedenje uslužbencev posebej predpisana... Tudi olajšanje, ki ga je bilo obšlo tisti hip, ko so ga potegnili iz vode, je bilo že pozabljeno. Svojim gibom in svojemu obrazu ni smel niti za hip popustiti, prav tedaj bi se moglo zgoditi tisto, kar bi njegova zbranost lahko preprečila.

— S perilom imamo težave, mu je od zgoraj sporočil Dankov glas. — Zlasti z vašim. Ni še oprano... Nogavice iz papirja smo že porabili, morali boste še nekaj časa čakati nanje...

— Za začetek bi mi zadostoval navaden pas, ga je potolažil Dimitrij.

— S pasom ne bo nič, takšna so navodila. Z vezalkami za čevlje tudi ne, zato so vam določili natikače, vanje pa razen ene same noge ni mogoče stlačiti nič drugega.

Dimitrijevi in Dankov pogled sta se srečala. Dankove oči so bile deško krotke, spet na svojem mestu, zdaj se niti ni več režal na svoj živalski način, zato je bil Dimitrij prepričan, da so tu šale prav toliko primerne kot kje drugje. Brez besed je pogrknil slino, prepričan, da mu pot k novim odkritjem lahko odpro le dejanja in nikakor ne misli, četudi bi kdaj nastopil čas, ko bi se lahko poglobil vanje. Sicer pa ni še nič kazalo, da bi takšne okoliščine mogle nastopiti.

— Potemtakem tudi od obleke ne bo posebne koristi, je Dimitrij napravil nov korak v neznano.

— Obleka je človeku prej v škodo... Potrebovali pa jo boste vseeno. Verjetno ste si že zaželeli razgleda, čeprav vam ga vaša soba daje več, kot ga potrebujete... Tudi po mestu se boste radi sprehodili, to pa brez obleke skoraj ni mogoče. Pravim skoraj, ker včasih vendarle je, to ste že sami okusili... Zdaj pa se boste gotovo želeli vzpeti na ploščad...

Tega se sam ne bi domislil, je pomislil Dimitrij in se brez obotavljanja oprijel iz vrvi pletene lestve, ki mu jo je Danko spustil s stropa. Seveda so mu ohlapne hlače še isti trenutek zdrknile za pete, noge so se mu zmedle in ni se znal več prestopiti. Jasno je bilo, da se bo lahko vzpenjal le zelo počasi, z eno roko na hlačah, z drugo na vrvi. Ko se je končno le privlekel do odprtine, je bil njegov trud poplačan. V obraz mu je zavel čist pomladanski zrak z vonjem po morju in tropskih krajih, tako omamen, da si je želel zapreti oči in leči, leči kamorkoli. Trenutek kasneje so ga

misli že opomnile, da se vdaja svojim željam in vsemu tistemu, kar jim lahko sledi. V zraku je bila nova laž, bližala se je lahko samo zima, pravzaprav bi morala biti že pred mestnimi vrati. Kakorkoli... Stal je na ploščadi. Misleč, da lahko vsak hip izgubi ravnotežje, se je najprej razgledal po njej. Bila je petkrat, morda kar desetkrat večja kot strop njegove sobe, in to mu nikakor ni šlo v račun, saj ga je pogled skozi vsa štiri njegova okna še nekaj minut prej prepričeval, da je na najvišjem nadstropju stolpa. Ploščad je bila zares širna. Na njej so bili trije ali štirje zastekleni prostori, podobni kletkam. V nižja nadstropja pa je držalo dvoje stopnišč... Danko je v napol sklonjeni drži negibno stal zraven njega, njegove gibe je spremljal samo z očmi.

S ploščadi je Dimitrijevi pogled zdrknil na obnebje. To je bilo zelo nedoločno, zatrpáno z grmadami črnih in modrih oblakov, ti so obkrožali jasnino, ki je žarela nad mestom. Razsežnosti mesta so Dimitrija najbolj presenetile. Nikoli si ni predstavljal, da je tolikšno. Ne v bližnji ne v daljni okolici pa ni opazil stolpa, ki bi bil višji od njegovega. Videl je lahko samo strehe, zdaj gladke in ravne, zdaj bodičaste kot pravljlični grad, v živih, kričečih barvah, ki so v daljavah vse bolj medlele, dokler se niso strnile s temnim nebom. Ulic spodaj ni bilo mogoče videti, pač pa jih je slutil, zlasti Najdaljšo, bil je odkril njeno smer... Potem je iskal reko. Za njo je izginila vsaka sled, kot da je poniknila med zidove. To pa je bil nov dokaz za razsežnost in mogočnost mesta. Tako si je ogledoval tri strani neba, razgled je bil na vse strani enak. Ko pa se je obrnil k četrti strani — še vedno z obema rokama na hlačnem robu, se je namenil k robu ploščadi, da bi bil njegov razgled boljši — se je Danko dotaknil njegovega rokava.

— Tu je tisto, kar sem vam hotel pokazati!

Dimitrij je sledil njegovemu gibu. Na tej strani mesto ni bilo tako globoko in morda je bil celo stolp nižji. Tu ni bilo streh, najbrž tudi ne hiš, le nekakšna visoka ploščad, pokrita s temno, trepetajočo gmoto. Tak je bil sveda le prvi vtis. Takoj za tem se je izkazalo, da so spodaj ljudje, velikanska množica, ki se pripravlja na zborovanje. Mnogi so nosili bele table, toda Dimitrij ni videl, da bi bilo na njih kaj napisano. Množica je polglasno mrmrala, le včasih se je iz nje iztrgal posamezen vzklik, a še ta je bil nerazumljiv in brez odmeva, zamrl je, ne da bi bil koga vznemirih.

Ob pogledu na tolikšno število ljudi je Dimitriju srce začelo hitreje utripati; ko bi si bil smel dovoliti, da ga prevzame čustvo, bi bil čutil celo vznesenost. Tako pa si je le krčevito stisnil roke k telesu in se ozrl v Danka. Ta je zdaj stal nekaj korakov vstran, pripravljen, da spregovori.

— Vprašajte! je prehitel Dimitrija. — To so ljudje, h katerim se že ves čas obračate. Zvočne naprave, ki so vam na voljo, so postavljene tako, da vas oni lahko slišijo, vi pa njih ne. Razlog za to je prav enostaven, preveč jih je za pogovor. Poslušati pa znajo vsi, tega so se že naučili. Zbrali so se prav zaradi vas... Znano mi je, da ste v preteklosti skušali delovati v splošno blaginjo, le da so vaši nameni ostali brez odmeva... Zdaj se lahko vprašate, v čigavem imenu ste hoteli delovati. V svojem ali v njihovem? Morda v imenu koga drugega? Množic je seveda več. Ta ni edina, množica pa je... Če natanko pogledate, boste opazili, da so oči

vseh uprte sem gor, v vas. Pustili smo vas k množici in njej je odprta pot do vas. Samo vi lahko razumete, kakšnega pomena so ta dejstva . . .

Dimitrij se je zdrznil in se strmo zazrl v Danka. Nato se je naglo umaknil proti sredi ploščadi, kot da se je zbal globine pod seboj, in z očmi še vedno spremljal vsak Danakov gib. Dankov na videz prostodušni deški obraz je lahko skrival vse ali nič.

— Tudi od tu lahko govorite, je Danko spregledal Dimitrijevo negotovost. — Če ne tvegate, da jim gledate v obraze . . .

— Ah, množica! je nenadoma vzkliknil Dimitrij in se s poskakujočimi koraki spet približal robu. — Že zdavnaj sem se namenil, da jim bom spregovoril. Vselej so mi to preprečili . . . Nato se je sklonil, da bi jim bil še bližji, in se spet postavil v govorniško držo. Že je odprl usta, toda glasu ni spravil iz sebe. Obrnil se je k Danku in se mu nekoliko v zadregi nasmehnil.

— Množice, je končno izrekel komaj slišno, — množice ne morejo razumeti velikih ciljev, ki jih oblikujejo posamezniki, lahko pa jim sledijo. Moje spoznanje še ni dokončno. Vsak od njih ve, kaj hoče, vsi skupaj tavajo v zmoti. Moral bi se seveda odločiti, h komu se obračam. Če se k vsem hkrati, ne morem računati na nobenega od njih. Pri posameznikih pa sem tudi že poskušal. Vodi jih višja volja, ki pa je ni mogoče spoznati . . . Končno se tudi vprašujem, kdo je sestavil to množico spodaj, kdo jo je sklical in s kakšnim namenom.

— Vse to je samo zaradi vas. Ljudje so se začeli zbirati že sinoči, takoj zatem, ko smo objavili, da prihajate . . .

— Vedeli ste za moje namene?

— Ne jaz, Ustanova, ki ji pripadam.

— Ustanova . . . je zamrmral Dimitrij. — Vedeli ste za moj prihod . . . ?

— Pričakovali smo vas že dalj časa.

— Med levim in desnim bregom reke so torej neke zveze?

— Motite se. Ničesar ni, kar bi vi lahko predvideli. Narava stvari, ki ji služite, pa je takšna, da ste morali na drugi breg. Nikar si ne delajte skrbi. Naša Ustanova vam je na voljo. Dali vam bomo vse možnosti, da izmerite globine svoje osebnosti. Tako je zapisano, drugi člen pravilnika, če se ne motim . . .

— Ti torej dan za dnem sprejemaš begunce z nasprotnega brega?

— Da, v naši sprejemni bazi jih dodobra razkužimo, potem pa jih pustimo v svet. Vsak lahko gre tja, kamor ga vleče srce . . .

— Ne da bi ga kdo zasledoval, mu zastavljal vprašanja ali ga kako drugače oviral?

— Še več. Vsakdo si sam določa svoje možnosti.

— Teh je vendar neskončno število.

— Žal se motite. Zelo malo jih je. Večina se vrne tja, od koder je prišla, le redki ostanejo v prostovoljnem izgnanstvu.

— Vračajo se čez reko? Saj tam jih ne sprejmejo. Onstran so dnevi mračni in noči tesnobne. Neba ni videti in sonce je redek gost . . .

— Tudi vi se boste vrnil.

Dimitrij je sklonil glavo in ostra, pokončna guba mu je presekala čelo. Danko je govoril kar naprej, mimo njega:

— Tu ni mogoče ostati. Spoznali boste, da od tu ni kam naprej. Obleka, ki ste jo dobili, je spokorniška, toda pepel in drugo umazanijo si boste stresali na glavo sami. Tudi če bi se odločili za to, lažjo pot, težave še niso pri kraju. V našem delu mesta prebivajo zelo snažni ljudje. Pri nas so celo smetnjaki bleščeče čisti. Tam pa, kot pravijo, na oni strani, ste gazili po blatu malodane do kolen. Tudi zaradi tega si kdo zaželi nazaj... Sicer pa je vse to vaša stvar. Moja naloga je, da vas vodim od bližnjega k daljnemu. V tem procesu je tudi pogovor z množico samo korak, ki se mu ni mogoče izogniti... Zadostuje že majhna izjava. Meščane zanima, kdo ste in kaj vas je pripeljalo k nam. Slišati želijo tisto, kar jim lahko zaupate sami. Mi smo jih seveda že o vsem obvestili, vendar to ni isto.

— Izjave ne bo, je odvrnil Dimitrij, ne da bi vzdignil pogled. — Izjave obvezujejo.

— Tudi doslej niste živeli brez njih. Res, vaš položaj se je spremenil. Dolžnost mi nalaga, da sem vam na voljo celo v primeru, če se odločite za molk.

Dimitrij kot da ga ni poslušal. Preden je izrekel zadnjo besedo, se je zravnal in skušal pokukati čez rob ploščadi.

— Ne! je odločno vzkliknil. — Javno ne bom spregovoril vse dotlej, dokler bom imel roke privezane k telesu. Besede ne zadostujejo, treba jih je potrditi z dejanji. Pa tudi razdalje mi ne ustrezajo, je dodal blaže in se obrnil k Danku. — Videti jih hočem v obraz...

— Manj si sploh ne morete želeti. Stopnišče vam je odprto. Spremljal vas bom do izhoda, potem si boste morali pomagati sami. Računam, da se boste vrnili še pravi čas. Preden boste spet legli, vas moram še nahraniti.

— To celo tedaj, če ne bi priznal lakote, ga je dopolnil Dimitrij.

— Po spréhodu, ki je predviden v vašem današnjem sporedu, je gotovo ne boste več tajili. Kaj podobnega se mi še ni zgodilo, odkar sem tu. Ko se boste nekoliko razgledali in morda celo ugotovili, kje ste, bodo v vašem telesu začele delovati sile, ki jih še ne poznate dovolj. Povečani pritisk, ki ga povzroči spoznanje, pretrese tudi najbolj debelo črevo. Ugotovitev je stara... Pred kratkim smo imeli tu starejšega, zelo trdovratnega človeka. Žrl je za tri, misleč, da se nam tako maščuje. Kot ste že opazili, sanitarnih naprav nismo niti predvideli. Na človeka skušamo vplivati s primernim okoljem. Postavimo ga zadosti visoko, da se mu ni treba sramovati svojega položaja, pripravimo mu množico, z njo bi se lahko pobotal, ne da bi ji pogledal v obraz. Če se vse to zgodi, ni več razlogov za prebivanje v tem nadstropju. Preselimo vas v nižje... Stari, ki sem ga omenil, pa je imel svoje načrte... Nočne posode smo mu morali prinašati in odnašati ves dan. Hlač sploh ni hotel držati. Sprehajal se je po terasi in z nekakšnimi instrumenti, ki smo mu jih morali priskrbeti, določal pot soncu. Hotel se je preseliti v nebo, baje samo zato, ker mu niso dovolili preučevati tal. Nekoč je mož imel prav, tedaj ko je stal še na zemlji. To je potrdil tudi sam, ko se je vrnil k njej. Našli so ga spodaj na ulici, tako spremenjenega, da ga ne bi spoznali. Truplo smo lahko za silo identifi-

cirali le zato, ker ni imelo hlač, hlače so ostale tu... Terasa nima ograje in je za dokazovanje zemljine privlačnosti zelo primerna. Vsega tega vam ne pripovedujem v svojo zabavo, temveč zato, da bi se pri nas počutili natanko tako, kot je za vas koristno, čeprav tega sami še ne morete presoditi.

— K sreči imam vas, je hladno ugotovil Dimitrij, vendar se na njegovem obrazu ni zganila niti ena mišica. — Resnično me zanima, kje sem, je dodal po kratkem premolku. — In kdo sem?

— Popolnoma vas bom razumel, je pohitel Danko in z vljudnim gibom že pokazal na stopnišče. — Sledil vam bom do dna.

Na vrhu stopnišča, prav tedaj, ko bi se moral oprijeti ograje, če bi imel prosto roko, se je Dimitrij za hip ustavil in pogledal v globino. Ozko, kot vijak polžasto stopnišče, se je kljub močni svetlobi na dnu ožilo, dokler se ni zgostilo v eni sami črni točki. Osvobodil si je desnico, se oprijel ograje iz kaljenega železa in brez pomisleka stopil na prvo stopnico. Danko mu je sledil tik za petami, njuni obleki sta se nekajkrat celo dotaknili druga druge, vendar to Dimitrija ni prav nič vznemirjalo. Plašila ga ni niti dolga in utrudljiva pot navzdol. Verjel je, da bo videl ulico, če so tako sklenili. Lastna odločitev bi mu sicer lahko skrajšala pot do nje, toda samo tedaj, če bi se pognal čez ograjo. A še ta skok bi pomenil le potrdilo tujih sklepov... — Kaj sem pravzaprav še jaz? se je nenadoma glasno vprašal.

— To je že bolje, se je glasil Dankov odgovor. — V stolpu, ki je v resnici samo stopnišče velike ustanove, vas ne čakajo samo pojasnila, temveč tudi presenečenja. Med številnimi oddelki, ki so razvrščeni po nadstropjih, se bo našlo nekaj tudi za vas.

— Nikar me ne obremenjuj s svojimi težavami, ga je zavrnil Dimitrij. — Mudi se mi na cesto. Če se bom v to hišo še vrnil, bom našel tudi čas, da jo raziščem...

— Če so prizadevanja skupna, je uspeh večji. Hkrati ko boste raziskovali, boste tudi raziskovani. Nikar ne prehitevajte uradnega postopka, ker bi se vam lahko pripetilo, da boste živeli pred časom. To pa ni niti najmanj udobno.

Dimitrij ni odgovoril, zadnje Dankove besede se ga niso niti dotaknile. Želel se je čimprej znebiti spremljevalca, zato si ni oziral niti po svetlobnih napisih, ki so utripali po hodnikih vseh nadstropij. Hitel je mimo njih, stopnice so vse bolj in votlo odmevale pod koraki in pregnale sleherno misel, še preden se je utegnila spočeti. Ko ga je v očeh zaščemela dnevna svetloba, se je počutil tako, kot da se je pravkar prebudil iz dolge omedlevice. Glava je bila prazna in težka, čuti so mu bili neopazno otrpnili.

Ulica, na kateri se je znašel, je bila ožarjena z nenavadno svetlobo. Sonce se je bilo pobesilo med strehe, sijalo je naravnost v obraz vsakemu mimoidočemu. Teh je bilo mnogo, večina je hodila peš, nekateri so se vozili v kočijah, še bolj redki pa v udobnih kabrioletih, prevlečenih z bleščečim se usnjem. Za Dimitrija je bilo najbolj nenavadno to, da je kljub živahnemu prometu čutil na ulici prijetno zatišje. V tej tišini ni bilo nič grozljivega, nobenih pretiranih šumov, nobene naglice, ki bi ogrožala. To gibanje človeških teles, voz in strojev, ki je potekalo pred Dimitrijevimimi očmi, je

bilo neprisiljeno, skladno že po svoji naravi. V svetlih in čistih izložbah, ki so bile natrpane s predmeti za vsakdanjo rabo, so se lesketali topli odsevi neba, vrata so se odpirala in zapirala z glasovi, ki niso nikogar motili. A ne samo to. Mimoidoči, skoraj sami moški, so se vljudno nagibali drug proti drugemu in se pozdravljali z rahlimi prikloni in z vzpodbudnimi gibi rok. Skoraj vsi po vrsti so se enako obračali tudi k Dimitriju, kot da so mu stari znanci. Dimitrij jim je ozdravljaval enako, vendar se je iz navade oziral tudi nazaj, pa se je moral vselej znova prepričati, da se obrazi hitro menjujejo in da mu nihče ne sledi. Po logiki preteklosti je koračil kar naprej po ulici, ki ji niti ni vedel imena. Čeprav je bil še malo prej, ko sta se z Dankom spuščala s stolpa, prepričan, da si bo ljudi, ki jih bo srečal, natanko ogledal in se skušal z njimi čimprej tudi pogovoriti, se mu to zdaj ni zdelo več potrebno. Želja po njihovi bližini mu je izpuhtela tisti hip, ko so mu postali dostopni. Ko pa se je še prepričal, da mu nihče ne sledi, se je popolnoma zaprl vase in mu niti njihova pozornost ni bila več potrebna. Strmel je le še predse, ker se je tako izognil srečanju z mnogimi tujimi očmi, ki so kljub svoji zgovornosti ostajale neme. Ko bi le bilo mogoče, bi se bil izmaknil celo ulici, toda kamorkoli se je obrnil, na vse strani se mu je odpiralo enako obljudeno in sončno mesto. Da bi ušel pogovorom, na katere so bili mimoidoči že pripravljeni, tako se mu je vsaj zdelo, se niti ni skušal prepričati, kam ga vodi nepremišljeni korak. Tako ga je vse bolj in bolj obvladovalo spoznanje, da se v preteklosti ni bilo nič zgodilo. Nenavadni dogodki, katerim je bil priča in ki so ga vrgli na nasprtni breg, sploh niso bili resnični. Vse tisto je morda bilo res, toda le zanj, nikogar drugega se ni dotaknilo, in v tem delu mesta je bilo popolnoma nemogoče že samo premišljati o njih. Pri-povedovati pa celo... Komu in zakaj? Ti zdravi in zagoreli obrazi se približajo tujim stiskam le tedaj, če sami postanejo njihova žrtev... Korak za korakom se mu je bližalo tudi spoznanje, da so imela vsa pretekla dejanja in spoznanja smisel samo zanj, da so bila pravzaprav brez smisla. Zivel je v svetu, ki si ga je sam ustvaril, ustvaril zato, da bi se z njim bojeval, da bi ga spreminjal. Če ta svet ne bi bil le njegov, bi se moral najti še kdo, ki bi se mu pridružil. Skočil bi bil za njim v reko in se obenem z njim znašel na drugem bregu. Morda sta bila to Mož brez imena in Dolgi Džon, stara znanca, ki sta se zanimala zanj in mu ob vsakem srečanju pripovedovala nekaj, česar ni mogel razumeti. Mož brez imena ga je vabil, naj se mu pridruži. Trdil je, da koplje grob sedanjosti in da pri tem delu ni sam. Skliceval se je na tovariše in dopuščal možnost, da bi se sporazumeli z Žoržem. Čakal ga je na bregu in ga ogrnil v svoj plašč, zaupal mu je nekaj besed, ki jih je Dimitrij razumel, kot da ga hočejo spodbujati. Napovedal je svoj obraz, potem pa ga je vzela noč.

Naposled se je Dimitrij zavedel, da bo slej ko prej moral urediti svoje odnose z množico, ki je zborovala pod stolpom. Obrnil se je in zlahka našel pot nazaj. Stolp se je namreč vzdigoval tako visoko nad mesto, da se njegovemu razgledovanju ni mogla umakniti nobena ulica. Toda zidovje, ki je bilo od daleč videti tako mogočno, se od blizu ni razločevalo od drugih stavb. Ulice, ki so ga obkrožale, so bile ozke. Nikjer v okolici se niso širile

v trg, na katerem bi lahko zborovale množice. To spoznanje pa Dimitrija ni presenetilo, kljub dobri volji še vedno ni vedel, kaj bi spregovoril ljudem. Mikalo ga je, da bi jih vprašal po Možu brez imena ali po Dolgem Džonu, toda za takšna pojasnila bi se mogel obrniti tudi k posameznikom, ki so še vedno hodili mimo njega. Težava je bila le v tem, da mu beseda ni šla z jezika. Zdelo se mu je popolnoma nemogoče, da bi kar nenadoma začel nadlegovati tujce in jim zastavljati vprašanja, na katera niso pripravljeni. Mož brez imena je poleg tega lahko še popolnoma neznan... Medtem so ga mimoidoči seveda še kar naprej pozdravljali ali mu kako drugače izkazovali naklonjenost. Ta igra, ki se je ni nameraval udeleževati, ga je vendar vzpodbudila k sklepu, da mora nemudoma še nekaj storiti za svojo sedanost. Odločil se je, da poišče reko, vendar le pod pogojem, da ni preveč oddaljena. V stolp se je želel vrniti še pred mrakom.

Zdaj je bila neodložljiva tudi potreba, da se obrne k enemu od mimoidočih za pomoč. Izbral si je starca v črnem kaftanu in z navzgor zakrivljenimi čevlji, s katerimi je enakomerno podrsaval po asfaltu, ne da bi vzdigoval noge. Dimitrij mu je zastavil pot in ga pozdravil, kot je bil v tem delu mesta običaj. Starec se je ustavil šele tedaj, ko mu je zastavil vprašanje. Dvoje bistrih, prav nič starčevsko utrujenih oces je izpod nizkega trdega klobuka nekajkrat preletelo Dimitrijevi obraz in se nazadnje ustavilo na njegovi obleki.

— Tudi ti iščeš reko? je vprašal nekoliko hreščeče. — Tamle, za prvim vogalom so trije hiteli k njej, ne da bi vedeli, kje naj jo iščejo. Jaz je nisem videl že od mladih nog. Bili so vaših let, morda le za spoznanje starejši. Dan za dnem jih srečujem, vsi iščejo. Povabil bi vas v stransko ulico, če bi mi zaupali nekoliko več...

— Mudi se mi, je Dimitrij nezaupljivo odbil ponudbo.

— Blizu ste, mu je z obema očesoma hkrati pomežiknil starec. — Prisluhnite skrivnim izvirom pod tlakom, odločite se za enega od njih, pripeljal vas bo tja, kamor niste želeli.

— In kaj bi na mojem mestu storili vi?

— To isto... Lahko pa še nekaj več. Tu v bližini poznam zanesljivega človeka, ki je že marsikoga suhega prenesel čez reko. Moj nečak je, Danko...

— To mi zadostuje, se je zahvalil Dimitrij. — Mene zanima nekaj drugega. Naglo je zavil za vogal, nato pa stekel. Tekel je po ozki stranski ulici, tlakovani z debelimi neobdelanimi kamni, in ves čas se mu je zdelo, da se bo zdaj zdaj zgrudil. Zaradi pomanjkanja lastne teže je skoraj plaval skozi prostor, vendar tudi to ni moglo preprečiti, da se ne bi bil zaletel v mlajšega meščana, ki se je nepričakovano znašel pred njim. Dimitriju se je zdelo še najbolj verjetno, da je sledil gruči otrok, ki se je bila tik pred tem vrešče pripodila iz bližnje veže in izginila na sosednjem dvorišču. Ob nenadnem srečanju sta se oba hkrati zdrznila in obstala. Dimitriju je bila lastna zadrega nerazumljiva. Vendar se je hkrati z njo zavedel tudi svoje nemoči. Strmel je v neznanca, in njegov pogled, čeprav je bil še skoraj otrok, mu ni dopuščal, da bi bil sam nadaljeval pot.

— Me boš ti peljal k reki? je vprašal.

— K vodi? ga je popravil deček s čepico. Izrazite gube njegovega obraza in nasmeh so izdajali zrelost, ki je bila v nasprotju z njegovo šibko postavo.

Dimitrij je namesto odgovora zmignil z rameni in deček s čepico je nadaljeval:

— Moj stric, starejši človek, ki ste ga gotovo spoznali, saj hodi leto in dan v črni suknji, je bil še do nedavnega vodnik. Tujce, kakor ste vi, je vodil k reki. Podnevi seveda ne, pošiljali so mu jih samo ponoči. To so bili ljudje, ki so hoteli na drugo stran. Ponoči, ko so straže spale, so se plazili čez obzidje. Povem vam pa, da je bilo zelo nevarno. Kdor se je priplazil mimo prvega in drugega bloka, se za gotovo ni mimo tretjega. Tam so ga kaznovali, pa ne tako kot pričakujete vi, niso ga zavrnilo, dovolili so mu, da gre dalje, dobesedno dalje, tak je strokovni izraz. Dali so mu celo pospešek s tremi odločnimi udarci po temenu, to je zadostovalo, da se je zvalil v rečno strugo.

— Že vem, se je skušal sprostiti Dimitrij, in zastavil je korak navzdol po uličici. — Potem je splaval na nasprotni breg. Vendar se mi to ne zdi kazni. Zgodilo se je ravno tisto, kar je želel sam.

— Saj ni splaval, je odvrnil deček, ki je drobil dober meter za Dimitrijem. — Vode je komaj toliko, da se blešči v oči, pod njo pa samo blato.

— Voda je deroča, verjetno je pa res nekoliko kalna, se je uprl Dimitrij. — Sam sem jo že preplaval.

Deček je zdaj stekel predenj, se obrnil, da je hodil ritenski, in se mu nasmihal v obraz.

— Midva lahko postaneva še prijatelja, se je znašel Dimitrij. — Jaz ne nameram čez reko, še dolgo bom ostal tu. Zanima me samo, kam teče. Na katerem bregu sva zdaj? Na levem, kajne?

— Zakaj pa potem hočete k njej, če ne mislite čez?

— Samo zaradi brega.

— Saj ga nima, se je spet zasmel deček in se zavrtel na petah. — Okrogla je in sploh ni reka.

— In nima mostu?

— Nima. Jaz ga še nisem videl.

— Zakaj me potem vodiš tja?

— Sami ste tako želeli, pa tudi naročeno mi je bilo...

— Kdo ti je naročil?

— Moj brat. Danko.

Dimitrij se je za hip ustavil, zaprl oči in si podprl čelo s tremi prsti. Neka misel se mu je bila že skoraj porodila, zavedal se je njene pomembnosti, izreči pa je ni mogel. Čutil je le bolečino in kljuvajoče udarce v vratnih vretencih, ki so mu bolj in bolj hromili moč. Toda vedel je tudi, da mora dalje in celo do konca, če je tako določeno.

— Tvoj brat zelo skrbi zame, je rekel, ko se je spet prestopil.

— Drugi strežniki tudi, ga je popravil deček. — Name se lahko zanesete. Danes nisem v službi, pa vas vseeno spremljam. — Taka je moja dolžnost, nič se ne hvalim z njo, vsakdo stori, kar more.

— Zelo pametno govoriš, ga je pohvalil Dimitrij.

— Saj si nisem sam izmislil, tako je zapisano v pravilniku. Tretji člen, če se ne motim...

— Zdaj pa mi povej še nekaj drugega, nekaj, česar ni v pravilniku. Zakaj si tako prijazen in uslužen? Nikoli me še nisi videl in najbrž me nikoli več ne boš...

— Vaša obleka mi nalaga, da sem z vami kar najbolj obziren. Tak je ukaz. Pomagati moramo vsem, ki prebivajo v Stolpu. Vsak od nas je že bil v njem, če pomaga vam, pomaga sebi, vsi skupaj pa pomagamo pri rojstvu novega sveta. Novi svet ni izmislek, tudi vi boste to kmalu spoznali.

— Kakšen svet? se je začudil Dimitrij. — Tudi jaz sem si prizadeval, da bi sodeloval pri velikem dejanju, pri takšnem dejanju, ki ga niti prihodnji rodovi ne bi mogli podcenjevati.

— Jaz sem tisti rod, se je bolj z očmi kot z usti zasmel deček. — Ime mi je Srečko. Kljub svoji mladosti že sodelujem s Stolpom. Obetajo mi še marsikaj.

— Ti si v resnici bister, ga je pohvalil Dimitrij. — Morda si že slišal, kako je mene zanesla pot v Stolp? Morda je brat pripovedoval med kosilom... Nekatero podrobnosti so mi ušle iz spomina.

— Saj ne boste hudi, se je Srečko spet zavrtel na petah in se zaupljivo zastrmel v Dimitrija. — Ne bi smel povedati, pa bom vseeno... Saj ne morete razumeti. Vi trpite hude bolečine, pa si sami ne morete pomagati. Zato so vas poslali v Stolp, da bi se nekoliko opomogli. Popolnoma zdravi pa ne boste več. Noben specialist ne more zanesljivo ugotoviti, kdaj se je začela vaša tragedija. Izgorevali ste in izgorevali za skupno stvar in niste niti slutili, kdaj ste prekoračili tisti usodni rob, ko vas drugi niso mogli več razumeti. Iz navade so vam še pritrjevali, ne pa tudi verjeli. V leta prihajate, pa si nočete priznati...

— Nisem star, se je uprl Dimitrij, vendar ne preveč odločno. — Poln sem še sil...

— Sil že, toda kakšnih... Pa tudi to ni odločujoče. Svojo prihodnost si lahko zamišljamo le tako, da vse začnemo znova. Tak je načrt. Zato so tudi nas klicali v Stolp in nas vzgajali. Tako so dosegli, da se vsi vključujemo v načrt našega načelnika. Vam se to najbrž ne bo več posrečilo. Vaša preteklost je kakor kamen, ki vas vleče k tlom. Če se boste z njim znašli v vodi, za vas ni več rešitve.

— In kje je ta prekleta reka? se je kakor iz omočice zdramil Dimitrij. — Dosti govoriš, veliko preveč. Jaz te bom klical kar Velika usta... Sva sploh na pravi poti?

— Do reke ni več daleč, je poskočil dečko. — Še prej pa morava skozi ozka vrata. Tule, kar naprej...

Dimitrij je vzdignil pogled. Na obledelem zidu brez oken je utripala medla rdeča luč. Pod njo so bila ozka vrata brez kljuke. Dimitrij je brez pomisleka potrkal nanje. Odprla so se neslišno in tako naglo, da se ni utegnili niti začuditi. Zgrabila sta ga dva para rok in ga potegnili v močno razsvetljen prostor. V delcu sekunde, kolikor mu je ostalo časa za opa-

zovanje, je lahko ugotovil samo to, da je okoli njega več moških v platenih sivih oblekah in z zdravniškimi maskami na obrazu. Naslednji hip mu je razgled zakrila tema. Z natanko premišljenimi gibi so ga namreč vrgli pod strop, in preden se je dotaknil tal, je že tičal v ozki vreči iz jadvovine. Platno mu je prekrivalo tudi glavo, roke in noge pa so negibno obtičale v nekakšnih zavojih. Ko se je znašel v vodoravni legi in se ga trde roke niso več dotikale, se ni mogel znebiti vtisa, da leži na kupu enakih vreč, kot je sam. To spoznanje ga ni potrla. Čakal je nadaljnjih navodil.

(Se nadaljuje)

Na robu zemlje

Peter Božič

(Odlomek iz romana)

Ure so se vlekale kot čreva. Poskušal je prebirati časopis, ker do česa drugega ni imel niti volje niti moči. Nje ni bilo. Bilo je že tako pozno, da je bilo prav zagotovo, da je nočoj ne bo. Prebiral je male oglase o izgubljenih in zatečenih psih vseh pasem in barv in počutil se je kot pes, ki je izgubil gospodarja in se poskuša nekam zateči. Toda kam? In tudi če bi se imel kam, bi bržčas ne doživel tako lepe usode, da bi kdo zaradi njega pošiljal male oglase, češ zatekel se je, izgubil se je, treba ga je najti in vrniti. Takle oglas bi bil kar ljubek: pes sivorjave barve se je zatekel na neko podstrešje in tam se vsako noč grize z nekim rdečelascem. Grize in laja, toda bolj laja kot grize. Vse skupaj pa ni nič. In zato, lastnik tega sivorjavega psa... pridite ponj, z njim ni kaj početi, nihče ne ve kaj bi počel z njim. Ni za dresuro, ni za čuvaja, laja pa, ne grize. Prosimo, da se prejšnji lastnik oglasi v hiši tej in tej in tam ga bo dobil. Mi ne moremo spati. Zadaviti pa ni lepo, kar tako zadaviti ubogo, zgubljeno žival. Podpis: sostanovalci in rdečelasi neznanec, ki bi pred to ubogo zgubljeno živaljo imel tudi rad mir. In spal ponoči nemoteno in zasluženno spanje. Težko si je namreč kupiti prostost, pretežko, da bi ti jo dan na dan objedala taka sivorjava zgubljena žival. Konec oglasa.

Vso noč so razbijali peki na dvorišču. Preklinjal jih je, čeprav je vsak dan jedel njihov kruh. Dolžil jih je, da zaradi teh prekletih pekov na dvorišču ne more spati ali pa se potopiti v misli. Potem se je domislil, da je še vseeno bolje, če so na dvorišču peki, kot pa da bi se potapljal v misli. Bolje, da so na dvorišču peki, kot pa njegove misli. Kruh je mogoče jesti,

celo žvečiti ga je moči iz dolgega časa, če pa kar naprej prežvekuješ kake misli, jih imaš kmalu poln želodec in ti gre na bruhanje. Iz želodca ne gredo nikamor naprej, obležijo v njem kot pokvarjene palačinke in kar naprej te silijo k bruhanju. Pozno ponoči je slišal rdečelasca, ki se je vrnil med svoj omot odej. Tudi on ni prišel k njemu; brzkone se mu je današnja zmaga za zdaj zdela dovolj. A tudi on si ga ni želel. Niti malo si ga ni želel, čeprav je bila ta noč morivsko dolga in ti peki na dvorišču glasni, kot da je ves svet njihov, kot da brez njihovega kruha ne more nihče več živeti in bodo vsi pocrkali od gladu. Naposled je zaspal. Ko se je zjutraj zgodaj prebudil, je bila soba manj svinjska, kot se mu je zdelo prejšnji dan. Bila je sicer mizerna, toda svinjska ni bila. Hitro se je oblekel, mrz, neskončen mrz, ki je bil v teh jutrih zmeraj v tej sobi, mu ni dovolil, da bi vsaj še enkrat preletel vsa imena, ki jih je včeraj do brezumja našteval, kam bo šel vprašat za kakršno koli zaposlitev. Spomnil se je, da bi bilo najbolje, ko bi bil »inkognito«; saj je bil na dokaj slabem glasu, in kamorkoli bi prišel, bi se moral otepati z novimi, dodatnimi težavami in s svojim imenom. Sklenil je, da bo šel najprej k igravcu. Igravčevemu samoljubju bo neverjetno godilo, ko ga bo prosil za pomoč, in že je tu pol zagotovila za uspeh.

Ko je prišel k igravcu, je ta še prav tako nepremično buljil v steno kakor takrat, ko je bil zadnjikrat pri njem. Ko da se sploh ni obrnil od zidu. In podoba je bila, da se igravec le težko bota z resnico, ki jo je pravzaprav sam odkril.

»No, prav, da si prišel. Stvari pričenjajo postajati resnica.«

»Kakšne stvari?« se je delal nevednega brezposelni.

»To, kar sem ti napovedoval, se počasi, postopoma, polagoma uresničuje, kot je na tem svetu navada.«

Brezposelni je pogledal na nočno omarico, na njej so bile še zmeraj iste plesnive marelice.

»Telefonirala mi je, da je bolna, da ne more sama k meni, ker je bolna...« Ponavljal je besede... »In predvsem utrujena. Skrbeti mora za otroka, službo. Danes so taki zdravniki, da ti mora manjkati že pol glave, če hočeš dobiti bolniško... je rekla... In da je od vsega preutrujena in da bo prišla šele v soboto. Prekletu, še telefonirati ji ne bi bilo treba.«

Igravec je postajal čedalje bolj iskren. Brezposelni se je čudil tej spremembi, potem pa se je spomnil življenja, natanko življenja, ki te tako stisne, da spravljaš iz grla samo še posamezne besede in za vsako posamezno besedo se trudiš, da bi bila res, da bi bila tisto, kar v resnici živiš in misliš.

»Naslanjač se mi je začel izmikati. Ugotovila je preprosto, da je pogodba le pogodba in da tako pogodbo lahko sklene s komerkoli. Pri taki pogodbi pa kljub vsemu ostane še nekaj izbor. In tudi to je nedvomno ugotovila. Pogodba z nekom, katerega uspešnost v življenju ni tako tvegana, kot je taka pogodba z menoj, je vsekakor bolj varna. Ljudje potrebujejo solidne poslovne partnerje. Pri vseh poslih je solidnost najpomembnejša čednost. Seveda ni več frklja, ki bi jo ganili taki oblački, kot je bilo moje poudarjanje mojega vzvišenega umetniškega poklica, ki zahteva tako

in tako življenje. Kriv sem pravzaprav sam, ker sem se uštel, ko sem sešteval ta račun. Jaz sem mislil na to, da je ginljiva in ganjena ob tem, da sem jaz umetnik in igravec, ona pa je vsako mojo besedo in vsak moj stavek sproti preračunala v denar. Nedvomno si je predstavljala moje umetniško poslanstvo in najino poslovno zvezo v tem, da bom jaz opustil 'stare razvade', ljudje jih bodo skozi noč spregledali, vse spregledali, kar sem počel dvajset let, in me zasipavali z vlogami; in na koncu bom dobil angažma v centralnem gledališču, pri filmih, kratka, pulilí se bodo zame — od režiserjev do producentov, kar po vrsti. Predstavljala si je, da bom kot otovorjen osel, ki bo v to gnezdo nosil suho zlato. S tem umetništvom sem jo krmil takrat, ko sem šel prvičkrat z njo spat, bila je frklja, in to je bilo pred leti in leti. Na take limanice sem jih ujel kar precej, no, in jaz sem mislil, da je še zmeraj »od takrat«, pa se je izkazalo, da ni »od takrat«, temveč od danes. Zdaj pa ob moji odsotnosti vse skupaj prepepreva kot trhel les. Zdaj bi lahko bil genialen igravec, toda nikdar in nikoli ne bo uresničljivo to, kar si predstavlja ona. Drugi so zasedli tisto, kar sem jaz spustil iz rok. In kar enkrat spustiš iz rok, je za vselej izpuščeno. Tega ni vedela, jaz sem to vedel, pa ji nisem povedal. Moral bi jo presenetiti s tem takrat, ko sva napravila to življenjsko kupčijo. Zdaj ji je ves položaj kristilno jasen; in iz tega napačnega računa, ki sva ga zakrivila oba skupaj, izpeljuje nov, napačen račun in sklep: fant se lahko zapije, razen tega pa še ni nikamor prilezel, kamor bi pri svojih štiridesetih letih lahko, če bi imel kaj smisla za to plat življenja. Ta njen računček je toliko napačen, ker se zapil ne bi, pravilen pa, ker sem kljub vsem norostim, neumnostim, zaletavosti, domišljavosti itd. le tolikanj dozorel, da si tega niti ne želim, da mi taki uspehi v življenju ne pomenijo več nič, no, nekaj že, ampak samo kot prtljaga, ne pa kot nekaj, kar bi bilo za ta naš svet in za to življenje neogibno potrebno. Ona pa si misli, da sem ostarel in da sem izgubil življenjsko moč in ambicije. Kakšna neumnost! Spoznal sem, da v tem pehanju ni nič dobrega niti slabega, prazno je in jalovo. Človek živi drugod, ne pa na takih konjskih dirkah. Meni je čisto dovolj, da ob večerih pri radijskem nokturnu zrecitiram tiste pesnice, ki mi jih dajo recitirati, odigram kdaj pa kdaj kakega psa v kakem filmu, najraje mi porivajo pijanske vloge, češ da sem v njih najbolj resničen, tudi to je njihova zabloda, toda zaradi njihovih slaboumnosti si jaz ne trapim glave.»

Igralec je utihnil. Brezposelni je bil podvojeno presenečen. Kako ljudje v resničnih trenutkih pokažejo svoje resnično jedro in kaj znajo v resnici ljudje biti, kadar odpade vsa nesnaga z njih! In kako slaboumno, krivično in nečloveško je soditi ljudi, kadar jih ne poznamo dovolj, kadar z njimi nismo preživeli skupaj vsaj enega njihovih odločilnih trenutkov v življenju. Takrat pride vsa njihova resnica na dan.

»Najbolj zoprno pri vsej stvari je, da me dolži sama v sebi (o, prav gotovo me), da sem ji tudi jaz vse pokvaril. Da bi brez mene lahko sama kaj dosegla v življenju. Tega ji bržkone ne bo moči nikoli dopovedati. Človek doseže nekaj v življenju sam in nihče mu tega ne more preprečiti. Ali pa ne doseže, pa če ga ves svet in vsi skupaj rinejo naprej kot teleta

k jaslim. Še bolj neumno pa se mi zdi, saj doslej še nisem srečal ženske, ki ne bi hotela ,nekaj doseči' v življenju. In če njej to ne uspe, potem mora imeti takega moža, ki bo ,nekaj dosegel' v življenju, ali pa mora to klatvrno vlogo igrati otrok. Tak otrok je največji revež na tem svetu, toliko da ga ne učijo plesati po vrvi, in, k vragu, če si mi bodo kdaj zacelile noge, se moj otrok ne bo nikoli učil plesati po vrvi. Konec koncev je že vseeno, če je moj ali pa če ni. Ne bo mu zasmradila življenja s temi oslarijami! Meni ga je vojna. In potem tole ,nekaj doseči v življenju'. Njemu pa ga vojna ne bo, ker je ni in je tako hitro ne bo. Pa tudi takale zmešana baba mu ne bo pokvarila tiste vsakdanje solate in krompirja, ki ga ima pojedti na tem svetu. Zame je opravičilo: v vsakem oziru sem bil smrka-vec, ona pa bi lahko bila zrela ženska po vsem tem, kar je preživela in kolikor je stara.«

»Vidim, da si se z stvarmi, takimi kot so, spopadel z vseh strani in da ti ni do nikakih oblačkov, zato ti bom še nekaj povedal,« je rekel brezposelni. »Če je že vse tako, kot mi pripoveduješ, kaže, da si je že omislila kakšno novo poslovno stranko. Upam, da to sam veš, in da te s tem nisem prizadejal.«

»Seveda me nisi. Kako me moreš prizadejati, ko pa si povedal samo to, kar je nujna in logična posledica vsega, kar sem ti sam povedal. Saj drugega ne more biti po vsem tem; drugačen razplet je sploh nemogoč. Rad bi videl tistega norca, ki bi si predstavljaval drugačen razplet. Toda, ali si mi hotel povedati samo to?«

»Pravzaprav ne. Vedel sem, da si glede tega ne delaš nobenih praznih upov, toda glede nečesa se le še slepiš. In rad bi te opozoril...«

»O čem si domišljam in na kaj bi me rad opozoril? Prosim samo, da ne boš spet kaj modrega spleteničil, ko je stvar, vsa stvar tako preprosta.«

»Ne, nasprotno. Veš, nekaj je bilo prej vseeno še slepilo oziroma iluzija. Govoril si o otroku in njegovi vzgoji. Ko si govoril o splošni in priznani neumnosti, ki je neumnost in res prazno vedro, si v to vmešal svojo intimno željo, na katero se še zmeraj obešaš in na kateri kljub vsemu še visiš. Ali misliš, da sem krut, ko ti to govorim? Pravzaprav bi ti ne smel...«

»Molči! Vem, vem... z vsemi stvarmi se na mah vendar ne moreš sprizajzniti... Ne, govori, govori, kaj vendar misliš? Bom vsaj vedel, kje imam še plašnice na očeh.«

»Če je tako, kot si mi povedal in kakor je v resnici podoba, se bosta ločila. Toda povedati ti hočem, da bo ostal otrok neogibno njej.«

»Njej! je zmrmlal igravec.

»Njej,« je odvrnil brezposelni in razmišljal, naj se igravec nikar ne slepi, da mu bo ostal ta kos življenja. Otrok je res kos življenja; zmeraj te preseneča s svojim novim in drugačnim življenjem. Če si dovolj živ, ostaneš ob takem kosu življenja živ in ne trhla veja. To je nejasno čutil igravec. Nedvomno pa je nagonsko to vedela tudi njegova žena, saj je živela ob otroku dolgo, skoroda samotarsko, toda samozavestno in živo življenje. Otrok ji je bil garancijski list za ta svet, moški pa postranske dogodivščine ali pa postranski načrti, ki se utegnejo uresničiti ali pa tudi

ne. Veliko škode ob tem bržčas ne čuti nobena ženska. Če si je igravec domišljal, da bo ona sama zaradi lagodnosti prepustila otroka njemu, se je motil. Ta ženska je s te plati že spoznala ta kos življenja in ga ne bo izpustila iz svojih krempljev. »Sama se mu ne bo odrekla,« je rekel igravcu.

»Če vse skupaj dela iz lagodnosti zaradi nekakega umišljenega nesresničnega perja, potem ji tudi otrok ne more pomeniti drugega kot nadlego. Samo nadlego in odvečno prtljago, ki jo lahko meni naloži.«

»Motiš se. Ženska je ženska in ne spusti ničesar, kar je uplenila. Saj veš tisto o pajku, celo samca požre zaradi zaroda. Sodišče ti pa otroka tudi ne bo prisodilo. Glede tega si lahko brez slehernega upa.«

»Tak tudi sem. Moje neurejeno prejšnje življenje, diagnoza: alkoholizem itd. To je jasno, toda zatrdno vem, da se ga bo hotela odkrižati, zdaj ko si je našla drugega.«

»Zanesljivo vem, da se ga kljub vsemu ne bo hotela odkrižati. Lahko stavim glavo.«

»Prekleta! Ze spet si nekaj izmodroval v svoji butici in že spet nekaj predvidevaš, za kar je zelo malo možnosti, da se bo uresničilo. Sicer pa, ni hudiča, kako daleč sva zašla, saj navsezadnje ni bilo doslej nič drugega, kot da mi je telefonirala, češ da ne more vsak dan sem v bolnišnico in da bo prišla šele v soboto. Nič drugega se za zdaj ni zgodilo.«

»To je res,« je rekel brezposelni. »Vse se je že zgodilo. Popolnoma vse in do kraja točno si povedal, kaj vse se je zgodilo, razplete se pa seveda lahko popolnoma drugače, kot sva sklepala midva. Lahko se tudi zgodi, da ti bo v soboto padla vsa v solzah v objem, ti pol ure visela na prsih in te dve uri spraševala, če si kaj hud nanjo, ker ni mogla, res ni mogla priti. Tudi tako se lahko konča... Toda zaradi vsega tega, kar si mi povedal, vse tisto ni nič manj res in se je prav zanesljivo tako tudi zgodilo. Najbolje je, da si pripravljen na vse. Nič te ne bo presenetilo. In še nekaj: dandanašnje življenje poznaš vsaj toliko kot jaz, če ne bolj, in vedeti moraš, da se take stvari zvečine tako razpletejo. Smolo imaš predvsem zategadelj, ker nimaš spričevala, da si vsak dan hodil z očkom in mamico na sprehod, da si slab red v šoli sproti popravil, ker te drugače niso pustili smučat...; da si bil ves nemiren in drhteč, ko te je očka prvič obiskal v Ljubljani kot bruca, in da si se prvokrat napil na brucovanju in ti je gospodinja dva dni nosila v posteljo obarico in kamilice, ker si bil tako hudo bolan. In tudi ta otrok ima smolo. Ti bi ga tako vzgajal, da mu pri petih letih pred uglednimi gosti ne bi bilo treba igrati na klavir in povedati vse francoske pesmice, ki jih že zna, ampak bi prišel vsak drugi dan domov z razbito butico, vsak teden enkrat pa bi moral plačati šipo, ker jo je razbil s fračo.

Te izkaznice nimaš, na nosu se ti pozna! To se ti ni nikoli dogajalo, prej bi dobil ponarejeno potrdilo, da si univerzitetni profesor, zdravnik uglednega inozemskega zdravstvenega zavoda ali pa spoštovan znanstvenik na jedrskem inštitutu. Kaj hočeš, zanikrn potepenec si in naše najmlajše vendar ne bomo prepuščali zanikrnim potepencem, da bi jih vzgajali. V takemle varstvu bi se ne naučili ne francoščine ne igranja na klavir in

niti lepega vedenja, kaj šele tega (kar je neogibno), kdaj, zakaj in kako se je treba prikloniti do pasu in pred kom.«

»Zdaj pa ti pleteničiš. Tega pri tebi nisem bil vajen. Zmeraj si imel kako kar se da dostojanstveno globokoumno razlago, opravičljivo in skodoroda vzgojno. To me je pri tebi zmeraj presenečilo in, če že hočeš, vlilo tudi nekaj spoštovanja. Zdaj pa tak strup. Kot da sva zamenjala vlogi.«

»Saj sva ju. Brez službe sem.«

»Vem. In to že dolgo. Mislil sem, da si se že privadil na to.«

»Kako se je moči na to privaditi?«

»Nekateri najdejo sto razlogov. V resnici pa je navsezadnje to le njihova lastna volja. To vem iz lastne izkušnje.«

»Jaz tudi,« je odgovoril brezposelni. »To je bilo takrat. Zdaj so se stvari temeljito spremenile. Če je človek odgovoren samo zase, je vseeno.«

»Za koga pa si še odgovoren? Za nikogar. Ali morda za tisto tvojo sestro? Nikdar je nisem cenil. Sama bo znala poskrbeti zase. Toliko, kolikor potrebuješ ti, ki si že vse življenje vajen stradati in živeti po takih podstrešnih brlogih, pa tudi zaslužiš s svojim delom, ne da bi šel v službo.«

»Rad jo imam.«

»Kakšna neumnosti. Pomembno je pri tem samo še, če te ima ona rada in če te ima, potem se ti ni treba beliti glave. Ona, zase, ti zase...«

»Želi si otrok, družino...«

»Zdaj smo pa tam. Že zdaj ne moreš vzdrževati kolesa kot je treba, kaj bi z otroci!«

»Toda ti imaš otroka; govoriš proti sebi.«

»Butec! Ponesrečilo se mi je. Prav mi je prišlo to le toliko, kolikor se je zdaj, tako sem mislili do poloma svojih udov, prilepila name. Pa tudi to ne zadostuje, saj vidiš. Sicer pa je tako ali tako nad vsem tem velik vprašaj.«

»In vendar bi ga tudi po morebitni razporoki rad obdržal.«

»Že spet ne razumeš. Z nečem se moram vendar privezati na to zemljo. Poklic mi nič ne pomeni. Ženske še manj; to so stvari, ki so mimo. Vsega tega je zvrhana kupa. Vse to je šlo po zlu. Od vsega je ostal en sam velik nič. Le toliko sem boljši, kot sem bil, da se vežem preprosto na dolžnost. Ne bi rad še koga spravil tako na psa, kakor sem sebe ali kakor so mene. To je vse. To ni življenje, ampak je gola in prazna dolžnost; in ker več ne zmorem, moram uporabiti pač ta nadomestek. Tega se dobro zavedam, ampak meni kaj drugega ni mogoče... in mislim, da od mene ni moči zahtevati kaj več. Vse je razprodano in prodajalna je prazna. Nikakršne iluzije si ne želim in je ne maram. Na zemlji se ne dogajajo čudeži, Kristus in gobavci in Lazar, vse to je pomrlo. In če mi ostane otrok, se vendar na čuden način zvežem s to zemljo, ker nekako vendarle moram živeti. Zakaj, tega se niti ne sprašujem več. Tisti, ki si je prvokrat postavil to vprašanje »zakaj«, je norec. Tukaj ni ne vprašanja ne odgovora. Ali se ubiješ ali te ubijejo ali pa živiš... Zate je drugače. Še vedno ti je ostalo nekaj več, ni se ti treba pehati v tem praznem okviru dolžnosti, nalog in kaj jaz vem, kateri so še ti pojmi, ki so za take izpraznjene lupine, kot sem jaz, nujno zlo in v tvojih očeh laž, v mojih pa

edina in poslednja nujnost pa resnica. Tako je to, moj dragi brezposelni, in zato mislim, da se ti ni treba ukvarjati s takimi dolžnostmi in nalogami, kot je služba in podobno. V tebi je še nekaj žerjavice, še zmeraj dovolj za kak majhen kres, če priložiš vsaj malo trsk. V meni je samo še pepel, kot bi kdo še pepel polil z vodo, da se po naključju ne bi kje vnel. Ne gre torej na računček; kdor to misli, mi dela krivico, zakaj to, da moram živeti, ni nikakršen račun. To je nujnost, ki je kdo drug, ki te nujnosti ne pozna, ne bo nikoli doumel. To je vse.«

Brezposelni je molčal.

»Zakaj molčiš? Si presenečen.«

»Bil sem že nekoliko prej. Mislil sem, da boš do kraja ciničen gobeždač. Tudi v takem položaju, kot si zdaj, nič boljši, temveč slabši.«

»Gobeždal sem zato, ker sem bil prepričan, da me nihče ne bo razumel. Ljudje razumejo vendarle zmeraj in vedno samo sebe in samo po svojem lastnem okusu sodijo druge. In še nekaj: saj še nisem vedel do teh zadnjih dni, kako je z menoj in kje sem. Še sam nisem vedel, dokler ni bilo teh možnosti, ki me bržkone čakajo... Ko sem začel hlastati in grebsti za rešitvijo, se mi je vse to odgrnilo, kot se razgrnejo karte. Hudo bo le, če mi že spet ne bo ostalo popolnoma nič... Hudo zaradi tega, ker ne bo niti najmanjšega vzroka, da se ne bi zapil do zadnjega vlakenca, zapil, zakvartal, skurbal s plesnivimi in enako razpadlimi ženskami, kot sem sam.«

»Kaj pa dolžnost do samega sebe? Če že govoriš o dolžnosti, če je to že tisti prazen nadomestek, ga vendarle lahko tudi zase obdržiš.«

»Že spet vprašanje, ki ga lahko postavi nekdo, ki tega ni doživel. Ki te, poslednje nujnosti ne doživlja. Vprašam te samo, kako je možna dolžnost do samega sebe... Kje pa si že videl norca, ki bi lahko razpredel to klobko niti znotraj samega sebe... kam pa naj tako nit pritrdim? Na oblake? Na sina jo lahko, na žene jo lahko, na poklic, če mi kaj pomeni, tudi lahko. Če pa vsega tega ni, no, kam naj privežem to prekleto nit? Glej, tega ne morejo niti ljudje, ki verjamejo v boga. V tistem hipu, ko se jim kaj takega pripeti, nehajo verjeti vanj. Seveda, saj mu ne morejo privezati te niti na palec ali pa na nos! Zemlja pa je pusta in prazna.«

»Preveč si zaključil vse skupaj. Vsa vrata si zaprl.«

»Kakšna vrata vendar! Nič nisem zaprl. Toda... saj sem rekel. Hudo bo. Lahko se zgodi seveda vse drugače. Lahko pride do vsega tega, kot sva oba prej sklepala. In če pride, se seveda lahko pokaže tudi nekaj novega, česar nisva predvidevala ne jaz, ne ti. Lahko je na tej zemlji le še kakšna stvar, kakšna živa stvar, kamor lahko pripnem to nit, to storim seveda lahko samo potem, če nisem toliko upepljen, kakor se mi zdi. Toda če tega »lahko«, te nove možnosti ne bo, se bo neizpodbitno zgodilo samo tole: vrnil se bom nazaj v svet in čas, ko sem v manj zaznavni obliki delal vse tisto, kar sem sovražil. Ali naj ponavljam: posiljeval, ubijal, obešal..., po vojni vse isto, toda v manj zaznatni obliki: vsak dan vse proti svojemu prepričanju... pa to je preohlapna beseda... proti svoji nujnosti. Vsak trenutek storiš tisto, kar delaš proti svoji volji... Če tega vsak trenutek ne zaliješ z žganjem, zblazniš. Mislim, da tukaj ni treba

nobene druge razlage več. Svet postane razklan ... poenostavljen ... samo dve polovici so ga. Živiš v resnici samo eno ideologijo, ne življenja ... Vsi ideologi, ki poenostavljajo ta svet, ne zblaznijo in se ne zapijejo, ker v resnici živijo popolnoma drugače, kot oznanjajo, kot to vsiljujejo drugim. Zato je v resnici taka stvar v najbolj idealnem primeru samo sredstvo za vzdrževanje reda, ki ga je treba sproti grizti in rušiti, v najslabšem primeru pa za oblast in za ohranitev kakršnih koli in na kakršen koli način priborjenih privilegijev. Kadar sem se norčeval iz tebe, ker si spreminjal oziroma hotel spreminjati dnevni vozni red, sem se zato, ker je bilo preveč te poenostavljene ideologije ... In kadar si se hotel po njej ravnati, si bil podoben bebčku, ker si mislil resno, ker se nisi tolkel za pridobitev ali pa ohranjanje privilegijev in oblasti. Zato sem se ti posmehoval. Kadar pa si grizel in razbijal takoimenovani red, se ti nisem smejal. Toda zmeraj si se mi zdel nekoliko prezelen za to. Molčiš? Ali sem te užalil, ker sem ti povedal resnico. Precej resnic si mi povedal, pa sem jih še kar dobro prebavil.«

»Govoriš, kot bi govoril rdečelasec. Ali je mogoče, da vsi bolje vidite stvari kot jaz sam.«

»Rdečelasca ne poznam,« je rekel igravec. »Res pa je, da sem lahko bolje pregledal vso to stvar kot ti sam. In če te bo kdo kdaj za kaj dolžil pri tem, te bo lahko samo, da si prezelen in zato poenostavljaš, da si brez, naprimer, takih izkušenj, kot jih imam jaz, ali pa ti gre za oblast. Prvo te ponižuje, čeprav je res, drugo pa je neresnično, ker tisti, ki te bo dolžil drugega, ne bo mogel videti in gledati drugače kot iz samega sebe ven.«

»Rdečelasec je moj sosed, ničesar ne veš o njem in stavim, da se nikoli nista videla, kaj še, da bi kdaj govorila o meni. Potemtakem je le nekaj resnice v tem. V nečem se vajini sodbi le ujemata. Norčuje se iz mene in me imenuje otročaja.«

»Jaz se ne norčujem, niti te nimam za otročaja,« je odgovoril igravec. »Vendar bi ti rad nekaj povedal, kar iz mojih ust še nisi slišal. Pravzaprav si že, takrat v tistem zavodu ... toda ne vsega do kraja. Nimam te za otročaja, toda če bi se mi zdelo vredno na tem svetu ubadati se z takimi stvarmi, kot se zdi tebi vredno, bi bil tvoj največji nasprotnik. Iz tega sveta si kljub vsemu napravil ali pa hočeš napraviti nekaj smiselnega. V svoji osnovi ga živiš kot takega. To je pa največja laž in vrh vsega še packarija. Packarija zato, ker si ga poenostavil. Napravil si ga za svojega konja in zdaj ga jahaš ter misliš, da ga odrešuješ. Svet je nesmiselna gmota stvari in vsak človek išče v njem svoje možnosti. Svet je absurden in na vsakem koraku ti sproti to dokazuje; v tistem trenutku pa, ko ga napraviš smiselnega, si ga odrešil za vse in vse si stlačil v majhno plinsko celico, kjer morajo dihati, dokler pač zmorejo, plin, potem pa pockrjajo drug vrh drugega. Tako kot v tistih plinskih celicah v taboriščih.

Postaviš se za vrhovnega razsodnika pa kolješ levo in desno, ko ljudi ropáš njihovih možnosti, dokler ne ostaneš sam s svojo idejo, pod seboj pa imaš v voz vprežene hlapce in s svojim bičem pokaš v imenu zgodovine in na primer »nove Evrope«. Potem pa ti ostanejo na svetu take spake, kot sem jaz, namesto ljudi. Vidiš, to je tisto, kar sovražim do onemoglosti,

pa ne moremo početi drugega, kot ravno to, če se vrnem nazaj, če mi ne ostane koščka zemlje več, če zginе to, kar sem si uredil kot prazno dolžnost, naprimer z ženo ali pa s svojim otrokom. In če fant ne bo pobijal šip s fračo in bo namesto tega igral klavir, bo prav taka pohaba, kot sem jaz. Svet je nič, če hočeš živeti na njem, če kdorkoli hoče na njem živeti, ne pa nekaj, kar je treba sproti urejati, ali pa kar je od vekomaj urejeno. Fant bo s petimi leti igral klavir pri uglednih gostih in zastrupljen bo z bontonom, potem se bo vse to nadaljevalo, dokler ne bo v imenu nove pravičnosti že spet po svojem čutu spoštovanja do domovine in avtoritet zaradi dobre vzgoje služil vojake pa obešal ljudi.

In če ga po naključju ne bodo obesili ali pa razsekali na drobne kose, se bo razklal sam, sam proti sebi, in ker bo dobro vzgojen, ne bo pil, ne bo pijanec kot jaz, ampak bo zblaznel. In če bo tvoja ljubica živa, tvoja samaritanka, ki bo takrat že gospa pri šestdesetih letih in jo bodo že obiskovali tvoji ali pa otroci koga drugega, bo lahko opravljala nad njim svoj samaritanski posel, ko bo že za vekomaj zgubljen.

Vidiš, takole gledam včasih v teh večerih, ki bi bili prijetni kakemu rekonvalescentu. Bela soba, ta preljuba belina, bel strop, prijeten mrak... in prijeten čas za prijetna studiozna razmišljanja. Seveda počitek za vsakogar, ki ureja svoj dnevni življenjski račun. Te večere drugače doživljam... gledam te marelice, svojo ženo, kjer sva brez najmanjše sentimentalnosti prevarala drug drugega... Kot prevaro sem čutil to prvi hip in prve dni... Potem pa sem žal moral ugotoviti, da ni bila prevara... Oba sva se poskušala dokopati vsaj do tega, da bi naprej ohranjevala tisto berglo v življenju, v tem slepem in neprehodnem svetu samega ničā, dolžnost. Ko sem uvidel, da bi se boril za svojega sina iz dveh vzrokov, in sicer iz obeh, ki sem ti ju že povedal: da ostanem kljub vsemu na tem svetu in da imam nekakšno zvezo pa da sin ne bi bili pohabljen tako, kot sem jaz, to se pravi, da bi mu preostala na koncu samo še taka prazna nit, sem ugotovil tudi, da moja žena enostavno ne zmore drugega, kot da to kvečjemu izboljša, in če je prepričana o tem, da to lahko stori s kom drugim, ko z menoj ne more... Prav... Nimam moči, da bi to kako spremenil, čeprav sem še enkrat izdan in čeprav si drugega ne morem, kot da jo bom zaradi tega zasovražil. Vsaj nekaj časa, toda zaradi sina se bova tolkla do zadnje kaplje krvi. Poskusil bom vse, da bi uspel... Od največje umazanije do največje podlosti. Od prve možne pa do zadnje možne intrige...«

»Torej... namen posvečuje sredstva...«

»Ne, butec... Živeti hočem.«

»Raje boš podel in umazan sam pred s seboj, samo da bi uspel, kot pa da bi poskusil tisto možnost, o kateri si prej govoril. Raje, kot da bi poskusil ostati sam kot nič, na tem svetu ničā, in potem kaj iz tega narediti. Poskusiti znova in znova še eno možnost. Poskusiti do kraja, če je še kakšna.«

»Več možnosti imam tako, kot če ne poizkusim. Če poizkusim z njo na primer lepo ravnati, ko me je v resnici grdo izdala, ko bo v istem hipu, ko me bo oropala do kraja (svoje prisotnosti in še sina povrhu), dvakrat

bogatejša, jaz pa opustošen in tej opustošeni zemlji enak... sem samo popoln bebec, ki se enostavno podcenjuje in žrtvuje. Nisem kristjan, v resnici si ti kristjan. Ali si bil že kdaj v službi?»

»Se nikoli.«

»No, vidiš. Jaz pa sem bil in tam je nekoliko drugače, kot si predstavlja tvoji možgani.«

»Nisem kristjan in žrtev sovražim enako kot ti. Saj si vendar sam nekaj odkril, kar razblinja sleherno iluzijo, da bi bilo tvoje dejanje, če bi kljub vsemu ostalo čisto, vse kaj drugega kot žrtev.

»Kaj neki takega pa sem odkril?« je vprašal igravec.

»Da te v resnici tudi v tem primeru ne bi prevarala. Tudi, če bi si zate dobila boljše nadomestilo in tudi, ko bi ti odpeljal sina. In sam si mi povedal tisto možnost brez goljufije, ki naposled le še ostane. Ostane možnost možnosti. Tako pa ji zapreš vrata, osiromašiš sebe in svet za nov kos življenje...«

»Ali pa smrti,« je pribil igravec...

»Smrt je pač nekaj, kar sodi v življenje.«

»Smrt je popoln in zadnji nič.«

»Smrt je konec, samo konec tvojega življenja...«

»Da... in tako dalje... moje kože... nehajva s tem... no samo še to. Ali mi boš potem ti posodil drugo...«

»Prav imaš, nehajva s tem... to je samo še miselna telovadba... Rajši bom šel... Navsezadnje se zmeraj vse skupaj konča pri telovadbi.«

»Ne... počakaj še malo, morebiti ti bo kaj koristilo... Praviš, da še nisi bil v službi... Zato pa tudi tako govoriš. Nihče bi ne mogel tam živeti tako, kot govoriš ti... ali bi pa postal tak norec, kot je ta bolničar... Saj si ga prej slišal.«

»Slišal, toda še zdaj nisem prepričan v to, kar si mi povedal, namreč, da ni pri pravi. Mene je sovražil tam v zavodu in mi je hotel škodovati, ker je bil prepričan, da sem packa. Toda sam sem spregledal vzrok njegovega obnašanja, in kar sem dognal sam, je tudi dokazal s svojim poslednjim dejanjem v tistem zavodu. Prepričan sem, da se tako vede samo v tvoji sobi. Težko te gleda takega, kot si... kakršnega te pač vidi... In na koncu... zakaj bi taki podobi, kot jo ima o tebi, odpuščal z lažnim človekoljubljem? Zanj si samo truplo, ki mu je zmeraj in povsod navsezadnje le treba naravnati zadnjico, da ne serje na rjuho, temveč v kahlo. V resnici lahko svoja dejanja precenjuje, vendar je podoba, ki jo ima o tebi, in to, kar živi sam, res podcenjevanje.«

»Prav... če bi bilo tako... vendar ni. Mož je v resnici na pol nor in to naposled res ni nikakršna možnost. Ti seveda tega ne moreš presoditi, ker niti tri mesece nisi bil v službi. Jaz sem bil in prav včeraj so me iz mojega podjetja prišli obiskat. Bilo je zelo ljubeznivo, vendar pa so mi dali vedeti, da sem pravzaprav velika zguba za podjetje. Komaj tri mesece službe pa vsaj šest mesecev bolniške, razen tega pa še moja preteklost, ki seveda ni nikakršno jamstvo, da se bom kaj spremenil. Kako naj potem ne bom obseden od svoje preteklosti, da ti jo tvezim, in tudi svojemu sinu ne prisojam drugega, kar sem skušil v minulosti jaz, ko je na vsakem

koraku na vrsti le preteklost, pa naj bo le-ta sredstvo za privilegij in samousmiljenje ali pa za pogrebce, da koga, ki je še živ in ima še vse možnosti, da bi živel, pokopljejo. To, včeraj je bil seveda samo še dodatek, da je vsak napor jalov, če se nisi odločil za to, da boš stvari urejal tako, kot sem jih sklenil jaz. Pa pustimo to! To je dovolj hudo in je samo še dodatek k temu, da je svet nič in človek na tem svetu prav tako... Razen tega, kolikor je zmožen stvari urejati s čim manj tveganja, če mu to le uspe, in zato je seveda dovolj sredstev...

Po zvezah sem dobil službo ne zaradi tega, ker bi znal tisto delo opravljati bolj kot kdo drug. Seveda se je že takrat vmes postavila preteklost.«

»To je res zoprni dodatek k vsemu,« je odgovoril brezposelni. »Bolje, da ti že zdaj priznam, ker mi bo sicer pozneje še bolj neprijetno. Zaradi tega sem prišel pravzaprav k tebi... Ne dobim službe... in ti mi lahko pomagaš...«

»Tako, ha... ha... ha...« Igravec se je dolgo, toda upravičeno smejal. »Pred istim problemom si kot jaz pred štirimi meseci. Iz nekega bedastega ponosa in da bi sam sebi in ženi dokazal, da zmorem sam, vsaj en mesec nisem iskal sorodstvenih vezi... Toda zaman... no prav... pustiva to za pozneje... da ti ne bo neprijetno, bom to pozneje sam načel. Že zdaj pa ti obljubim, da bom storil vse, kar morem, preprosto zato, ker me nič ne stane. Odkrito govorim, ko bi me kaj stalo, ne bi poskusil. Je prav?«

»Sem v takem položaju, da mi mora biti prav.«

»No, samemu sebi sem požrl besedo, ker jo je bilo bolje požreti, kot pa še naprej ostati brez službe. Sprva sem poskušal to skriti pred ženo, ker sem mislil, da bom zaradi tega manj spoštovan, toda do kraja sem bil presenečen, ne zaradi nje, ampak zaradi svoje naivnosti. Še bolj me je spoštovala, ker imam take sorodnike. Ali vidiš, kakšen bedak sem bil, vsaj v tem primeru. Bil sem ti nekoliko podoben in priznam, da sem tako ravnal, ker sem mislil, da imaš navsezadnje le ti prav. Tebe je imela tista medicinska sestra rada in ne mene. In v glavo sem si vtepel, da zaradi tvojega življenja in zaradi tvojih nazorov... Če je to res, potem bo veljalo vsaj za ženske... za take primere. Razen tega pa sem se tudi prijetno počutil in, kar sem ti že rekel, navdal me je ponos. Počutil sem se v njem kot v puhku. Potem sta mi ta puhek in ta izkušnja, ki sem ju videl pri tebi, zadržnili vrat. Ko sem bil skoraj brez zraka, sem se odločil in stopil, kamor je bilo treba. V hipu je bilo vse urejeno. Nekaj časa sem to skrival, pa sem se zagovoril... in rezultat je bil pri ženi, kar sem ti tudi že rekel, zame takrat porazen, kar v glavo mi ni šlo, ker me zaradi tega ni prezirala, ampak še celo pridala eno sposobnost več, ko sem bil pa nekaj časa v službi, sem to dobro razumel in sam začel ceniti take sposobnosti.

Ze takrat, ko sem se znašel tam, sem takoj čez nekaj dni občutil, da je nekaj narobe. Prav hitro sem od nekoga. zvedel tudi, da je bil na to mesto določen nekdo drug, ki bi ga dobil, kot povišek in napredovanje, ko bi mu moj prihod ne zamešal štren. Podrobnosti tukaj nimajo smisla.

Lahko mi samo verjameš ali pa ne. Saj vidiš, da nimam nikakega namena karkoli predrugačiti, kot je bilo. Ko so z več strani začela padati polenca, sem se jih poskušal obraniti z avtoriteto. Zamišljal sem si, da to vsepovsod zaleže. Vsaj v začetku sem z vsemi hotel ohraniti dobre in znosne stike, in namignil sem, da imam tam zaslonbo, ki mi je seveda tudi pomagala dobiti to mesto, in da to ni bilo nikakršen privilegij, ker imam strokovno izobrazbo in mi je bila s tem samo popravljena storjena krivica... Toda, prijatelj, tudi tokrat sem se uštel, bolj vestno sem delal, bolj sem zadovoljeval vse zahteve, huje je bilo. Razlaga je sila enostavna. Tisti človek, ki sem mu nehote spodjedel mesto, je seveda imel močne zaveznike, ker drugače ne bi sploh računal na napredovanje. In bolj sem bil vesten pri svojem delu, manj možnosti so videli, da bodo našli kak realen razlog, da bi se me znebili, zato so si izmišljali take intrige, da bi te bolela glava... In kaj mi je preostalo drugega, kot da se poglobim v to igro. In ko sem se poglobil, sem uvidel tole: tista avtoriteta, na katero sem računal seveda ni zalegla. To pa zato, ker je imel moj nasprotnik prav tako »strica« kot jaz. Torej se je bilo treba boriti na »terenu«, ker se »strici« zaradi svojih »nečakov« ne bodo. V tem primeru pa bi bil seveda zgubljen. Torej... poglobil sem se še bolj in začel igrati na konkretnem terenu — pri tem pa sem moral seveda paziti, da ne bom zanemarjal službe, kar je seveda nemogoče, da bi je ne, ker sem moral predvsem igrati to igro... torej sem moral svoje zanemarjanje službe spretno prikriti. In spretno sem to prikival, iskal zaveznike, dobil premoč, in ko je le prišlo na dan, da sem zanemaril te in te službene dolžnosti... saj tega večno ni mogoče prikrivati, sem bil že toliko močnejši, da me to ni moglo spodnesti. Najbolj piškav razlog, češ da sem sicer strokovno zelo podkovan, da pa specifičnost mojega novega mesta seveda nujno zahteva spodrsaljaje, je zadostoval, da sem odnesel zmago. Če bi to tudi bilo res, bi ne zaleglo nič, ko ne bi intrigiral na levo in desno, preprosto, ko bi se ne branil z enakim orožjem... in še rezultat: »stric« je bil zadovoljen, ker sem se obnesel, in če sva že pri tvojem primeru... lahko poizkusim, ker tudi, če se boš spotaknil, ne bom nič tvegala... to pa zato, ker mislim, da je moja stvar v tem podjetju že izgubljena, vendar bom zlahka dokazal »stricu«, da je brez moje krivde, ker je šlo prej po olju, seveda, če se mi bo to sploh zahotelo. To je odvisno od vseh tistih stvari, o katerih sva prej govorila...«

»Zakaj vendar zgubljena?«

»Ker me že po treh mesecih ni bilo več tam. In prav včerajšnji obisk mi dokazuje, da so se stvari temeljito poslabšale, pa nisem tukaj dlje kot dva tedna.«

Brezposelni je dolgo molčal. Bilo ga je celo sram, ker je omenil igralcu tisto možnost, kako bi mu ta pomagal do službe... Čez čas je občutil ta sram kot moralno sprenevedanje. Vendar je za vsako ceno hotel ohraniti občutek sramu. Ohraniti predvsem zaradi tega, ker se je ustrašil neogibnosti istega položaja in svoje nemoči, da bi vso stvar le kako drugače razrešil. Še vedno mu je v kosteh tičal strah, da bi bil igralcu v čemerkoli podoben. Potem se je spomnil, da s tem brani samo svoj namišljeni več-

vredni položaj. Sklenil je, da bo igravčevo privolitev sprejel..., konec koncev naj bo, kar že hoče, tu je toliko nerazrešljivih vozlov, ki jih nikakor ne more rešiti drugače kot tako. Prejšnji dan je razmišljal o tem, da s tem oškoduje vsakogar, ki nima možnosti, da bi iskal službo brez zvez, potem se je spomnil, da so vsi ljudje iz Adama in Eve in da tu nedvomno ni nikogar, ki bi tega ne počel. Igravec je prav tako neusmiljeno kot on zadel v isto pregrajo in to seveda ni nobeno naključje. Kar ga je strašilo bolj, je bilo izkušnja, ki mu jo je igravec dokaj razvidno in jasno narisal. Ona tega ni storila, vsaj doslej ne... Morda ima drugačen položaj, morda je v tem le to, ker pač doslej še nikoli ni bila v zavodu za iztirjence drugače kot uslužbenke. Takrat je svoje mesto doživljala popolnoma z druge plati... s plati, ali je smiselno ali ne. Tukaj je seveda velik razloček. Igravec je to doživljal zgolj s praktične plati, ali mu bo uspelo ohraniti službo ali ne. Čeprav so bile stvari same na sebi bržčas podobne. In on sam je to svojo službo prav tako doživljal samo s praktične strani... ali mu bo uspelo dobiti službo ali ne. Če bo smiselna ali ne, mu je bilo vseeno, zato tudi ni imel bogve kako globokih pomislov, da bi se do nje dokopal z igravčevim posredovanjem. Razloček je bil v tem, da mu je služba pomenila le gmotno podporo, ker ob svojem delu, v katerem je živel, ni mogel živeti. Vsaj tako ne, kot je mislil, da mora.

»Obljubil sem ti, vendar mislim isto kot prej. Nobenega smisla nima in čisto brez potrebe je, da bi se s tem ukvarjal. Nisi tako pasje zavožena duša kot jaz, da bi imel bergle... in potem ti seveda ni treba skrbeti za take neumnosti, kot je družina, otrok itd... kot moram jaz, oziroma kot sem moral, če sem se hotel obdržati nad vodo. Če ona to hoče, prav, naj si to omisli, vendar na svoje stroške. Ona bo imela svoj dom in svoje gnezdo in svojega petelina kot vsaka samica, ti pa svoje delo brez takih oslarij, kot je služba. To je preprost račun in pravim ti, da je edino pravilen.«

»Prav, toda pozabil si najbolj praktično plat te zadeve... saj menda veš, da mi posoja denar... in to bo treba...«

»Kaj pa si že spet izmišljaš, posoja... daje je pravo ime... in če te to tako strahotno moti, opravljaj svoj posel tako, da bo manj spotakljiv, ali pa več delaj. To je vse.«

»To je, žal, nemogoče in samo take vrste nasvet, ki mi res nič ne koristi. Veš, približno tak je kakršni so bili moji tebi, ko si ležal zastrupljen v tistem zavodu. In še pozneje, ko sem te prej preziral, kot pa karkoli razumel.«

»Ne preziram te. Če si ti meni delal krivico, je jaz tebi ne bom, čeprav me ima, da bi se ti le rogal, vsaj malo. Vse možnosti pred seboj, v sebi pa ti zganja zeleno, nezrelo ideologijo. Tepci ga ne razumejo in se bojijo, da jim streže po oblasti.«

»Niso tepci in bržkone se niti malo ne bojijo, da jim strežem po oblasti. Čuvarji reda so, ki ni zmeraj in povsod najbolj ustrezen in je mnogokrat nered. To je. In če zmignem s palcem, bo vedno, zmeraj in povsod le nekoliko solne kisline v tem redu. To pa je zadosti, pravzaprav

bi tako moralo biti, pa sam dvomim, da bi bilo v mojem dejanju kaj solne kisline na ta neustrezen red. Vendar mi to zdaj nič mar, zdaj in tukaj mi je mar samo služba. Nehalo me je biti sram, da iščem zveze, in nehalo me je tudi brigati, da v službi pravzaprav ne bom drugega kot nekdo, ki si zgolj nabira sredstva, ne da bi hodil tja tudi zato, da bi delal.«

»Kdo pa hodi zato tja ... no, ja, kak prenapet ambiciozneš, ki ti pa potem streže samo po življenju ...«

»Še ti, ki resno delajo, se morajo tričetrt časa utapljati v nepogrešljivi igri intrig in boja za to, da si ohranijo delovno mesto, hkrati pa avtomatično zrivajo druge ... Godlja ... No, torej, me tudi moja indiferentnost ne bo moralno izčrpavala. Torej ... prosim ... poskusi, kar moreš.«

»Tak norec, kakršen si, se po svojem sklepu ne bo ravnal. Zato ti je neuspeh zagotovljen. Poznam te, poznam službo in tudi posledice lahko malo naprej preračunam. Ko boš v službi, ne boš indiferenten; ker boš prišel tja preko zveze, te bodo tisti, ki so tam že od pamtiveka in so že pozabili, da so prav tako prišli tja, imeli za tujca. Bitka se bo začela. Ti boš pa preveč moralen, da bi se spuščal na opolzka intrigantska tla ... ali pa premalo spreten, in v nekaj mesecih boš tam, kjer sem jaz, ne da bi si zlomil nogo in tako zgubil priložnost ustvarjati si »trdne pozicije«, kot se temu reče ljubko, kot jaz. Tam boš kot jaz ... ti pravim. Premalo debelo kožo imaš, če se boš pa kljub temu poglobil v to »trdno ustvarjanje pozicije«, te bo to tako zaposlilo, da boš mimogrede, ne da bi sploh opazil, opustil lasten posel. To bi bilo seveda zate odločilno ... vendar ... kolikor jaz poznam tisto tvojo bolničarko, jo boš s tem do kraja razočaral. Najprej taki grozni napori, kot jih je moči že zdaj videti, potem ti pa zapravi vsaj v njenih očeh še opravičilo. In z njim seveda tudi spoštovanje.«

»Kako neverjetno znaš vse obrniti na slabo ...« mu je odgovoril brezposelní.

»Kako in zakaj na slabo? Samo mirno in stvarno preudarjam, ker poznam službo, potem tebe in navsezadnje še njo. Ženska, ki skoro ponori ob tem, ker na svojem delovnem mestu ne vidi uspeha in smisla svojemu delu, je vsekakor malo drugačna kot moja žena, ki ji to ni mar, ki ji je mar samo to, da prinesem ficke domov. In taka ženska te ima prvič rada, drugič pa, če to sama ve ali ne, na svoj način ljubi tudi delo tistega, ki ga ima rada, pa naj ob tem govori, karkoli že hoče. Delo ljubi zaradi tebe, tebe zaradi sebe in to je vse skupaj zvezana zadeva, drugače je pri meni, kupna pogodba, malo ji je mar, kaj delam jaz, lahko se zvežem z belcebubom, samo da pri tem ne bo na kakršen koli način prekršen dogovor, ki ga imava v resnici med seboj. Lahko denar kradem, lahko bi prodajal na črno zlate zobe, ki bi jih zvelkel vsako noč mrličem iz jam na Žalah, to ji ne bi bilo mar, ker je edino resnična samo pogodba ... posloven dogovor: jaz imam te in te dolžnosti, ti pa te ... in glej, da ne storiš nič takega, kar lahko pokvari in spravi v nevarnost dolžnosti, ki jih imaš do mene, delaš pa lahko, kar hočeš. Ohrani videz in ohranjeno je vse. In priznam ti, da jaz ne zahtevam od nje nič drugega, nič več. Pri tebi pa je drugače, in ko se boš hotel motati v tisti svoji službi, se boš zamotal v eno ali pa drugo prazno vrečo in zavezali te bodo vanjo, da sam ne boš

vedel kdaj. Če boš pogorel, bo slabo, ker boš za eno ped manj, če ne boš pogorel, bo še slabše, ker drugače ne boš uspel tako, kot sem ti povedal, in s tem boš seveda zapravil... no, pa kaj bi spet ponavljal... Natanko tam boš kot jaz... Jaz, ki se bom spet zapil in me bodo četrtič pripeljali v tisti zavod, in ti, ki boš spet taval po predmestjih, tokrat še bolj brez moči kot prvikrat, še bolj razdejan, če ne boš že na začetku mojega pijanstva. Vprašanje je samo, koga bodo prej privlekli nazaj. Ali mene ali tebe, in vprašanje je samo, kdo izmed naju bo mrcvaril sebe in druge z nauki. Midva si jih zanesljivo ne bova več delila. Lahko bova samo obujala spomine kot dva stara veterana, od katerih je eden bolj, drugi manj zaslužen, toda oba enako na psu.«

»Pravzaprav je treba vseeno upati... ne vem, toda zdi se mi, da si ti to stvar prav tako zapravil kot vse ostalo. Vseeno je, ali si jo zapravil sam ali drugi, toda zapravljeno je. Vse si narisal z najbolj črnim ogljem.«

»Kaj pa si storil ti? Vse to s tvojo brezobzirno resnico in krutim, toda resničnim svetom; ali ta svet dopušča kaj možnosti? Enako sva precenila položaj. Vsak zase in ti zame in jaz zate...«

»Če že govoriva o upanju, potem povem, da le drugače mislim. Ali se spomniš: ko je svet pust, kakor je, in ko si brez vsake možnosti, je še zmeraj možnost, ki ji ne smeš zapreti vrat. Do tega pa se ne dokoplješ brez upanja. Možnosti, da je razen te še možnost, zaviješ že prej vrat.«

»No, in prav zaradi te tvoje lastnosti, ki te dela resničnega norca in ki je v resnici tista stvar, ki se je boji tvoje dekle, je vsa stvar že vnaprej zgubljena. V tej tvoji lastnosti tiči zajec... Najprej zgubiti, da potem morda nekaj dobiš, ko je pravzaprav popolnoma na dlani, da ne živiš zato, da boš življenje zapravil in s tem nekaj pridobil ali kakor koli že zboljšal svet. Življenje zgubiti pa pomeni pristati tam, kjer si že bil, oziroma kamor sva vsak po svoji poti in na svoj način pridrsala oba. Ali ni bolje prej zmagati... prepustiti vse njej, ne se zaplesti v prihodnje in zanesljive poraze... Saj vendar lahko sama razume, da zdaj ni moči normalno živeti in ne kot vprežna žival, če hočeš uresničiti vse, kar pravzaprav zahtevajo od tebe: družino, otroka, stanovanje v bloku in še tebe, kakršen si. To so nemogoče stvari. Odločiti se mora: ali za tebe ali pa za stanovanje v bloku s centralno kurjavo in z vsemi lisjaštvii, ki jih moraš napraviti, če hočeš to doseči. Ne pa... Ne izmikam se ti, saj sem ti povedal, da tukaj čisto nič ne tvegam.«

»Zdaj bom tudi jaz s črnim ogljem risal po papirju... toda ne bom ti prerokoval nikake prihodnosti, samo preteklost...«

»To poznam sam...«

»Vem.«

»Bedasta in brezupna je tako, da nanjo ni vredno obesiti niti papirnatega zmaja, ki bi tako ali tako sam letal po zraku.«

»No, če ne poskusim vsega, kar je možno, potem je neogibno, da bom čez toliko in toliko časa tako izpraznjena lupina, kot si ti. Sam si tako govoril. Sklepal bom samo še pogodbe in že preprost zlom noge ali pa vnetje srednjega ušesa me bo treščilo ob tla, kot je zdaj tebe. In ko bom tako do kraja zdvomil v vsako možnost, bom prav tako goljufal, ne

da bi pustil odprta vrata za kakšno možnost, ki zanesljivo je. Samo človeka ni potem več, ki bi jo izkoristil. Tako... to je vse. Bil sem iskren in zato sem si lahko nakopal na vrat tvoje sovraštvo. Če mi zaradi tega ne boš pomagal, še tudi nič ne pomeni. Poskusil sem, kar sem mogel. In prihodnjič bom spet poskusil, pa naj se mi stokrat izjalovi. Kdaj naj se spet oglasim, da mi boš lahko povedal, kaj je bilo s tem?»

»Ali nimaš nobenega drugega vzroka, da bi prihajal sem?»

»Iskren bom: nobenega, ker si kaj bistvenega ne moreva več pojasniti. Vse besede na tem svetu seveda niso jalove. To pravijo tisti, ki so pozabili, da ljudje navsezadnje govorijo še kaj drugega, ne samo jesti, spati, piti, žejen in tako naprej. Toda za zdaj je najin rezervoar izčrpan. Zdaj bova govorila le še toliko, kolikor bova še naprej drug drugemu potrebna, oziroma kolikor bo treba. Nasvidenje... Saj imaš tudi ti čez glavo posla, čeprav si priklenjen na to posteljo. Tokrat imaš srečo, ker si priklenjen pri zavesti... nisi tako nezavesten kot takrat in... ker se je nekoliko razširil krog okoli tebe. Pa naj bo tak ali tak. Na boljšem si.«

Brezposelni je odšel, ne da bi dobil odgovor.

Najprej se je vrnil domov. Počutil se je bolje, zlasti zaradi tega, ker je sklenil vse skupaj vzeti na rame... Hodil je prožno, sproščeno; ko je gledal ljudi po cestah, so se mu zdeli popolnoma naravni. Nič takega ni bilo v njih, kar bi bilo usmiljenja vredno, in nič takega, kar bi mu lahko vzbujalo strah ali pa kar bi imelo neke skrito hudo grožnjo. Že da se je sklenil boriti, da je prvi korak že storil, ga je navdalo z nekakšno radostjo... Bilo je podobno občutku vojaka, ki je vojak, ne da bi sam to hotel ali želel biti, ki se je že nekaj mesecev valjal po vojašnicah in ki se je nenadoma vprašal: kakšna behavost pa je navsezadnje vse to? Vojak sem, in če sem že to, hočem v boj. Pa naj bo tisto kakorkoli že, hočem streljati, ubijati nasprotnika, ni mi mar, kdo je, samo povejte in opišite mi ga, kakšno čepico ima in kakšne trakove, in streljal bom in ubijal, obešal, če hočete... vse bom, samo da ne bom kar tjavdan vojak, ki se valja tukaj po kasarnah, žre komis, tu pa tam ponesnaži latrino in kakšno že prej ponesnaženo punco. Puško imam in z njo vihtim po zraku; če sem že vojak, moram ta bajonet zasadiť nekomu v prsi... domovina, bog, cesar, mati, ljubica... zate... in kri naj teče...

Tako se je počutil... tisti, ki je zdaj po vseh predpisih, po cebri šel čez cesto, je bil nasprotnik, slep nasprotnik, ki se ravna po tem prekletem redu... on pa se mora bojevati z njim in zato je vse postavljeno na kocko... torej, če je že tako z njim... službo mi odjeda... in jaz naj bi bil obziren pri izbiri, ali jo lovim z zvezami ali brez njih... Tam je, kjer so vsi, ki živijo po službah, lahko je celo v kaki specialni službi in živi od tega, ko oprezuje za njim... ker si je kdo vtepel v glavo, da mu on, brezposelni spodjeda hišo. Dobro ga plača in tako živita oba... Tisti, ki si je v brezposelnem ustvaril sovražnika (takole si ga je izmislil, kot si otroci napravijo bavbava), delo ima in problem, in tale, ki ga je oni prvi poslal za njim, da mu bo zanesljivo prinesel podatke, kako je na skrivaj kje zakopal bombe in še kaj takega... Ta stolpec... je razmišljal ta novopečeni vojak, ki je bil prej brezposelni, se nujno konča pri tem... in

če se tukaj konča, bomo vsi dobro živeli . . . jaz se bom umazano boril za službo, oni bo pa takole služil, to se pravi, služil bo stvari . . .

Korak brezposelnega je bil trden in smešen. Prav tak, kakor ga imajo novopečeni vojaki . . . Tisti revež pa, ki je prav redoljubno šel čez cesto, je zavil v bolnišnico, tja, odkoder je brezposelni prišel, in zadnji hip je opazil, da je popolnoma bled in da mu iz rokava štrli obveza, skozi katero počasi prenika kri.

Nekoliko se je zmedel, pomislil na svoje zdravje in počasi, veliko manj vojaško, šel proti domu. Vseskoz pa je razmišljal o svojem zdravju. Ni ga skrbelo, da bi mu kaj manjkalo na rokah ali nogah . . . ne, tukaj je bil cel, celo žilav, toda drugače se je bal zase. Na drug način in nekje popolnoma drugeje ga je začelo spodjedati. Za hip ga je obšla slabost. Pa ne zato, ker bi mu z roke curljala kri. Zato, ker se je zavedel, docela jasno zavedel, da si je okoli sebe v domišljiji ustvaril bataljone, divizije, brigade sovražnikov. Ne zmeraj, toda tisti hip je na tistega človeka gledal tako. Tist človek pa je morda crkaval v kaki podstrešni luknji, tako kot on, za kako cirkularsko rezal les, si odrezal pol roke in zdaj jo gre celit v bolnišnico, da bo lahko naslednji dan enako crkaval za isto cirkularsko in se ob sobotah napil kot žival, na primer v gostilni pri Planinki, doma pretepal ženo in otroke, naslednji dan na kolenih prosil odpuščanja in si šel še naprej puščat kri na cirkularsko. On pa si ga je preprosto zamislil kot človeka s specialno službo, ki živi od tega, da si o njem izmišljuje neverjetne stvari, da že spet nekako, sicer brez tega, da bi si očitno puščal kri, temveč natihoma in počasi, toda zanesljivo, zasluži za skledo fižola. Nekateri več, nekateri manj, drugi vso njivo. Kakor komu po zasluženju. V tako sorto ga je torej vtaknil. On, novo pečeni vojak, ki se je tedaj pričel boriti za službo do edine zmage . . .

Upravičeno se je zbal za svoje zdravje.

Bilo je pozno popoldne. Zaželel si je nekoliko dežja, da ne bi to brezbarvno in medlo sonce kar naprej poudarjalo svojega brezbarvnega značaja, lahko bi ga vsaj nekolikanj zakrili oblaki, da bi kje na kakem voglu zazijala škrbina. In pa še ta nesreče poln krog, ki se nečimrno in tjavdan vlačijo po nebu kot kaka cipa iz gostilne v gostilno. Vržeš jo ven, zjutraj pa prileze iz istega konca nazaj. No, tega nebeškega vlačugarstva ne bo več gledal. Ali naj se potopi vase? Tam bo šele lepo. Ne sonca, ne dežja, same koprenaste megle prividov. Kot da bi gledal kakšno mlako v kateri ni niti žab; kako se sluzasto vlačijo zlati kolobarčki in ti prikazujejo svet v najbolj abotnih in izmišljenih podobah. In zakaj vse to? Napravil je sklep, toda ali ga bo izpolnjeval? Ali to vse skupaj kaj pomaga? Ali zaleže sto sklepov, ali pomaga volja, ki je nima slon, če je ujet pa bi rad ušel? Nič. Sinoči ni prišla k njemu. Naveličala se ga je in tudi on je je že sit. To je vse. In to je edina resnica. In vedno bolj bosta sita drug drugega, če ne bosta kaj ukrenila. Začne pa se pri njegovi službi. In niti on do danes ni vedel, niti ona še do nocoj ni doumela, zakaj se vse do onemoglosti drobi, zakaj ni moči doseči tega, kar je treba . . . Ker v njunem skupnem življenju ni zrastle nič novega. Skupaj živita, vse gre po skupni poti, ne tako kot pri igravcu in njegovi ženi, temveč drugače. Kar delata, delata

le v mislih na drugega in vendar je vse skupaj postano. Zakaj nič novega še ni zrastle iz tega življenja, ki ga živita. Vedno ene in iste skrbi, ene in iste težave, svet, ki se ponavlja, kot se lahko samo njun. In če potem pogledaš sonce, je vedno enako okroglo, vedno enako medlo in brez značaja, brez pomena. Prav, k njej gre na zavod, čeprav je nocoj ni bilo k njemu. Spotoma pa lahko opazuje, kako vse okoli njega krkuje. Tisti kozolec je tak, da na njem ne bo obstala niti ena slamica. Miši bodo požrle vse bilke, veter ga bo oglodal, saj ga že pravzaprav gloje, kot da je iz pajčevine. Nekoliko naprej je voda, za njim je grad... in ne veš, ali voda gloje grad ali grad golta vodo. Dlje ko je gledal to čudo, bolj se mu je zdelo, da se dogaja oboje hkrati. Voda zanesljivo, počasi, zahrbtno, kot kaka bolezen, gloje tiste zidove, zidovi pa kot nenasitna in divja zver goltajo to rečico. Pa še sonce jo požira, in če natanko pogledaš vanjo, je sonce v njej kot kak razjeden pisiker, na vseh koncih zveržen. Tudi sonce hira, hira...

Vratar v hišici ga je nekaj časa opazoval, potem pa se ni več zmenil zanj. Ko ga je brezposelni zagledal, se je spomnil, da je že prispel na mesto...

Tako pasje je torej, če človek gleda okoli sebe, tak, kakršen je. In tak je in tako je. Prav, pa načrti... to se bo uresničilo čez mesec, če se bo... to čez pol leta... če se bo... to čez eno leto, če se bo... vse, kar je nujno in kar se mora uresničiti... Toda stanje je že zdaj tako, kot je, ne čaka mesec, ne čaka pol leta, ne čaka leto dni... pasje je že zdaj, že danes, je bilo že včeraj, jutri bo še bolj, kakšno bo šele čez mesec... In nobeno spoznanje nič ne zaleže... ker spoznanje konec koncev še ni lopata... če pa se pritolčeš že tako daleč, da postane že lopata, pa nimaš zemlje, če si jo priboriš košček, pa ugotoviš, da je skala in da bi moral imeti pravzaprav kramp... Tako gre vse skupaj narazen, gre svojo pot... in s krampom in skalo si že spet na istem kot z lopato brez zemlje...

Kako čudežen je pravzaprav svet pravil, nikoli ni te zagate... ki je v resnici večna... toda sveta pravil ni... nihče si ga ne more tako izmisliti, da navsezadnje iz njega ne bi nastala popolna zmešnjava. In ko nastane ta zmešnjava, je že spet čudežna... Oho, modrijan, pri vratih si, si je rekel. Zdaj bo treba ne glede na pravila in ne glede na zmešnjavo lepo pritisniti na zvonec... in... Spotoma na hodniku je napravil načrt, da ji bo zaupal nekaj odrešilnega in to odrešilno bo... Napraviti nove zaplete, nove težave, ki bodo bolj resnične kot tiste, v katere sta se oba zapredla. To je edina možnost... Potrkal je na vrata... nič... začel je razbijati na vrata... Znotraj se ni nihče oglasil, za njegovim hrbtnom je stal bolničar in mu rekel, naj odneha, saj vendar vidi, da je ni, da je v službi sploh ni. Niti na kakem drugem oddelku, je spraševal. Niti na kakem drugem oddelku, je odgovarjal bolničar... Kako je to mogoče, je že vpil brezposelni... ali je bolna... kaj ji je...

»Čisto preprosto, ni je bilo v službo, ker je danes nima...«

»Zakaj pa je potem ni bilo k meni... le zakaj... ali ste spremenili delovni čas?« je vprašal brezposelni.

»Ne,« je odgovoril oni.

»Kaj za vraga je potem? Tu je ni, pri meni je ni... kot da je izginila. Ali človek lahko izgine kot šivanka v senu... Ali lahko tako izgine? No, povejte mi, če je to možno...«

»No, ja, včasih človeka iščemo pa ga ne najdemo...«

»Tako je, iščemo ga in iščemo, pa ga ne najdemo. Najprej izgine kot zavest, potem pa še v resnici. Vsaj kosti, meso, koža, lasje, drob, vsaj to bi moralo biti tukaj... pa še tega ni... Preprosto, izgine... prenikne kot pesek skozi špranjo...«

Bolničar se ga je medlo spomnil in zdelo se mu je, da bi ga bilo skoraj najbolje obdržati tukaj... tako je mislil. Zal mu je bilo tudi sestre, ki se je zapletla s takim norcem v tako resne zadeve, ki jih norci seveda ne zmorejo...

»Pomirite se in se vrnite domov...«

»Prav, pomiril se bom,« je rekel in odkorakal... Po poti do doma je razmišljal, kako je morala popolnoma izginiti prav nocoj, ko je našel kanček odrešitve... ko ni samo razmišljal, ko je ukrepal, ko je... ko je... pa ti zgine. To, da je ni našel ne pri sebi ne v službi.

Sel je domov. Na svežem zraku si je nekoliko opomogel. Večerilo se je in zrak je postajal zmeraj bolj redek. Sklenil je, da jo bo čakal doma, zakaj če se ji je zgodilo kaj odločilnega, bi mu sporočili, če sama ni hotela priti, in more prav tako ničesar spremeniti. Pač ni marala in jutri ji tega sploh ne bo omenil.

NIKO GRAFENAUER: ELOHIM

Sam

Znenada z enim samim sunkom odpade s tebe vse,
stojiš pred svetom sam-do-konca-tu.
Oblaki te kdaj pa kdaj preletijo kot grožnja.
Slišiš nejasne glasove, prah se lepi nate.

Vsaka vrata, ki pritisneš nanje, se odprejo v noč,
črvi kot šivalni čolnički begajo po tebi.
V sapi hlatajo koprive s svojimi pekočimi jeziki,
misli otrpnejo, strah te raznaša na vse strani.

Jastreb

Cvileč so potonile podgane, molk se je strdil
nad kržljivim svetom, še drhti mesnata ustnica blata.
Nevidna žuželka napenja v mrtvem zraku
brnečo struno, ob poti tle trave kot ostri kliki.

Posušena svetloba ne trene, stvari so kot odsotne,
z vekami priščipneš njihove dolge pramene.
Mračne klešče se zagrizajo v tvoj mehki spomin,
 prizor za prizorom v njem razpada v črne zublje.

Jastreb kot temna lisa ždi med sencami prividov,
gledaš ga, v srepi mržnji srši strupeno glavo.
Tvoj obraz je kot zlizana krpa, ki se sveti,
ko odhajaš z doma med drevjem, vtisnjenim v noč.

Strah

Hiša je mračen trup, ki se na koncu vseh poti
potegneš vanj kot želvja glava.
Njene mrke line so zakrpane z zlobnimi obrazi.
Krutí pogledi se v temi zasajajo vate.

Od daleč si videti kakor razpoka v steni.
Z dolgo slino si pripet na prste, ki te oživljajo,
zvišaš se v mrzli vlagi; kot temna broška
se pajek po nežnem šivu spušča na tla.

Kisel duh se širi od tebe, ko se umikaš.
Koža ti odstopa z obraza kot bedasta maska,
počasi zdrsi čez te težka veka, ki se več ne odpre,
prazno zine mračna hiša, v kotu se muči pajek.

Kremlji

Razprostrl si svoje misli nad bledimi bitji,
kot bi legla nanje senca nevidne mreže.
Prod bolšči vate iz mrtve sluzi, bežiš,
na spolzkem robu zavesti temna postava.

Daleč si v mrzlih krajih; trd kot od starosti
se hočeš vrniti, a si uklet v ta biti-mimo-sebe-sam.
Molk se udere, črni jeziki obliznejo prah,
v marcu se z mrko milino razcvetajo kremlji.

Žeja

V jesenskem mraku, ki se zadirajo vanj mrki ognji,
je dežela kot grozeča zobata čeljust.
Vsaka stopinja, ki jo narediš v pesek, te speče,
za tabo leži dolga sled koprivnih listov.

Jezik ti moli iz ust kot roj črnih muh,
s konico okušajoč sladkobo poslednjega dima.
Nemo te obstopijo enooke stene z zrcali,
kjer se koščeni prsti kot pajek stezajo za tabo.

Žeja v tvojem grlu se zadrigne kot temen voz,el,
ki ga ne moreš izpljuniti, sam si daleč naokoli.

Trudnost

Vetrovi nabrekajo v vejah kot dolgo zadrževan nagib.
Nemo se potopiš v gozd, osvetljen z lisami.
Ptiče, ki se v njem trgajo za svoj krmežljavi smisel,
okameni zima, tvoj duh se vrti kot majhna opica.

Noči se, kot prazna vrata stojijo v tvojih mislih vislice,
njihova senca pada na pot. Trudnost se bliža za hrbtom;
če se ozreš, vstajajo iz nje hude prikazni,
goličava pred tabo je zelena od plesnobe, ki se praši.

Glava

Na vsaki poti leži mrzla glava prsti,
ki razpada, uklenjena v dolge verige stopinj.
Mrtve mravlje so kot posušene kaplje krvi
v iztaknjenih očeh, temno zazrtih vate.

Bežiš med drevjem, v obraz te suvajo
polne pesti svetlobe, ki sika skoz veje.
Kuščarji se kot dolgi prsti umirajočega
krivijo v prahu, sence sekajo tvoj beg.

Bivati-na-robu-sebe, blizu je prepad noči.
Molk se ogleduje v vlažnem kiklopskem očesu.

Vdova

Vdova je nema senca mrtvega moža na oknu,
ki je kot temna podoba, zunaj se dolgo mreži noč.
Na stenah izstopajo in spet zginjajo vlažni prizori.
Veter se zaletava v vrata kot težek oven.

Sama je sredi temnečih nagibov, les v sobi ječi.
Vse njene kretnje obstanejo kot gube zraka.
Mrak se strjuje v njenem mehkem duhu,
pod prsti stre ogorek kot hresteč mrčes.

Na cvetličnih nogah

Cvetlične noge, ki te držijo kot cunjico,
greš se pred ogledalom samega sebe
na cvetličnih nogah, zid se mirno kruši,
videlo se bo do Kanaana, če bo vreme.

V rogu se izboči belo oko, pajki solzijo iz njega.
Pred tabo ležijo kuščarji kot odsekani prsti,
kamen ti ravno napolni roko
in klobuk se vrti. Duh obstane na peti.

Tvoj obraz je mehak kakor rdeč soj vžigalice,
prah se dviga od mrtvih.
V bleščečem očesu tigra se levi kača,
svet razpada, vzameš uspavalni prašek.

Elohim

Sunkoma razpara negibnost sveta, mrk stoji pred tabo.
Vse okrog njega se zarašča kot črna krasta.
Bliža se ti lisast od krvi in hladnih senc.
Na tleh migota šop trave kot vzrak zvrnjen hrošč.

Njegove oči zrejo srepro kot dve kačji glavi,
molk vaju zapleta, zmerom bolj sta si blizu.
Za okni temni, v oblak prahu se ruši dom.
V očeh mu pobliskava srd kot sikajoč jeziček.

FRANCI ZAGORIČNIK: ZGODNJE OBLEGANJE

Tukaj sem, starec v sušnem mesecu:

podelil si zasluge vetru,
določil svetosti,
odmeril nesmrtnost;
med koreninami jalove straže
žive besede ne boš skotil,
strašilo oplojeno z žlahtnimi sanjami,
KER MLAD JE ŠE ČAS.

brez dvoma te besede so TE BESEDE SO
BREZ DVOMA naperjene proti tebi
brez dvoma z (ne) prikrito obtožbo
zato se zvijačno dobrikajo tvojim dlanem
se zvijajo v klobčič v tvojem templju
vsrkavajo žarke tvojega utripanja
se podtikajo tvojemu zaznavanju
že najdeš S KAKŠNIMI NAMENI
ko bo prepozno če bo zgodaj
ko bo prezgodaj če bo pozno
brez dvoma o neprimernem času
o vseobsegajočem trenutku
ki nas tolče z neprehodnostjo

Opustil sem pristanek na povod za poezijo:
kako naj bi bil, kakršnega hočeš.
ODpustil sem besede ZApustil svoje sužnje
RAZpustil sem najino pokrajino
KAJ PA NAJ BI, ČESAR NE BOM. to pa je tisto,
kar še izpolnjuje prisotnost moje od-
sotnosti od tega, kar si, tega, kar naj bi bila,
da bi bila, kar nisi, a bi morala biti,
da bi bila sploh stopnišče.

v tem da nas ni smo si enaki,
v tem kar smo se ločimo

do roba nebitvenih lastnosti.
zato sem le toliko, kolikor me je ostalo TUKAJ,
kolikor me je v teh minulih oblikah,
v opuščenih predelih sedanjosti v naslednjem.
več me ni v nobenem dosegu zunaj tega
a nisem se odžejal niti nasitil TVOJEGA TEBE
nisem si zagotovil ali skušal vsaj prikrojiti
kar bi bilo več od tega KAR JE KOMAJ KAJ
glede na tisto kar bi bilo SKUPNO

Mislím, da bi bilo pametno misliti, DA SEM
LE DRUGOD, ker, recimo, ni bilo zadosti pro-
stora za dva v tem
utripanju ZA PRIVATNO,
v večji meri v utripanju PROTI,
(če bi bil potreben izgovor ali zagovor),
kadar bi naleteli na moje telo, da bi se o-
ognili kriku in drugim nalezljivim klicam.

Čeprav je tega samo deloma, so samo odrgnine
od neprestanega padanja, kar nisem več
NA TVOJI STRANI, vse poti do tebe
(sem zaman prehodil) prej položene navzgor
se strmo vračajo od znanega a nedojemljivega
v neznano toda zanesljivo.

Bil sem že pred vrati tvojega videza,
ampak nekaj zaradi krivde svoje neustreznosti,
nekaj zaradi krivde svojih razcefranih misli
sem bil zmeraj bolj prosojen,
tako da ti nisem mogel podati roke,
da bi lahko vzel več od tega, česar ni,
pred stopniščem najinega vzpenjanja,
ki je ostalo prazno in brez pomena.
ZAMAN SI BILA
prikrita z navlako starega obrednega zanosa,
z navlako neogibnosti navlake.
MORALI BI POSTATI STOPNIŠČE,
čisto in bleščeče. tako pa sem zamrl

in sploh sem bil mrtev že ko smo čakali
tvojega rojstva tvoje roditve in tvoje smrti.
odvrnil sem se zadosti hitro, da nisi spregledala
moje zdrobljene lobanje ki jo po-
dajam iz roke v roko v zadregi
ki jo pro-
dajam v brezcenje, zadosti hitro

da te nisem videl pojemati:
bila si ravno popek ki se je odprl
in ravno si zadehtela

in ta prizanesljivost naj bi bila Povod za nekaj,
kar je dosti manj od tega, kar bi lahko upošteval
zgolj kot zanikanje samo

zapravil sem svoje graditeljske zmožnosti,
razmenjal sem jih v nevredni drobiž.
vse se mi je tako sproti podiralo.
tako se je vse razblinjalo.
zrl sem v prostor zunaj prostora.
zrl sem v čas zunaj časa.
in sploh ni bila takšna volja tistih,
ki so nas hoteli gojiti na svojih vrtovih,
ki so hoteli biti ponosni in zaslužni
z nekaj upravičenosti, **AMPAK KAJ ME BRIGA:**
Skotalil sem se tako nemarno prav zaradi tega,
kar bi mogla biti ljubezen ali, kaj vem,
zaupanje ali vera, da imajo stvari z razlogi
ali brez njih nekaj trdnega v sebi, nekaj
kamor se lahko nasloniš v praznini, **KADAR PADAJO**
BOGOVI ali rasteš ali se zlekneš med nebeščani
kot enak med enakimi
in med vsemi drugimi stvarmi, ki so,
(na lepem vse premajhne), da bi mogel obstati.
za hip sem se enačil z ničlo
ampak telo je ostalo živo
oči in izraz pripravljenosti
in v tem hipu sem bil kakor vedno
deležen usmiljenja:
v povračilo za to, kar naj bi bil pa nisem,
sem prejel svobodo za nekaj, kar nisem,
a naj bi bil.
in oklenil sem se tega s hvaležnostjo,
da je vsaj nekaj,
zato da lahko nekako prehranim žival,
ki mi je še preostala,
sam pa ostajam skrit v njeni koži.
in tuhtam kar naprej
stvari, ki jih še nisem pretuhtal;
to je največ zaradi ptic,
rad jih oponašam,
ampak nič ni storjeno
brez spretnosti in pripomočkov

Seveda to ne rešuje,
 je samo nek vmesni prostor med mano tukaj
 in tistim, kar me je drugod
LAHKO PA BI BILA KAKOR NEKOČ IN UPAM
 ampak treba bo prenesti vsakršno gorje
 tako je treba reševati rešiteljico
 in znositi skupaj kar je že razneslo
 ker zlepa ali zgrda biti mora

dotlej nadomestila nadomestijo
 nenadomestljivo vse vse vse vse.
 da nismo in nismo
 da ne moremo in ne zmoremo
 in že ne vemo več in ne razumemo več edinega
 kaj je to kaj je to sploh
 kaj kaj kaj kaj petkrat šestkrat kaj
 neprenehomakrat do nevezdržnostokrat kaj
 pred zvočnim zidom teme kaj
 kamor udarja nepopustljiva plazma kaj
 ne da bi hotela biti kaj drugega
 karkoli že ali karkoli sploh

p p p p	takrat nasilje odpade
o o o o	takrat te ne bom
t t t t	takrat nasilje odpade
e e e e	takrat bo vse lepo
m m m m te ne bom oskrunil	takrat te ne bom več
t t t	odpade nasilje
e e e ne bom več	odpade nasilje
n n	takrat bo lepo
e e bom	takrat
bom oskrunil	leta nič

vem, kaj dé karavana Karavank in drugo višavje
 na vse to, vem, da otrese sneg
 s svojih hrbtov iz drugih ozirov,
 iz drugih ozirov nastane povodenj pomladi,
 povodenj mladih bilk, ki vedno bolj narašča
 in se vzpenja proti vrhovom.
 to je trditev dosti bolj kakor vprašanje,
 zato pa ni več kakor neogibno pristajanje
 na pristanek ali pristajanje na zanikanje,
 pač pa postanejo besede zasilni izhod,
 jecljanje, šepanje, tresenje rok,
 kadar zazeva brezno časa popred in časa nato,
 in je vse preveč nevezdržnih stvari,
 ki jih je treba jemati zares,

bolj kakor samo omenjati v tem, kar naj bo
pesmica ali brušeno steklo.

z neogibnostjo groze
je namesto praznine pred mano
ustala pretekla podoba mojega početja
metal sem vanjo cvetlične lončke
a bila je vedno bolj neuničljiva
vedno bolj je silila skozi okna
skozi vrata skozi zid
iz ropotarnice spomina sem privlekel nekaj
kar naj bil bi križ in se prebudil
dosti zgodaj. zima se je vztrajno vračala
in z nešetimi jeziki segala v dolino.
mного tega sem opustil zaradi prevelike vneme.

tako se je drobiž neoplojenih trenutkov
razmenjal v nabreklo gmoto praznine
in cvetlični lončki so padali skozme
in nisem čutil da bi jih zadrževal skelet
in drugo tkivo.

sprijaznjen z neučinkovitostjo telesa
prelistavam svoje veje uprem se vetru
on pa sili skozme na vsakem nivoju
tako da se ni mogoče nikamor umakniti.
povsod čaka že v naprej pripravljeno brezno
in so korenine le na videz zakoreninjene
v prgišču svojega trajanja ZVEČER

JIH DENEM K VZGLAVJU ZJUTRAJ JIH OKOPLJEM
ZALIJEM IN POGOSTIM KAKOR SE SPODOBI
V SAMOPOSTREŽNEM BLODNJAKU

pa tu so še prijatelji mojih prejšnjih usod
Dado! (pa tudi dadaizem)
vse bi moral priklicati
ampak nisem še prišel zadosti K SEBI — toliko
da bi lahko prenesel težo osvobojene besede
da bi razklenil neprekinjeno verigo horizonta
in bi oko sledilo kakor ptica mesecu
na drugo stran bronenega oklepa ali žrela
dasi zid razpada in trave že preraščajo
njegov pomen PADAM
PRERASEL SEM VETER bil je
še poslednji hip z menoj prijazen
o ukročeni senci divjega kostanja
in sem ta jastreb tega gnezda lastni lik tuj sebi
pognal sem korenine v beton

da se me ptice izogibljejo

O sonce diletantsko sonce
zakaj poganjaš mrtve veje
ko vsemu so pripravljene verjeti
kar ima lep obraz v zaslepljujočem obredu
razkazovanja idolov z ustreznimi predznaki
Zakaj popravljaš njihova naličja
in neprestano lišpaš
kar je že zasegla plesnoba in trohnenje

Ti godiš

z mavričnimi biči izvabljaš darove
in služnost spokorne svetlobe

(zanič je moja senca

(strah vzbuja moj obraz

(votel sem zunaj znotraj me nič ni

(moje prsi so prazne

(ničesar ne nudijo moje roke

(k uporu kličem tisti ki sem bil))))))

rajši pusti rasti trave

pusti rasti divji kostanj

in kopico drugih takih stvari

da bo svet popoln in upravičen

v pomenu ki izključuje nadomestek

naslonim se tako na svoje veje

pa premišljuje vso to pot od kraja

PRETEKLOST JE PRIMERNO RAZLOŽLJIVA

IN pečkè padajo (iz mojih ust)

na glave nekristjanom

zakaj pa tudi so in zakaj vztrajajo biti

neverniki!

NENADOMA OČI ZAPREM

A NI GA KI BI VIDEL ČUDEŽ

zato sem tako »po domače« psoval

razglasil sem nekaj primerov deformacij

v povojni slovenski folklori

v dokaz svoje pokončnosti

(in da sem to kar naj bi bil)

in prisluhnil sem svojemu odmevu

hribci ponižajte se

doline povišajte se)

gora se je položila predme

zemlja se je izravnala v neskončnost

SAMA DAJLA se je priklonila pred očmi

potem pa je odmev zamrl

in spet so se zaslišali koraki

pohotnega brezdušnega bitja brez srca
bitja
brez lepote bitja brez višine
bitja
stonogega bitja spačenega
bitja
mrzlega bitja nezanimivega in
v enaki meri praznega bitja

Bronasti pešec nagrizen z udarci prehitvajoče
Smrti
Recitira rjaste parole iz spominov svojega
Sanjanja
Nabreklo oksidirane nosne svojo
Ljubezen
Nosne svoj razkroj nosne pomen izginulih bogov
Na vekov veke:

**O PRELEPA SI SLOVENSKA MNEMOZINA
BODI SKROMNA TODA PRISTNA DRAGOTINA
SKROMNA DO PRISTNOSTI
PRISTNA DO SKROMNOSTI
PRAV TAKŠNO TE BOMO OVEKOVEČILI
POSTAVILI TI BOMO VELIČASTEN SPOMENIK
IN TE ČASTILI DO POZNIH RODOV**

in dalje!

JOŽE SNOJ: GNEČA

(čustvena glosa z razmišljujočim motom)

moto:

črni bikci
kopitljajo čudovit
mir
zasajajo res
ni vredno besed
kolikor ga s parkeljci
razrijejo res ni
vredno besed
koliko snežene planjave
črno prekrijejo
črni bikci
kopitljajo

najprej so drobne
pikice
najprej se od daleč
taki zdijo
potem narastejo
in te majhni da
ni vredno
besed
predrviijo

I

to je gluha plan
in votla
od ivja
to je plan zamrzlega
divjega
petersilja
nad njo vonj
čred

iz sladkega govejega
maraskina
in skozi meglo
krtina sonca kot
plahutajoča
georgina

to je gluha plan
in bobneča
in vse tanjša in
čedalje
večja
to je boben ki si
udarja
strah iz temnega srca
podzemnega
dvogrbega
dromedarja

tu so črede ki se
tod niso rodile
sem so se nad
divji peteršilj in
ivje
zgrnile
tukaj prestopajo
drevenečih preplašenih
nog
in po sili
v gobce jim temno
podzemno srce
udarja
pohojeni peteršilj
histerično
cvili

II

nobene noči ni in
nobenega dneva
sonce suče ohripeli
uran
in se pri tem ogreva
kljuva ga kot ponorela
žolna (to je nedoumljivi
prasket spod svoda)

in z neba odriva
da bi
zakrvavelo in ogrelo
hoče
pa ga pri tem zakriva

oči čred ledené
v marjetice
z vsako solzo
so večje
čez pleča jih senca
vranovih
peruti
pêče
bele črede postajajo
lisasto govedo
slepo in pohlepno
in pretepeno

III

nekje je gora ki
bele črede raz pobočja
proži
postavljena je v
zimo
trdo in zmedeno kot
mrož
in je mogoče
podobna Krimu
kar ima to
daje
in je neskončno
kriva
na koncu planjav
se z nebom za
zadnjo ped
zemlje
nepremično
preriva

volk jo preteče (tudi
volku je
domovina)
v eni sami noči
v pobočju sreča

cerkev
in prvič kot pes
zalaja
zrak je barvasto
steklo
in se še zmeraj
ohlaja

črede ga slišijo
iz lesov
kot krošnjo
groze kot čadasto
gobo brez
plamena
in se spomnijo
umrlih pastirjev in
barvastih svetnikov in
vsega brez
imena

ne zganejo se a
nič več ne zaspijo
vse bolj pritlikave
so in
čedalje bolj
črniijo

IV

nobene bližine več
nobene
stopinje
noben jezik raskavi
se več ljubeče
ne dotakne sosednjega
pleča
sámo stopicanje na
mestu
sam vonj zmandranega
peteršilja
vedno večja
gneča

vsak vrisk je
rog
in vsak šepet

steblo jeklene
konice
v tem mrazu
donebnem ob tem
stebri
napora
ukinjamo v obrambne namene
krave teleta
in telice

ta plan je gluha
ta plan je
bobneča
to so bikci pritlikavi
in črni to je
nepopisna
gneča
ta radost
je drobna
ta vonj steptanega
divjega peteršilja
ta sreča je
lákot in
hlad
to je neizmerna
sila

TOMAŽ ŠALAMUN: SLIKE

Hommage kapi stricu Gvidu in Eliotu

Kakor je Cerar postal svetovni prvak
ker je imel nekaj na nogi ali kaj
tako bom jaz postal blazno velik poet
ker so me zamorili
s tisto modro kapo od Frančiška
poslano za Božič 1946
tako da sem ga potem moral
zmeraj preskočiti v naši molitvi
visoki pesmi panšalamunske religije
blazno demokratični in ljudski ustanovi
ker je zaobsegala vse
od znamk keksov Cilke Horaka Kajfeža
do tistega ubogega norca
ki je zapil svoj hotel v Ventimigli
in usahnil v svetu
tako kot je usahnila naša molitev

njen zadnji večji reformator
je bil stric Gvido
ki je bil sicer znan med ljudmi
ker je izumil novo cev za parne kotle
a to ni bil njegov glavni poklic
njegov glavni poklic
je bilo zalivanje rož
in tak kot Spinoza
samo da je bil večji
je neprestano razmišljal o smrti
nam kupoval sladoled
in vsak dan znova odkril
kar je bilo med
magnolija Brandenburg in Amerika

pred dvema dnevoma je umrl Eliot
moj učitelj

Počitnice

Gledam svojega dedeka
kako se sonči pod oleandrom
ali vzravnani sedi
kako pohvali čebelarja
in reče ali bo že obed
in je malico

nalepi neko kuverto
na kateri piše
Komisija za raziskovanje
vojnih zločinov
ali preprosto spi
pokaže skozi okno
in reče
posekajte to drevo
to drevo to so komarji
in pride gospa Abramič
in se peljemo z vlakom
in so Brežice
in dedek je nervozen
in Rogaška Slatina
in kostanji
in promenadna muzika
in gospa Senčar igra na klavir
in udarjamo takt

in štirje smo
in težko bo prestopati
in Jelka joka
ker je izgubila zelen kamen
ki je bil glavni
pri vhodu v njen vrtiček
in Cilka ukrade rože
in nekdo se je igral z iglo
in jo zvil
pokvarilo se bo vreme

a dedek kot da ni nič
samo bere
Flora und Fauna in die Alpen
Flora und Fauna in die Alpen
Flora und Fauna in die Alpen

Milost

O bogu zelo na kratko
nikoli ni rekel obilica
nikoli rožmarin
nikoli miroljuben
in če so bile mravlje po kotih
so bile pač mravlje po kotih

recimo prah
kam naj pada
na dol ali postrani
ali naj bo korenine
vse to rešuje bog blazno postopoma

včasih reče ARHAIČNO
a noben se ne gane
noben se ne zbudi
dejansko se noben ne zbudi

včasih reče pobili smo nosilce rož
in kupi svetel papir
kupil sem svetel papir reče
pobili smo nosilce rož
in naloži barčica po morju plava
drevesa se priklanjajo
a nekaj pade tako da špricne

ti si luč sveta
ne more se skriti mesto na gori

Jalta

Ličinke visijo na ograji
ličinke visijo na ograji
a v tem ni težava
težava je v tem da ličinke zrasedo
da se razvijajo in se utrga štrik

Brehm strahovito na dolgo piše o metuljih
Boljšaja Larousse to je vse narisano
dostopno javnosti in vsak se lahko prepriča
ne nitk ne štrika ne verig
dovolj je metulju njegovo lastno letanje

obenem vas moram pomiriti
torej pomirite se pomirite se
nobene krem-socialije na metulja
nobene bližine kegljev
zgodovinskih vrst
nobenega takega čudnega tlorisa ne predlagam
Ludvik ena
Ludvik dve
metulj
Ludvik štiri
Ludvik pet
metulj

Kaj je ostuda

Ostuda je če prideš domov
in rečeš zakurite mi peč
in noben ti ne zakuri peči
in je februar

odidite odidite
najbolj globalna ostuda je grah

SASA VEGRI: PRIJATELJICA

Glej, lepa si, prijateljica moja, glej lepa!
Tvoje oči za tvojo tančico
so kakor golobi.
Tvoji lasje so kakor čreda koz,
ki prihaja z galaatske gore.
Tvoji zobje so kakor ...

(Iz Visoke pesmi)

I

Krona stvarstva kraljuje v močvirju.
Zakaj ubijajo žabe z urinom.
V hiši je polno pare od sočnih jedi.
Tečeš po ulici.
Vse te je ponižalo do tlaka.
Nekoč se je prva samica vzdignila na noge.
Kdo ve zakaj?
Naročja so prazno odsotna.
V PARIZU IMAJO PRAVO MERO METRA
V bolnici so sterilne klešče.
Bela barva. Babica je bila nedolžna pred poroko.
V parni kopeli se širijo lojnice,
hitreje bije srce.
PRED SEZONO JE
Pod nogami moža je pižama.
V uradih so bele bluže, pod njimi prsi žena.

Ti, ki te ljubim.
Nima prsnega koša.
Ima globoko glavo.
Ima verigo v ustih.

Prsne mišice popuščajo, trebušne mišice popuščajo.

II

Bojiš se krikov.
Bellasecal je lepilo za spanje.
Zamrežena si z gubami. Obešalniki so pisani;
koliko veselja živi v omari.
Bežiš?

Zrcala so zrasla v ograjo.
IZSTOPITE PROSIM
NIMAJO NIMAJO ŠTEVILKE 28
TEH OTROK JE NAJVEČ
Lahko je bogata letina.
Poletje je velik medaljon, ki spreminja barvo.
»Želim rdeč lak, kri ima tako barvo.«
»Je lahko tudi barva jagode?«
»Kako ste me presenetili!«
Ne veliko, vedno le majhno zrcalo.
Kako preprosto.

III

Čista kakor svetopisemska Magdalena.
Podboj je okvir. Zjutraj nimaš poguma zamisliti si noč.
Vešče so ure, ki se zaletavajo v luč.
Skozi okno stresaš navade z rjuh.
Predmeti so polni prahu.

Volja je spočeta; ta vrsta mladičev slabo uspeva.
ODLOČBA POKOJNINSKEGA ZAVAROVANJA
ROŽE OHROVT CELOFAN
PRAVILO DESNE VOŽNJE
Pet do treh. Pet obrazov.
V krožniku živi juha svoje skromno življenje.
Glivice ljubezni uspevajo v postelji.
Čiščenje krtačke za lase.
Ne pozabi vodnjaka.
Negovanje slike svete Magdalene.

IV

Verjameš, da je breg ohlapen?
Kapela z rojem teles?
REZERVNIH DELOV NI
Brezglave procesije drsijo.
Otroci so si zelo podobni. Ne moreš prav spregledati.
Šteješ stopinje te nesmiselne povorke.
Vsak dan je praznik, toliko religij je bilo na svetu.
Na tvojem temenu nekaj razjeda rja.
Klicati je prepovedano.
Do krvi te lahko pobijejo z glasom.

Olje za maziljenje je žarko.
V mukah boš rodila svoje dete.
Porodna božjast ni nujna.
OB SREDAH od 3 do 5
(Predvsem mleko, belo pijačo malčkov.)
Žeja, to je zlo vsakega začetka.
Kljub žeji ostane ulica slepa.
»Krči se, če ga ne negujete pravilno. Želite tudi volančke?«
V embalažo duše se ne moreš odeti.
KADITI NI DOVOLJENO
Vse je zamegljeno. Vstajenje ima enačice.
Ne zameriš tega Tolstoju?
V modolu so meje dognane.
Otroka s krstom očistiš greha.
Sončni balkon je ravno tako dovolj.
RAZMISLITE REZERVNIH DELOV NI
Nemogoče se je na karkoli navaditi.
Podreti vse do tal. In lokacija sever ali jug?
Varujte šestico po njej se oblikuje čeljust.
Tudi v prvih mesecih vsrka otrok nežnost.
In kaj bi rekel bog Ra.
Ti praviš: Ohlapni hrib je tamle pred menoj.

V

Sredi poldneva pljuneš na vročo ploskev.
Poletje ima čiričke in kresnice.
Nedelja ima 24 ur, vrtovi niso akustični so pa hladni.
Reka ima pred mestom oster ovinek.
Če je čoln v močvirju, se lahko zlomi veslo.
Veslanje krepí hrbtne mišice. Kondicija niso stezniki.
V poljubu se nasmihaš tistemu, kar je Adam videl v kači.
Predtem je kosilo. Potem je sprehod v zaokvirjeno panoramo občutkov.
Smetana se je skisala. Ni maslo, ni smetana.
Bobnič pod posteljo prisluškuje. To je igrača.
Kadar ležeš k moškemu, imaš kresnice v laseh.
Ovratnice rok te počasi raznašajo.
Ne vrti plošč. Bach ima muziko, toda Bach nima časa.
Kaj si hotela reči predtem?
Ni ga, saj ga ne more biti.
Za tvojim pragom je 25 m² prostora.
Za njegovimi vrati je on.
Vroče je in bo še bolj.
Psi v ograjah sadovnjakov pasejo oči po lisah senc.
Prsi živijo in jetnišnici zenic, kadar se razlije poletje,

VI

To je. In vse je ljubeznivost navad.

Take ptice pojejo pred mnogimi vrati, kadar pritisneš na aluminijasto kljuko.

Mozeg v kosti je psu neznan.

Bolna skorja potrpljenja. Pes požre kost.

Vse je ljubeznivost navad.

Kadar vzdigneš nogo preko praga, se ne spomniš matere.

Mati ima hišo okoli telesa in moker predpasnik.

V ljubezni govorica teče sladko gladko.

BODITE PREVIDNI

Oskrbeti si moraš zaščitne naprave.

(Kartagino so enkrat rešile gosi,

Mostiščarji so bili na koleh.)

Prva kost, odrgnjena v ostro rezilo,
je rezala zrak proti krvi.

To je, in vse je ljubeznivost navad.

VII

Vse lahko dovoliš telesu, kar se razblini na koži.

Čemu jih siliš na svet, dolgčas se stopnjuje.

V enciklopediji najdeš pod črko Č tudi čustvo.

Nekje se zatakne, obvisi v zraku kakor pogled. Kakšno presenečenje.

Potem rečeš zamenjala sem dan.

In ti veš natančno kaj hočeš.

Skladnost se ruši.

Ne, samo predstavljaš si, kako ga ljubiš.

To je prepustnica. Nočeš več vleči niti za sabo.

Odpiraš oči, da bi se skrila.

To lahko dovoliš telesu.

In kaj bo rekel on?

Presenečen je, vedno najde tisto, kar išče.

VIII

Poleti so vrgli nekomu rešilni pas,
da bi se rešil.

Pa saj se ni potapljal, le malo nenavadno je plaval.

Potovanja.

Potovanja mimo vsega.

Ni nujno.

Neskončna pot med vrati in mizo.
Vedno vališ vse na otroke, kriv je on.
A vseeno kaj pa je s poletjem.
Poletje rezerviraš za starše.
Misliš, da bodo umrli, in gojiš prijaznost.
Ne, ne sanjam več o originalih, zadostujejo ti reprodukcije.
In s tem naj se sprijazniš.
Strahotni pejsaži glav.
Vsaka med njimi kaj misli.
Strah, navadi se nanj. Pomisli, kaj vse premagajo navade.
Včasih izpljuneš slino tik pred noge.
Ponižanje je krhka snov blaznosti.

IX

Odkod si namenjena tja, kjer je prepovedano biti?
Nosilnost je preračunana, teža živi svoje življenje.
Verjeti moraš v obliko stvari.

Moj dragi ostaja brez verig.
Vzdiguje se v glasu, ki
ki ga komaj poznam.
Moram mu slediti.
Ulica je temna.

O nesrečah poročajo časniki.
VELIKA OMAMA IMA GLADKO POT
Bežiš,
ugibati med begom je izdajstvo.
Veliko majhnih dejanj ni nikoli eno veliko dejanje.
Mere so odlika spodobnosti.
Moraš kmalu oddati znamenje soncu.
Postajaš slepa.
Prosta si.
Tu pred teboj je brezno.
Doživeti moraš slepo poletje.
Množičnost smislov prebija zenica glasu.
Lahko bi ostala nema.
Lahko bi ostala nema žena.
Vogali te zazidujejo in ne moreš pasti.
Pozno je ne vznemirjaj.
Razmisli o možnosti, ki zija iz prepada.

EVALD FLISAR: SYMPHONIA POETICA

Fragmenti iz tretjega stavka

Tatjanine pesmi

prva

pesem je sončna gladina reke
ki jo imava za najlepšo reko sveta
zavoljo njene tišine zavoljo njenih tolmunastih oči
in temnozelene kože

vsak na enem bregu rasteva
v vodnem zrcalu se najine roke prepletajo
beli telesi
se skrivata v kodrastem ogrinjalu gladine

gledava se
brez sramu v senci rečnih trepalnic
se peljeva zamišljena v vodno posteljo

močiva
z velikimi očmi z vročimi onemoglimi
rokami ki bolijo od minevanja

druga

pesem je kalni vrtinec tolmuna
ko se veter razburi v snu in motnost pljusne
nad sev ogledala temnozelene reke

spregledava:

med nama je struga in najini prsti
v njej božajo sence
tvojih kretenj še nisem ujel v svojo kožo
in jaz sem predaleč
da bi lahko mi naslonila glavo na rame

vse je laž
vse živi le
v odsevu

pa vendar:
ko veter umolkne in reka izproži kačjo gladino
se znova najdeva znova objameva
v njej
v podobi

najine naše temnozelenke reke

tretja

pesem ni tvoja ne moja tretja pesem je najina
mogoče ne znava umirati skupaj — jaz pa verujem:
vsak zase gotovo izginjava v najino smrt

sam ne bi vedel da ima najin mucek
štiri noge en rep dve ušesi in eno mačje srce
najbrž sta dva potrebna da s srcem gledata

v tvojih očeh nenehno odkrivam da Evald ni moje ime
in ti — si res Tatjana? — saj znava živeti v odsevu
in znava se varati — temu se pravi verjeti

kaj če neki črv noč in dan gloda v nama
da prave resnice ni: SANJE SO RESNICA
jaz ji pravim bog ker je v meni čeprav ga ni

Imeti se pravi zgubiti

zgubiti se pravi nikoli več najti
in ti z velikimi očmi znaš imeti srce
ko se v modri jeseni aleje izvotlijo

škrlatni zublji gorijo v poletnem ognjišču
in tista oddaljenost tebe nekje drugje
v želji vrnitve postaja ljubezen

ko v belih poljanah mrak postane bel
spet vzplameni tiha davnost samote:
hotel bi vrata odpreti v septembrsko noč

imeti

karkoli — samo drobno senco
ki s svojo navzočnostjo potrja tebe — v resnici je senca
ki tebe ima lahko te pusti in izgine

a ti se ne moreš tajiti — ne sebe ne sence
oba sta prikljenjena v last neželenega
ker se v begu spremljata nikdar ne postaneta

v sebi oddaljena in se nikdar ne zgubita
v vajinih kretnjah ostaja vsakdanja možnost
brez tihe davnosti imena RAD imeti

zgubiti

je rojstvo tebe in tvojega imena moja Tatjana
— ali nočne samote ali bogvečigava —
to je vseeno ker človek ni nikogar niti svoj

dolgo nisem vedel kaj se pravi IMETI
bolj sem te našel manj si bila moja in manj si bila ti
potem si mi dala resnico: odšla si

in tista oddaljenost mene samega v tebi
naju je zbližala: ko si v nekom ime izgubiš
tedaj se ti neki večer ZAZDI da IMAS

Prevaranti

v bogu

čudna je pot ki te pripelje do konca neba
tja sem se vedno skrtil ko več nisem mogel
preminulih dni zagrebsti preden so naslednji prišli
tam sem se spomnil koliko je dvakrat dve

če pa me je karkoli spomin ali šop detelje
ali vonj po nesreči urgel nazaj na stičišče ulic
so šle številke in dnevi so nepretrgoma tekli čezme
in se grmadili v prsih kot pljuskajoče morje

hotel sem bežati zastrmel sem se v ptico
ki se je utrnila v prostor a v nič so sijale
kamnite oči neba ki me ni dvignilo k sebi
neba sploh nebo je mrtvo ima pa svoj konec

ki ne rešuje ki nam to morje minevanja
pretvarja v drobno utrujeno srce v katerem izginjajo
neprehojene ceste — čudne ceste — do konca neba
jaz sem jih prehodil prevaran sem tudi

v ljudeh

kaj ste mi dale množice ki vas poznam
kaj mi dajete množice ki vas nočem poznati
lovim vas zavoljo samote sovražim vas

ker smo vključeni v danost medsebojnosti

in kdo me je že učil da smo bratje
da smo dobri da želimo vsakomur dobro
jaz niti lastnemu bratu ne želim dobrega
ker ne vem kaj je dobro

niti ne lažem da mater ljubim

kdorkoli je lahko moj oče kdorkoli moja mati
kjerkoli si rojen povesod si rojen zase in rojen sam
zato ne vem zakaj bi sanjali o pomladi
začetka in konca ni

važno je da moram živeti

v sebi

sem prevaran zavoljo dolgih akacijevih alej
v senčnatem plesu neuresničen niham navzven
da se pod rahlo šumečimi hrasti ujamem v svetlobo
in se presvetim z odpovedjo odpoved je moja rešitev

pa mi ne more ne more zatisniti vek
v izdihu se hočem z rokami objeti in skrepeneti
sledi so ostale — za mano voljhajo volkovi — bežim
zatekam se v samega sebe celo pred šelestom kostanjev

dan ustvarja privide šum se razrašča v sence
in kaj mi ostane: znova bežati v notranjost
in pribežati med nove privide — verujem verujem
a moja vera je laž laž pa edina rešitev

iščem iščem med osivelimi gladnimi akacijami
svetlobo da jo pretočim vase da se izlijem z njo
narazen da se nikdar več ne najdem v zaprti koži

ali bi vedel
ne bi ne bom nočem
upati
v kaj in za koga zakaj
hlepeti verjeti najti

zbogom Tatjana midva sva le dva ki si bistvo potvarjava:
zato je najlepše verjeti v to da ne moreš verjeti

JOŽE OLAJ: PESMI

Vrtenje

Vse je samo Vrtenje
okoli namišljene točke
v kateri si ali si
nekoč bil Vstopanje
v prostor kjer se spominjaš
neke medle svetlobe
nekega okna
kjer onstran tiho sneži
Nenehna prisotnost nekih besed
ki kot kamni težijo zrak v sobi
kjer se nenehno primerjaš
z neslišnimi podobami na stenah
Vse je navidezno prestopanje
v neko drugačno obstajanje
ki stoji nad tem vrtenjem
Neprestani občutek presnavljanja
v nekaj kar je na izhodišču
vsega tega bilo ali bi se
od tam dalje moralo uresničiti
Vrata odpadejo
dolge ceste se v avgustovskih
sanjah prikažejo dečkom
na toplih križpotjih noči
prepih zaveje skozi razpadajoča svetišča
prašnim bogovom odpadajo rokce
v sebi začutiš svojo iskano prisotnost
toda vrtenja ni konec
vrtenje ostaja vrtenje
ker se ne more spremeniti
v kaj drugega kakor
v drugo vrtenje
ki se lahko
izgublja
naprej le v

novem vrtenju le v
zaporedju novih vrtenj
kakor besede ne morejo
preseči svoje omejitve
in se po govoru vrnejo
v molk ali kakor vse
nosi barvo požara
ki je v davnem otroštvu
za vedno zaznamoval
tebe in tvojo družino
in svetišča lahko razpadejo
prašnim bogovom lahko odpadejo rokce
pa bodo le ostala svetišča
in prašni bogovi bodo ostali
zakaj v vrtenju se nič ne more
spremeniti v nekaj česar ni
zakaj v vrtenju ostaja vse
na svojem mestu čeprav
menja barvo čeprav
menja obliko
čeprav
zatisneš oči
V vrtenju se vse znova in znova ponavlja.

In nenehno preti jesen

Sobe so tihe
v predvečerju avgusta.
Prašni akordi
davnih pesmi na skrinjah.

Odhajaš in prihajaš
v svoj umišljeni dom,
kot senca brezimne postave,
ki jo soj ugasle svetilke
meče po obledelih zastorih.

In nenehno preti jesen.

Spominjaš se nekih glasov,
vendar ne veš,
če si jih že kje slišal,
ali pa so le domišljija.

Čas, ko si bil, se
osipa nate z rumenimi listi.

Odhajaš in prihajaš,
ujet v risu,
v svoj umišljeni dom.

In nenehno preti jesen.

Zidovi

Menda je bil maj
ker se je bilo meni
stožilo po češnjah.
Vrnili smo se v tisto vas
vso iz kamna
in navpičnega sonca.
In nikogar nismo našli več živega
sâmo kamen zidovi
sama molčeča usta
napisi v marmorju
dremajoče letnice
izsušeni vodnjaki
park razpadajoče klopi
grad obzidje
Amor z razbito glavo
vrata razjedena od vetrov
kamen sonce zidovi
in čeprav so bile doline prostrane
so bili mogočnejši zidovi
zidovi iz sivega kamna
neprestano rastoči zidovi.
Vse povsod zidovi
je rekel Doro ko smo se vračali
proti večeru v mesto
proti njim bom postavil ciprese
in zvečer me je doma čakalo pismo
Marinka mi je pisala naj vendar toliko
ne razmišljam raje da naj se lotim
česa koristnega
v kinu sem gledal Moderato cantabile
ko sem se zvečer vračal po Tržaški
je imelo mesto stotero zidov in strop
tako nizek da sem komaj še dihal.

Ko pride črna plesen

Suho drevo brez korenin
lebdeče v vrtečem se zraku
avgustovska žeja
prebodena z navpičnim soncem
trobljenje ladij v usmrajenih pristanih
zvonovi cerkva iz plesnečega bron
vse to ujeto med postoterjene zidove
roji kobilic
ki se opoldne prevesijo čez mesto
reke ki prinašajo kužne bolezni
pogrebci s svatbeno pesmijo
nestvori kovinskih glav
ki preplavijo ulice
zasedejo križišča poveljstva
zvočnike in alarmne naprave
pomore otroke in razglase obsedno stanje
besnenje podivjanih mušic nad parki
oltarji golih kosti vrženih Kirki
vse to rastoče med nebotičnim zidovjem
medtem ko zbežijo v svoje stolpe
namaziljeni verniki Vere ponižno
klečeči pred pragi njenih
razpadajočih svetišč zbiralci
zavoječkov od paprike v senci
materinega groba jokajoči
oslepeli romarji objokovalci
svoje oskruņjene podobe iz
šumnih metuljev otožno pojoči
brezdomci v oratoriju
dima ugaslih oltarjev
vse to
udarja svoj enakomerni
mrtvaški ritem v besnem
naraščanju podivjanih zidov
in vtem ko se verniki
sklonijo k poldnevu
nezadržano prihaja prihaja
črna plesen
z neslišnimi tenkimi prsti
roji kužnih mušic
naskočijo parke v
kalnih mlakužah crkavajo ribe
materam zvodenijo obrazi
otroci se zadušijo v njih

ali pa se rodijo slepi
mesta se zlepijo v kupe
betona in jekla brez
trave vode in juter
trumoma se zaznamovani
zaganjajo proti pokopališčem
a ne morejo umreti
prilepijo se v razbeljeni zrak
z odsotnim pogledom
in nihče ne more zbežati
ker mu je v žilah
kri splesnela
priklenjen na asfalt mora
gledati svoje lastno trohnenje
s svojo senco kresnice
ali suho sončnico v levi roki
s svojo cvetočo lobanjo v desni roki
ko pride črna plesen.

MARIJA GORŠE: ZLATO JABOLKO

1.

Senca je presekala cesto,
odsev meča drhti v očesu.

Ti,
ki imaš žensko ime vžgano
na belem čelu,
ne glej me,
ne hodi za mano.

Skrivam se za tanke dlani
svojih rok.

Tečem, da vpije kamen
pod nogami.

Hitrejša si.

Slišim smeh brezzobih čeljusti,
čutim krempljaste prste,
izžrte od pohlepa.

Umakni svoj meč:
nočem gledati votlih oči.

2.

Trde, zmerom mlade prsi.

Gladko izklesano rame.

Ne morem se nagledati
beline

ne naužiti ognja,

ki ga trgaš soncu.

Bolj ko raste senca

v očesu,

trdneje se te oklepam.

Hočem te čutiti.

Moram te še čutiti.
Moji prsti so trdi:
predolgo so pogrešali
nežnost,
ampak v njih drhti sla:
ž i v e t i.

3.

Nebo je vrglo črne ovce
na rjavo peščino.
Ljudje so se razbežali
v zavetja.

Čakam te, sivi jezdec
na divjem belcu.
Pridi.
Do roba me napolni
s hrumečim besom.

Prihajaš.
Ta hip sva si podobna
v kljubovanju — n i č u.

4.

Razveselijo me prsti
na oknicah.
Nesrtpna hitim skoz hodnik.
Pri vzhodnih durih me čakaš
in vabiš na potep.
Bolj kot moške roke
si želim tvojega ljubkovanja.
Vso pot mi odkrivaš
drobne skrivnosti:
srce kamna,
ljubezen rib,
jezik skržatov.

Skelijo brazgotinice poljubov.
Pesek je posrkal senco,
praviš.
Meč se je skrhal ob ostrini
svetlobe.
Jeklo se je stopilo v zenici.

Plešem in se smejem.
Tvoja barva je še za priprtimi
vekami
zlata, zlata.

5.

Žge sonce,
tišina brezvetrja.
Morje ljubkuje kamne.

Negibni prsti se dotikajo
čela.
Po dolgih blodnjah
sva se spet našla
ti,
jaz.

Čudežna ptica je mrtva.
Ostale so preproste stvari:
veriga ur,
razbeljen kamen,
mladika krvi.

Daleč je do drevesa
spoznanja.
Zdaj stiskam zlato jabolko
v dlaneh.
Kličič z mano v žgoči poldan:
ženska z votlimi očmi
mi je obrnila hrbet.

Sekretar Mozoljce odhaja

Matevž Hacc

Sekretarja občinskega komiteja Mozoljca so poklicali na okraj. Tam ga je sprejel sam okrajni sekretar, oblečen v sivo športno obleko in tudi sicer športnega videza. Ta sekretar se je rad postavljaj, kako izvrstno se razume na zadružništvo, kravjerejo, mlekarkstvo in na druga kmetijska vprašanja. Ob prostem času pa se je rad ukvarjal s športom in je pazljivo zasledoval vse tekme. Rad se je kopal, referat pa je znal napisati kar mimogrede. Pregledal je uvodne članke in lanske referate, prebral na hitro dolge članke o sodobnih vprašanjih in z nekaj okretnosti, pridobljene v šoli in revoluciji ter branju revij, je napisal referat, zvenceč in tekoč kakor lepo napisana naloga za višje razrede realne gimnazije. No, kljub vsem vrlinam in nekaterim manj bistvenim pomanjkljivostim je sprejel občinskega sekretarja Mozoljca majhne, toda pomembne obmejne občine, občine, ki je dala vrsto poslancev revolucionarnega porekla. Večidel teh poslancev so v desetletju po revoluciji izmenjali. No, torej taka čast je doletela sekretarja Mozoljca, ki ga je sprejel sam okrajni sekretar, ki je stare člane rad prezrl, se jim niti z besedo ni zahvalil za pomoč, nastavljal pa mlade, okretne, namesto opešanih »revolucionarnih kadrov«. Saj je slišal, kako je treba »napolniti prazne akumulatorje«. To so mu stari le malce zamerili. Dobro bi storil in nič bi ga ne stalo, če bi jih za pol ure poklical v konferenčno sobo, jim postregel s turško kavo, jim ponudil šilce žganja in jim povedal o nalogah in vlogi, ki jo ima komite, ter se jim zahvalil za delo. Dal bi jim čutiti, da jih partija ceni in spoštuje. Tako pa je samo govoril o tem, kako naj stari čimprej izprežejo, posvetijo naj se reji malih živali, če so na deželi, če pa živijo v mestu, naj krmijo ptice na sprehodih in lovijo ribe. Za čustveno življenje nekdanjih revolucionarjev si ta sekretar športnega tipa z najboljšimi perspektivami ni vzel časa.

Nekdaj se je neki v času revolucije osiveli, drugače pa še zdrav član okrožnega komiteja v gostilni pri litrčku dobrega vipavca šalil na ta račun: »Kaj bi se jezili, tovariši na to, malce pozabljivo vižo. Če bi ta človek kdaj v življenju ročno delal, kakor smo mi, če bi gonil žago, sekiro ali kramp, menda ne bi pozabil na to osnovno človeško dolžnost.« Šegavi »upokojenec« je nadaljeval: »Saj ni pomembno, če je ta človek deset let mlajši kakor jaz, tudi ni važno, da sva v revoluciji bila na enakem položaju. Nekoč pred leti me je poklical po telefonu: „Si ti tam, Jože?“ „Seveda

sem, kaj želiš?' 'Hej,' je nadaljeval, 'na komiteju potrebujemo za kontrolno službo takega primernega človeka, kakor si ti, Jože,' je nadaljeval z zehajočim glasom, 'tam, kjer si, bržkone nisi zadovoljen. Reci, da sprejmeš to službo.' Začudil sem se, taki naglici. 'Ja, tako enostavno pa tudi ni, da bi me kar snel. Daj mi tri dni časa, da premislim. Danes je petek, v ponedeljek ob osmih ti bom na komiteju povedal, kako sem se odločil.' S težavo je privolil. Premišljeval sem in se nazadnje odločil za to službo. Računal sem, da mi bo ustrezala, ker rad brskam po arhivih. Tako bi lahko onim na komiteju uredil življenjepise, ki so jih imeli na kupe, saj so se tam leta in leta nabirali. Pisali smo jih celo taki, ki so nas poznali vsi v okraju. Takrat je bilo hudo. Nekdo, ki ni imel posebnega konkretnega dela, si je izmislil: partijci, pišite življenjepis, če ne: opomin, graja. Nekaj je bilo jeze, nekaj smeha in spravljanja papirja na kup. No, da vas ne bom utrujal. Takrat sem torej moško prikorakal na okrajni komite. Na desni strani vrat je bila dolga, dva metra visoka vrsta bleščečih tablic. Med čakanjem sem držal roke na hrbtu in bral napise. Veste, v enem letu so se v isti stavbi trikrat selili. Elastičnost mora biti, če gre za življenje in partijsko še posebej. Potegne me znanec. 'Kaj, te presnete table zijaš?' mi reče. 'Ja, na komite grem. Imam važen pomenek z okrajnim sekretarjem.' 'Blagor ti,' reče, 'morda te bodo še za kakšnega važnega direktorja naredili.' 'Kaj še,' sem odgovoril prijatelju, 'morda me bodo pa dali tja, kjer direktorje kličejo na odgovornost za njihove grehe.' Nezaupljivo me je pogledal, se obrnil in me potem po strani pogledal: 'Nazadnje,' je dejal 'se s teboj ni šaliti!' in hitro je odšel. Veste, tudi moj prijatelj je bil nekakšen mali direktor, ki je imel smolo. Tožili so ga vsi, od njegove zgonjene tajnice do hišnika, ki je bil tri leta v nemški vojski. Tako je bilo z njim.

Mene je sprejel okrajni organizacijski sekretar. 'Jože, prekrasen si,' mi je dejal ta mladi študent rdečega obraza. Za klade preobračat bi ga porabili na žagi. Prav zanesljivo bi ga tja dali, ja! 'Kje je sekretar?' sem ga osorno vprašal. 'Zaseden je, nekega pomembnega človeka ima pri sebi.' 'Kaj bi s teboj? V petek sem se z njim dogovoril, da pridem točno ob osmi uri in da mu povem svojo odločitev. Glej, jaz sem tu, da mu povem svojo odločitev. Sprejel bom službo. Zdaj ne grem ven, dokler se ne bom pogovoril z njim.'

Organizacijski je bil preplašen, bal se je, da bi sekretarju ne povedal preveč na glas, kar mislim. Tvesti ne znam kakšnih neumnosti, kakor jih znajo tisti uglajeni malomeščani. Oprostil se je. Požrl mi je celo uro, toda ker sem bil potrpežljiv, sem čakal. Fante, motiš se, če misliš, da me boš odpravil z okrajnim organizacijskim sekretarjem. Saj se nisem z njim prav ničesar dogovoril. Ne boš, ti, Tonček deset let starejšega revolucionarja kar tako odpravil. Čez eno uro je neki športnik zapustil sekretarjevo pisarno po tem, ko mu je povedal vse zadnje najnovejše športne rezultate. No, sekretar je napravil silno resen obraz, čeprav se je drugače rad službeno smehljajal, in dejal: 'Jože, prekrasen si. Veš, mudilo se je in oddali smo to mesto drugemu revolucionarju. Rekel bi mi takrat po telefonu, da takoj sprejmeš. Vidiš, tako se je višjim od mene mudilo.' Takrat sem se

pa res pošteno razjezil, čeprav se drugače na take ljudi ne jezim, ker poznam njihovo veljavo in ceno. 'Ti, Tonče,' sem mu dejal, 'ti, Tonče, kako pa ti prav za prav govoriš z menoj? Kaj misliš, da sem tvoja snazilka ali tvoj kurir? Vse leto sem brezplačno delal pri kontrolni, ure in ure sem presedel v konferenčni sobi, kile in kile povaljanega papirja prebral zate, ja. Ali se ti takrat ni nič mudilo? Zdaj si prelomil besedo. Sam si rekel, da boš čakal do ponedeljka. Tak si zdaj!' Debelo me je gledal. 'Tudi jaz imam starešine!' se je izgovarjal. 'No, ali nisi na zadnji seji bral referat o humanem odnosu do človeka, o skrbi za človeka in o humanizaciji socialističnih odnosov? Vse to si nam na konferenci nabrenkal, ker si to čul od drugih, sam pa imaš do svojih najožjih sodelavcev tako mrzel, uradniški odnos. Drugo so pri tebi besede, nekaj drugega pa dejanja!' Gledal me je in mi poskušal ugovarjati. Jaz pa sem ga še opozoril, da je zadnji čas, da se nauči poštenega odnosa do sotovarišev iz revolucije, da se je še po gimnazijskih klopeh drsal kot paglavec, ko sem jaz, Jože Trtnik, že večkrat stavkal in ljubega Marxa požiral. 'Tako, povedal sem ti vse! Zbogom!' sem še rekel in odšel.

Ne morem iz svoje kože. Nisem tak človek, ki bi se zaradi službic, družine in ne vem zaradi česa še zavijal v molk in navadil kimanja. Takemu državljanu je treba o pravem času povedati, kar mu gre, čeprav te imajo zaradi tega za nergača, robateža in ne vem, kaj še vse. Pozabljajo, da revolucija ni bila lep sprehod v Tivoli ali na športno tekmo. Takrat ni bilo čudovitih koncertov in ne tribune, na kateri bi bilo prijetno sedeti. Ni bilo iskanja primernih kravat in skrbi protokolarne komisije, kje bo sedel ali stal okrajni sekretar, kje minister, poslanci in drugi okrajni, občinski ali celo deželni možje in žene. To je tisto, kar loči miren obraz od omalovažujoče vzvišenosti, odsotnosti, maske in še kaj. Jože jim je povedal svoje in pribil, da bo v prihodnje pazil, da niti pet minut ne bo zapravil s tem, da bi še kdajkoli nadlegoval ali prosil okrajnega sekretarja Tončka. Nadlegovati take ljudi se pravi poniževati se.«

Vse to je vedel občinski sekretar Mozoljc, ker mu je to zadevo razlagal Jože sam ob neki priložnosti, ko je videl, da Mozoljc sila rad prepisuje lepe referate o skrbi za človeka, lepših odnosih, pa vendar svojih lastnih kmetov ni maral, ker so se mu zdeli nazadnjaški.

Mozoljcu se je zdelo sila prijetno, da ga je klical sekretar, vzor prilagodljivosti. Kot nekdanji gimnazijec je vedel, da je za ljudi, ki po svoje mislijo, težko, kakor da bi bili med Scilo in Karibdo. Zdaj je pričakoval pohvalo za svoje partijsko delo, saj je na občini delal red, mladi Markolčič pa ga je vselej ubogal koj na prvi migljaj. Milan Podgrajc se mu je zdel nekak kmečki oportunist, ki so ga poslali v boj za urejevanje zemlje. Že ko se je peljal z vlakom, je Mozoljc na tihem upal, da bo prepričal okrajnega sekretarja, da bi ga še pet let pustili na občini, ki naj bi se po svoje razvijala. Pohvala, nagrada in vsaj za pet let podaljšani obstoj občine bi bili primerno priznanje njemu, ki je delal, kakor je treba.

Okrajni sekretar Tonče je bil ta dan dobre volje. Stresel je roko Mozoljcu, ga povprašal po zdravju. Mozoljc mu je ves vesel povedal, da je, hvala bogu, zdrav. Potem ga je sekretar še povprašal, kako se počuti

nekdanji minister in če domači poslanec kaj dela; ali ga še kar po svoje »trtnikovsko« seklja. Mozoljc se je zresnil in povedal, da poslanca ni ne na shode in ne na predavanja. Pozabil pa mu je povedati, da je ta mož napisal zanj kar dvaintrideset strani dolg referat za socialistično konferenco in da obiskuje občne zборе kmetijskih zadrug in seje živinorejskih svetov. »Ah, da, Trtnikov Jože zaostaja za razvojem!« je dejal sekretar, ki mu ni odpustil tudi tega, da mu je Jože nekoč dejal, naj pusti fraze o bliskovitem razvoju, ko pa njegovi volivci čakajo na popravilo nekaterih šol, zdravstvenega doma, občinskih cest, mostov, gozdnih poti. »Ljudje so se naveličali čakati, kdaj bodo zgradili vodovod. Ker ga ni, kopljejo in zidajo vodnjake, da pride voda ob dežju po strehah in žlebih v zbiralnike!« Te besede je sekretar Tonče zameril Trtniku. Zato je verjel Mozoljcu, ki mu je dejal, da Jože nič ne dela in da ne ustreza sodobnemu času. Potem je poročal o zaostalosti kmetov, o obrtnikih špekulantih. Tajnica jima je že v drugič prinesla kavo in pa šilci žganja. Med tem je imel sekretar Tonče pet telefonskih pomenkov. Enega z Lojzetom iz cekajevske kontrolne komisije zaradi nekega direktorja, ki bo kaznovan zaradi poneverb, pa ga je treba prej še pognati iz partije, ker je s krajo umazal ime partija. Tončetu so naročili, naj izpelje to zadevo.

Drugi se je oglasil po telefonu neki Tončetov sošolec, častihlepen pesnik, ki so mu objavili pet pesmic v lokalnem listu, eno pa celo v mladinski reviji »Mlada pota«. Zdaj je fant želel priti nekoliko više in zato se je spomnil na svojega nekdanjega sošolca Tončeta.

Tretja je klicala sekretarja neka ženska, ki bi se rada razporočila, češ, da je mož pijanec, vendar pa da le ne pije tolikanj, da bi ju razporočili zavoljo tega. Zamolčala pa je, da ji mož ni več tolikokrat mož kot njega dni.

Četrti pogovor je bil zavoljo strojev, ki jih je želela neka tovarna kupiti za devize.

Peti pa je bil tisti športni voditelj, ki ni in ni dal miru.

Med pogovori se je Mozoljc razgledal po pisarni. Drsel je z očmi po preprogah, lepih foteljih, umetniških slikah, številnih knjigah v knjižnici. Hm, si je mislil Mozoljc, teh knjig bi ne prebral niti v tridesetih letih. Morda pa bere noč in dan te učene knjige in teorije. Ni čudno, če zna pisati tako ganljive referate.

»Vidiš, Mozoljc, dela je na pretek! Telefoni mi bodo kmalu požrli živce. Funkcij je toliko kot solate po dežju! No, pa preidiva k stvari, zaradi katere sem te poklical. Saj bi navsezadnje to lahko opravil organizacijski sekretar, ker je zgolj tehnično-kadrovska zadeva. Ker pa te zelo cenim kot človeka iz revolucije, prizadevnega za našo linijo,« te besede je Tonče podčrtal z zamahom roke, nakar je Mozoljca prijetno spreletelo okrog srca in jeter, da se je v sedežu zravnal, kakor gre staremu borcu, nekdanjemu intendantu odrednega bataljona, »ker te spoštujem, sem te dal poklicati. Vem, da si pameten človek in uvideven ter boš z razumevanjem sprejel to odločitev.«

Sekretar Tonče se je zresnil kakor sodnik, ki sodi, obtoženec pa čaka in poskuša z obraza prebrati svojo usodo. Tonče pa se je vtem že raz-

govoril o aktivnih in pasivnih občinah, malih in velikih, o občinah, ki imajo manj ali več sposobnega uradniškega kadra, aktivistov, zagrenjenih borcev in ljudi, ki zaostajajo. Po tem obširnem uvodu je prišel v svoj element, kakor temu pravijo. Vstal je in začel hoditi po sobi. Tu in tam je obstal ob Mozoljcu, sklenil roke na prsih in podrsal s pogledom po stenskih slikah, ki jih je ljubil in cenil. Nenadoma pa je dejal: »Skrajni čas je, da se občina pod gorami združi s sosednjo občino. Upam, da boš ti, Mozoljc, to razumel in za to delal. Na okrajnem komiteju smo to zadevo že uredili in tudi republiška zakonodaja dela v tej smeri. Na prihodnjem zasedanju okrajne skupščine bomo to predlagali. Vse je urejeno, prav vse. Gre za to, da bosta ti in občinski komite vse uredila. Ljudi je treba prepričati, da je ta ukrep nujen. Majhna občina nima življenjskih pogojev; to je razgledanim ljudem že zdavnaj znano.«

Mozoljca bi skoraj kap, ko pa je prišel do sape, je prosil Tončeta, naj bi občina živela vsaj še tri leta.

»Sklepati je treba, pa čeprav se deset Jožetov Trtnikov na glavo postavi!« je hladno dejal sekretar Tonče. »Ob združitvi občine bomo postavili mlajšega sekretarja, ti, Mozoljc, pa si že v letih in potreben si počitka. Poiskali smo človeka, ki ima partijsko šolo; star je petindvajset let. Ti, Mozoljc, bo jih imaš zdaj že petdeset in morda še kakšno leto več. Socializem ti bo omogočil dostojen počitek. Ti pa boš lahko delal, kolikor boš hotel, v nekaterih družbenih organizacijah.«

Sekretarja je spet klical telefon. Pogledal je na uro in dejal: »Veš, na čeka me kličejo. Sva se pogovorila? Prav! Vem, da si me razumel. No, prav!«

Občinski sekretar Mozoljc ni vedel, kje ima glavo. Če se bi tisti hip porušil ljubljanski grad, bi ne bil tako presenečen. Občine ne bo več in on ne bo več sekretar. Kaj je zakrivil, da ga je to doletelo? Nekaj časa je hodil po ljubljanskih ulicah, kakor da bi iskal bolnika. Gledal je izložbe kakor zvedava ženska in dvigal blede obraz proti spomladanskemu soncu, ki je sijalo ne meneč se za njegovo bolečino. Doslej je bil prvi mož v svoji občini, zdaj pa ne bo več. Je koga užalil? Ni popival po gostilnah, ni kvantal, še tistega prekletega šaha ni igral. Hodil je po ulicah in stiskal pesti. Za Tončeta je torej star! Kaj pa Tonče, mar ta ni star? Ardigata, zakaj mu tega nisem rekel? Tehtal je sekretarjeve besede: zaslužen človek si, zdaj izpreži in pojdi počivat. Gledal je molčeče in zamišljene ljudi, ki so hiteli mimo. Zdelo se mu je, da srečuje same žalostne obraze. Vse se je zresnilo pri graditvi socializma, si je mislil. On, Mozoljc, bo moral odstopiti mesto mladeniču, on da bi kdaj moral čakati pred sobo, da bi ga sprejel mlad, revoluciji neznan sekretar? Ne, to se ne bo zgodilo! Vihar čudnih, nasprotujočih si misli je divjal v njem. Vse dobljene direktive, navodila, nasvete sem upošteval. Vsa moja prizadevanja za občino bodo šla v nič. Pazil je, da so bili uradniki na občini do strank ljubeznivi, da ljudje niso preveč čakali. Strokovnjakov je sicer manjkalo, no mar je bil za to kriv? Če so dobili katerega, so mu pokazali stanovanje, ki je bilo na razpolago. Ko pa je videl, da ni kopalnice v njem, je skomignil z rameni in šel ter se ni več zanimal za službo. In Mozoljc je še tuhtal: ali

je morda nápak storil, ker so nekateri uradniki imeli slab odnos do zdravnika, ki bi rad ostal v občini. Očitali so mu nadure in velike zasluzke. Sprva je zdravnik molčal in trpel, potem pa se je naveličal in odšel. Kaj sem napravil zanj, da bi ga rešil nekulturnih izpadov nekaterih uradnikov? Nič, molčal sem, namesto da bi udaril po mizi in dejal: Mir hočem imeti. Pustite zdravnika. Črednika k združni živini lahko kmalu dobimo, zdravnika pa ne! Zakaj nisem Stanetu, ki je zdravniku najbolj metal polena pod noge, rekel: V partizanih smo zdravnike cenili in pazili nanje kakor na punčico v očesu. Zdravnik je bil v brigadi, odredu cenjen in pogosto bolj spoštovan kot kak komandant! Le zakaj ni tako ravnal? Zdravnik je odšel, še tožil jih ni, tako je bil človeški.

Mozoljc se je v tem premišljevanju znašel na Viču, da sam ni vedel kdaj. Šel je v gostilno, naročil sendvič in dva deci vipavca. Počasi je jedel in pil pa mislil. Čudno se mu je zdelo, da ni mogel sekretarja Tončeta prepričati, da je občina potrebna in da je on, Mozoljc, potreben kot partijski človek, nekak podaljšek močne okrajne roke. Kako se bo znašel mladenič, ki so ga sneli na neki partijski šoli, med starimi revolucionarji? Iz podzavesti mu je tako živo in boleče prihajal v zavest občutek storjene krivice, da bi skoraj zajokal, čeprav mu je sekretarstvo dokaj utrdilo kožo. Ali je res delal vsem samo dobro? Mar niso bili časi, ko se ni zavzel za človeka, če so ga preganjali? Kaj pa so storili s sila delavnim živinozdravnikom? Zakaj ni preprečil, da nekateri člani partije ne bi tako grdo ravnali z njim? Saj ga nisem jaz preganjal, to so bili višji od mene! si je dopovedoval. Pa zakaj je dopustil, da so ga celo zaprli, ko bi se on moral zavezati zanj? Živinozdravnik je priljubljen med kmeti in združniki v občini. Ob nesreči ali bolezni pri živini je v vsakem vremenu in vsakem času šel pomagat. Klicali so ga in prihitej je na motorju, peš ali kakorkoli že. Zakaj ni prisluhnil, kaj so govorili o njem ljudje v petih občinah. Sam nisem niti lasu skrivil veterinarju, si je dopovedoval. Sam je bil kriv, če je katero preveč bleknil. Zakaj ga nisem klical na komite. Posvaril bi ga vljudno in nič več. Tako pa sem dopustil, da ga je neki užaljenez v moji pisarni pretepel. Saj nismo v Kongu ali v Vietnamu, kjer bi lahko delal vsak, kar se mu zljubi. V partizanih nisem niti dovolil, da bi pretepli ujetega domobranca. Sodišče naj mu sodi, sem dejal.

Mozoljca je premišljevanje tako utrudilo, da se je oznožil. Neizprosna vest pa ga je kar naprej trápila. Toda, saj mu zavoljo tega niti sekretar Tonče ni ničesar očitil. Včasih so ga okrajni sekretarji postavljali za vzgled. Zdaj pa je čisto otopel, kakor, da so mu okrnili možgani. Zamahnil je z roko, plačal sendvič in vino.

Kam pa sedaj? Ah, poslanca Jožeta grem obiskat. Potožil mu bom svoje gorje. No, mar bo to prav? Pred nekaj urami, kako sem že govoril o njem?

Odšel je iz zadimljene gostilne, kjer so štirje upokojeenci pili čaj brez ruma in se pomenkovali o letih pred vojno.

Spotoma je premišljal, kje stanuje Jože Trtnik, ki je nekdaj dvigal prav njega, Mozoljca, ga učil revolucionarne zavesti in abecede. Zdaj pa ga je pred sekretarjem Tončetom v nič deval, da bi s tem ustregel svo-

jemu predstojniku. Vedel je, da ima sekretar Jožeta v želodcu. V resnici pa je Jože hodil med ljudi, se z njimi pomenkoval. Jaz pa sem govoril, da Jože ne prireja shodov. Mar je bolje, če nekatere vozijo na velike shode kakor teleta na semenj. Vse to stane. Kje pa naj jemlje Trtnikov Jože denar za to, da bi jim plačeval avtobus, voznino? Saj na takih shodih ljudje sploh ne poslušajo govornika in ne gesel! Ah, k hudiču vsi poslanci! Jaz ne bom nikoli poslanec! V takem premišljevanju je prišel do Trtnikove pisarne.

»O, glej ga, glej! Mozoljc, kakšna sreča ali nesreča pa je tebe pripeljala k meni? Kako sekretariš v svoji občini? Glej, da mi ne boš občine zasekretaril. Že pred leti sem jo obvaroval, da vas niso združili. Kaj pa Milan Podgrajc? So težave s kooperacijo? Pa z vodovodom? So že prišli merilci? Ne pozabite na denar za občinsko komunalo. Kaj dela stari župan? Aha, v pokoju je. Nekam bled si? Kaj si bolan; kaj ti je?«

Poslanec Trtnik je hotel vse vedeti. Mozoljc se je usedel in zajel sapo. Jezno je pogledal poslanca in izbruhnil: »Občina bo šla k vragu. Pa tudi sekretar ne bom več. Vse bo novo, to sem danes zvedel. Tako sem izdelan, da ti ne morem povedati. Jezen in žalosten. Vsi vedo, koliko sem delal in pomenil.« Zdaj se je ujezil in udaril s pestjo po mizi: »Naj bo, pisal bom sekretarju Tončetu, koliko potnih stroškov bo, ko se bodo ljudje vozili na občino. Kajne, Jože, da bo to tudi politična škoda?«

»Seveda!« je odvrnil Trtnik, »pa še kakšna! Vedi, da se pri velikih občinah oblast oddaljuje od ljudi.«

»Kako bo predsednik občine poznal ljudi, denimo, v petdesetih, osemdesetih vaseh? Ne bo jih, ne! Še to: oni sekretar mi je očital, da nisem dovolj skrbel za strokovnjake. Sem mar jaz kriv? Vsakemu, ki je hotel priti, smo ponudili stanovanje, kopalnic pa ni bilo. Kaj potlej meni očitajo?«

»Menda je sekretar mislil na tisto nepravilnost, ko ste pregnali iz kraja dobra strokovnjaka: zdravnika in živinozdravnika. Ljudje so govorili, da zanju nimate dovolj posluha,« je dejal Jože Trtnik in se nasmehnil. »Veš, več tovarišev iz revolucije mi je očitalo, kaj se dogaja pri vas, kakor da bi bil jaz sam udeležen pri teh kozlarijah v naši občini. Zamerim ti samo to, da si nekaterim dopuščal samovoljo.«

»Saj, najbolje bi bilo, da bi sekretarju Tončetu sploh ne pisal. Sklep je bil že sprejet in kmalu boste v skupščini glasovali o tem.«

Jože Trtnik je pogledal žalostnega Mozoljca pa mu rekel:

»Rečem ti, da za to združitev ne bom glasoval, pa čeprav bo večina zanj. Bržkone me sploh ne bo tam. Preveč rad imam rodni kraj, da bi hladno potelovadil v skupščini. Saj sem že pred leti preprečil, da ni bilo združitve, čeprav me pri tem ni podprl noben domači junak. Opazil sem, da so nekateri, ki so odšli iz domačega kraja in zasedli pomembnejša mesta, zelo brezbrizni do težav domače občine. Ti pa moraš, kot občinski sekretar seveda partijce prepričati, da je združitev gospodarsko in politično neogibno potrebna. Rekel boš, da jo zahteva sedanji čas. Pa na zборе volivcev boš hodil in jih prepričeval, da se bo v večji občini pocenilo poslovanje.«

»Kaj bi se še ti norčeval iz mene. Na seji občinskega komiteja bom poročal, da so na okraju tako sklenili, da bi pa še hvalil, ker bomo izgubili občino, saj nisem fantek, ki ne vidi pet metrov pred seboj. Po pravici ti povem, da bi ne bil tako poparjen, če bi morala iti samo občina. Naj bi šla v božjem imenu, želel sem biti sekretar vsaj tri do pet let.«

Poslanec Trtnik je Mozoljca začudeno pogledal. »A tako, Mozoljc, tebi dejansko sploh ni do občine, le za sekretarstvo ti gre. Glej, meni osebno pa bi bilo ljubše, da bi občina ostala, pa čeprav bi ti ne bil več sekretar. Vseeno bi mi bilo, pa čeprav bi poslali, denimo iz Murske Sobote za sekretarja kakšnega vnetega gasilca. Zakaj bi ne bil enkrat kak Prekmurec v naših krajih, samo da ni bil med revolucijo madžarski vojak. Občino pa imam rad in svoje ljudi tudi. Nič se ne pregovarjaj, Mozoljc, če ne boš več sekretar. Tudi jaz sem bil včasih to in ono, sedaj pa nisem več. Pa me zaradi tega ne bo kap zadela. Enkrat gor, drugič dol. Vsak pameten človek naj ve, da funkcij ni podedoval. Vsak na Kranjskem je cepec, če misli, da se bodo sesule revolucionarne pridobitve, če ne bo več točno tam, kjer zdaj sedi in deli nauke ponižnim ljudem. Rečem ti, Mozoljc, da je vzniklo precej nekakšnih veličin, čeprav jih v revoluciji nikjer nisem srečal. Jaz se jih izogibljem le zato, ker nočem znati njihovega jezika. Prej so iz golega strahu povsod iskali zavetja. Veš, ko sem komisaril v letu gospodovem 1942. nekemu bataljonu, smo imeli lenega, sicer pa zelo bistrega profesorja. Pa sem mu očital lenobo, na kar mi je dejal: 'Tovariš komisar, ti se toliko ženeš v delu, da ti bo še škodovalo.' 'Ne razumem, kaj misliš!' sem mu dejal. 'No, zdaj hodiš v čete in prepričuješ ljudi, hodiš v zasede, načrte delaš, iz vsakega bi rad naredil komunista. Povem pa ti, da ti bo prevelika vnema nekoč še škodila.' In prav je imel, veš, dragi Mozoljc. V hrbet so mi skakali taki, katerim med bojem ne bi dal v varstvo niti pol crknjene mule ali vreče krompirja. Tako je, Mozoljc, zato pa ti svetujem, da ne moleduješ okoli za svoje sekretarsko mesto, najmanj pa pred pisarnami raznih veličin, ker to delajo le ljudje brez ponosa, časti in revolucionarne samozavesti. Če boš to počel, te bodo siti in še posmehovali se ti bodo. Ti še ne poznaš mestnih navad. Dokler kaj veljaš in si na višjem položaju, te cenijo, ližejo te, ko pa ležeš po službeni lestvici nekoliko nižje, se te bodo nekateri nekdanji znanci krepko ogibali. Taki si mislijo: 'Nekaj je že ošpičil, da so ga brenili!' Pamet imej, Mozoljc, dovolj si se že nasekretaril. Veš, odkrito ti povem, nekateri so te že res siti. Pravijo, da kmetov nisi maral, učitelje si hotel učiti kakor gimnazijce. Milana Podgrajca si večkrat v nič deval, pa se mož trudi. Če si prišel v gostilno, čeprav je bilo to zelo redko, so se možje med seboj dregali in pošepetavali: 'Molčimo, Mozoljc gre!' Ti pa si mislil, da so zato utihnili, ker te tako neznansko cenijo in spoštujejo. Veš, miličnikov se niso nič bali, ker so bili to zvečine dobri fantje, ki so se radi po domače z njimi šalili in celo zapeli kakšno, kakor je to v navadi med fantmi in možmi. Tebe pa so se bali in tega ti do danes nihče ni povedal. Rečem ti, vesel bodi in reci, da si zadovoljen, ker si oddal težko sekretarsko delo. Hodi med ljudi! Ne izogiblji se jih, saj si vendar do-

mačin. Pojdi za kakšnega tajnika k rdečemu križu ali k gasilcem, ti so na deželi pristno narodno društvo.«

»Kaj, kaj, jaz naj bi bil gasilski tajnik? Pri teh klerikalcih? Se ti blede, Jože? Kaj mi svetuješ! Žališ me, saj veš, da sem star komunist, po stažu le nekaj let mlajši od tebe. Gasilcev od nekdaj ne maram, saj jim gre le za kolajne in parade!«

»Pusti, Mozoljc, gasilci so koristni deželani. Ponoči gasijo požare, ko razni Mozoljci spijo in sanjajo o sekretarski slavi; veš, dragi Mozoljc, rajši imam pet dobrih, delavnih gasilcev kakor deset lenih komunistov. To ti rečem, da boš vedel!« je končal poslanec Joža.

»Za božjo voljo, h gasilcem bi me rad spravil!« je žalostno zmajeval z glavo Mozoljc in sklenil roke na prsih. »Pa še to mi kar v obraz zabrusiš, da me ljudje ne marajo. Kaj vse bom še slišal danes? Sem mar koga dal zapreti? Sem bil kdaj pijan? Sem tulil na ljudi, kot delajo nekateri? Nisem, ti rečem. Bil sem pošten. Kmetov pa še nekateri drugi ne marajo, ker pravi, da so stan brez bodočnosti!« je rekel Mozoljc.

»Naj me kar v uho ali še kam drugam piše tisti, ki tako govori o kmetih!« je siknil Jože. »Nikdar marsikomu ne bomo povrnili tistega, kar je prispeval med vojno.«

»Tako rad sem delal v naši občini. Zdaj pa me bodo vsi pozabili.«

»Kaj bi tožil, Mozoljc, kupi si zajce in si naredi dober zajčji hlev, nasadi si v domačem vrtu dobro solato in paradižnike, pa boš na vse, kar te teži, pozabil. Kupi si dobre panje s čebelami. Ne joči se za položajem, ti pravim! Kupi si konja pa jahaj okrog. Obiskuj stare borce. Če že gasilcev ne maraš, se vpiši v društvo za varstvo ptic. Vidiš, nas starejše bodo počasi odrinili in pomagali mladim naprej. Ali tega še nisi uvidel?«

»Saj nisem spal,« je čemerno odvrnil Mozoljc, »vendar se mi zdi to govorenje o mladini pretirano. Saj vendar nismo za odpad, mi, ki smo to revolucijo naredili, mar ne? Jaz naj bi hodil na shode in poslušal, kaj bodo povedali taki, ki bi se lahko pri meni učili? Nikdar, rečem ti, prej se bo ta kucelej, na katerem je ljubljanski grad, sesul, prej bo koza postala krava, kakor se bo to zgodilo. Tri ali še več noči ne bom spal. Tako me je vse skupaj prizadelo. Prekletu bi zazijal sekretar Tonče, če bi mu nekdo na čekaju rekel: 'Ti, Tonče, pojdi, no, za tri ali pet let za sekretarja namesto Mozoljca.' Rečem ti, da bi zazijal in kap bi ga zadela, rečem ti, kap!«

Poslanec Jože se je zasmel tej Mozoljčevi primerjavi. Ta pa se je dvignil in žalostno dejal:

»Vrnil se bom domov in ženi bom povedal, da ne bom več sekretar. To bo zijala. In kup klepetavih prijateljic jo bo zapustilo. Rekle bodo, da se je Mozoljc gotovo nekaj pregrešil, da so ga brcnili. Baba se bo jezila; miru ne bo dala. Rekla bo: 'Če bi bil ti pravšnji, bi kdaj že bil na mestu tistega športnega sekretarja Tončeta na okraju.' Vrag je z babami. Bolj ko je primitivna, bolj je častihlepna. Nekaj pa ne bom pozabil: da me ljudje ne marajo. Ti, Jože, se motiš! Saj ne veš, koliko ljudi me je pozdravljalo, le dvajset najbolj zagrizenih klerikalcev me je po strani gledalo. Vrag z njimi!«

»Kako se motiš! Ne sodi po pozdravih, ki so samo znak lojalnosti,« mu je z nasmehom odvrnil Jože. »Tudi jaz pozdravim kakega funkcionarja ali višjo tovarišico, pa bi se ju najrajši ognil. Toda zaradi vljudnosti ju pozdravim. Poznam prijatelja, ki mi je zaupal, da je moral eno izmed takih veličin dvajsetkrat prositi za sprejem, čeprav sta si bila med vojno enaka. Rekel sem mu, da ga ne cenim več, ker se je pustil tako ponižati tisti veličini. Zato ti rečem, sprejmi še tako malo pomembno funkcijo, samo poniževati se ne smeš pustiti. Potlej nisi več prejšnji človek, osebnost nehaš biti. Človek mora paziti na svoje dostojanstvo. Meni so včasih ponosni in samozavestni ljudje. Duševni hlapec ne more biti nikoli samozavesten in ponosen, tak milo prosi in opozarja svojega gospodarja nase!«

Tudi Jože Trtnik je vstal je ponudil roko žalostnemu Mozolcu. Potrepljal ga je po rami, Mozoljc pa se je ves majav poslovil, kakor ranjenec na bojišču. Stisnil je aktovko pod pazduho in sklonjeno šel po ulicah. Gledal je v tla, kakor da bi imel slabo vest.

»To ga je pa res zelo prizadelo,« si je mislil Jože Trtnik, »prej pa je celo mene, ki sem ga nekoč vzgajal, v nič deval. Rajši bi videl, da je pokončen mož, kakor pa taka reva, ki se trese za položaj.«

Mozoljc se je usedel v avtobus, hude misli pa so ga obletavale kakor lastovke ogle hiš na vasi. Zdaj bodo ljudje hladno zrli za njim in se mu posmehovali, nič več se mu ne bo prilizovala tajnica Olgica, češ kako čudovito moder je. Nič več ne bo klical na odgovornost deklet in žena, ki so svojim skakale čez plot, pa tudi direktorja Janeza Potokarja ne, ki ga je brzdal, češ, daj no, kroti svojega Janeza, saj nisi kak musliman. Kaj mu je že Potokar takrat rekel? Pustite me, no, v miru, tovariš sekretar, saj tega ne morete razumeti. Saj pravi vaša žena Marjeta, da še nje ne morete več potolažiti! Pa, dobro, sekretar, ubogal bom vaš nasvet, obljudbam vam, da ne bom nobeni več dajal ničesar med noge! Tako, ja, Potokar, pusti ženske, pa ne bo zamere, mu je dejal. Mozoljc se je zamislil: grd gobec ima, Potokar, zdaj bo govoril svojim kolegom: Prej se je brigal za naše zadeve, no, zdaj pa je sam pojahan!« Prej je delil opomine in ukore tistim, ki so se o višjih le malo nespoštljivo izražali. Bil je tako linijski, da mu za družinsko življenje sploh ni preostalo časa. Marjeta se je svojim prijateljicam potožila, da bi rajši imela direktorja Potokarja za moža. Njo in Mozoljca so vabile v goste razne direktorske družine, zdravnik, učitelji. Povabil ga je v grad tudi lovski mojster. No, zdaj mu pa ta reč od poslance Jožeta svetuje, naj bi šel h gasilcem ali rdečemu križu. Pa čeprav mu je Jože govoril, naj bo ponosen, bi obredel vse sobe na cekaju, samo, da bi ga pustili še kake tri, štiri do pet let sekretariti. Čakal bi tudi ure in ure pred sobami. Saj se mora vendar vsak nekje ponižati. Kaj dostojanstvo, človečnost in osebni ponos, o katerih je govoril Jože Trtnik!

»Vam je slabo, tovariš Mozoljc?« je vprašal sprevodnik.

»V glavi me daje!« se je v zadregi zlagal in zardel.

»Mozoljc ni več sekretar! Pa je bil tako siten, da se bogu smili!« so govorili učitelji, direktorji, mojstri in delavci, posebej pa kmetje. Zlasti mladinci so rekli: »Hvala bogu, da ga ni več!« Ljudem je bilo žal za občino, za Mozoljcem skoraj nobenemu.

Pravljica

Jolka Milić

Ime mu je bilo Oskar.

Prihajal je enkrat, dvakrat mesečno. Bolj pogostoma bi sploh ne bil mogel prihajati. Dnevi so mu bili tako zdrobljeni, delavnik tako obložen, da je komaj našel nekaj prostosti, komaj utegnil priti po enkrat, morda po dvakrat, trikrat ... največ.

Prihajal je običajno v soboto. Po končanem delu in opravkih. Nekaj hrane je v vsej naglici vrgel vase stoje. V zajtrkovalnici ali kjerkoli na poti na postajo je naročil karsibodi, pojedel ali pa ne, in že hitel na peron. Z nepogrešljivo kriminalko v roki. Z romanom, ki si ga je spotoma kupil v postajnem kiosku. Povzpel se je na vlak in si v polpraznem kupeju poiskal prostor ob oknu. Poleti in kadar ga ni zadrževalo delo, je sedel kar v avtobus, da je bila vožnja prej opravljena, da ni tratil časa po nepotrebnem in da je došel na cilj kar takoj, čimprej.

Pot do nje — od postaje kajpak — mu je postala kmalu domača. Na slepo, zavezanih oči bi bil prehodil tistih par sto korakov in se tipaje prebil skozi goščavo stavb in pročelj do postarane hiše z mežikastim hodnikom in razpraskanim dvoriščkom, kjer pa je vseeno v plesnivem kotu samevala — potisnjena ob vlažno steno — visoka, vitka jablana, ki je vse leto enako napeto stegovala dolge veje v obzidano in zagrajeno nebo.

Potrkal je na steklena, nezaklenjena vrata in potrpežljivo čakal, da mu kdo odpre; da se od znotraj kdo oglasi z dobrodošlim naprej. Naprej, kar naprej vendar. Kdor si že bodi. In dober večer.

Z njegovim prihodom se je v podolgasto steklo ko slutnja zagrizla mehka senca. Medel madež je obvisel na šipi, teman obris obmiroval: njena silhueta.

Ura na cerkvenem stolpu je navadno tisti čas udarila petkrat. Petkrat je počasno tolkalo izzvalo demone časa, uporno zaletavajoč se ob stene bronaste ječe, ki so hripavo jekale. Potem je zamolkli odmev zamrl in zavlada je spet popoldanska dremavica. Sobotni podeželski mir. Predokus praznika. Okus davno preživetih nedelj, ko je bil še otrok — trobentica — na pragu spoznanj in življenja.

Hiša je običajno ob tem času potonila v nekakšno predpraznično spokojnost. Prijetno je dišala. Po dežku in rožah, po medu, ometu in snagi. Tišina se je tudi ko dragocen prah že usedla na vse stvari. Vso neskladnost — mize, stole, barve, preproge — je obzirno pregnila ko s starinsko

prevleko. Vso neurejenost je ublažila. Vse razpoke, ves kič, vso bornost in praznost je napolnila s svojim brnečim glasom: z ekstatičnim molkom.

Potem so se vrata odprla in utrgala se je struga besed. Dober dan, dobrodošel doma, zdrav in dober večer. Usul se je šelesteč plaz. Deroč, šepetav potok. Sonce, smeh in odjuga. Poljub na lica, na obrvi, na obraz. Poljub na usta in spet na usta. Poljub na oči. Stisk prstov. Svila las. Dotik čela in trepalnic. Roka, ki se odpira in popušča. Zgovornost roke. Kaj reče palec, kaj kazalec, kaj sredinec, kaj prstanec, kaj mezinec. Kaj porečejo vsi skupaj, v zboru, z dlanjo vred. Nato kaj povejo posebej blazinice prstov. Kaj nohti, kaj sklepi, kaj koža. Kaj zapestja in lakti. Kaj grlo in ramena. Kaj pogled: smejoče se oči. Da si le prišel. Da si le mogel priti. Da si le tu. Da da in da. Tukaj. Doma. Minute hrupa in premori zavzetosti. Presledki tihote. Glasnost in molčavost.

Potem loputanje z vrati in premikanje stolov. Dim, cigarete, besede in pepel. Besede in še besede. Kresanje vžigalic.

Potem prt in miza, kruh in cvetje, vino in sveče. Večerna jed. Nato kava in postelja. Noč in golota. Telo Kirke, telo cipe, telo ljubljenske. In zamišljena, tipajoča roka. In tavajoče oči. Pod okni vrt in ptiči, nebo in cesta. Pod okni ribnik in rege. Sredi brstečih ovijalk in dehtečih robinij. Nato prsti dežja — rosenje — na listju in na šipah. Trkanje nežnih dežnih kapelj. Duh zemlje, duh maja, duh šmarnic. Odtokanje vode po žlebovih in kanalih. Curenje šumotave dežnice. Nato šumi redkih motornih vozil po zlizani in serpentinasti poti. Drsenje, zaviranje, trobljenje: vznemirljivo, skoraj lirično življenje podeželske ceste.

In spet dež. Tik tik tik. Spet dež. Rahel, presejan, mnogoličen. Majske litanije dežja ob navzočnosti tisočerih bitij mraka. Ob navzočnosti tisočerih zvezdastih, ravnodušnih oči. Ob navzočnosti ljubezenske favne: pajkov, stonog in mušic. Miniaturnih himer in prikazni. Krotkih nočnih priči in gomazečih skrivnosti. Varuhov čustev in miline.

Potem spet noč. Spet igre. Spet sanje. Plima in oseka želja. Nemoč in hotenje.

Nato jutro in težke veke od spanca. Postelja ko razrito gorsko korito. Rjuhe ko spuščena, mlahudrava jadra. Vroča, nepopita kava s kruhki ob brenčeči budilki. Rajši spanje. Rajši spanje in počitek. Rajši rajši.

Odhajal je navadno v nedeljo zvečer. Sit, obrit, spočit in srečen.

Bilo je nekoč davno.

Ime mu je bilo Oskar in prihajal je parkrat mesečno.

Potem je seveda prihajal vse bolj pogostoma.

Naposléd pa sta se vzela.

Odtlej sta živela venomer skupaj.

Baje . . . baje sta bila prav srečna.

(Le izjemnost njunih sobot je bledela. Izjemnost nasploh.)

In tako se je končala tudi njuna zgodba.

Kaj pa otroci, povprašate. Sta imela kaj otrok?

Saj res: otroci.

Menda sta imela tudi otroke.

Kajpak. Najbrž.

Osutek poetike za lastno uporabo

Jože Snoj

Uredništvo »Problemov*« je odprlo razpravo o sodobnem pesniškem ustvarjanju, da bi se v svoji resničnosti razkril položaj, v kakršnem je ta čas ustvarjalna slovenska poezija. Kazno je, da so uredništvo »Problemov« pripravili do tega tudi napadi določenega dela javnosti na tako imenovano avantgardno poezijo. Kot eden izmed povabljenecv k tej razpravi čutim dolžnost določiti svoj odnos do tega publicističnega načrta, preden v njem sodelujem. Uvodoma zato ugotavljam, da me k razpravi osebno ne spodbujajo zunanji napadi na sodobna iskanja v našem pesništvu, temveč položaj v njem samem; da mi je torej uredniška akcija »Problemov« le okvirna priložnost za premišljanje, ki se mu spričo čedalje širšega avantgardističnega pesniškega gibanja pri nas in njegove problematike tudi sicer ne bi bil mogel ogniti.

Pred javnost stopa najmlajši pesniški rod. Oblikovalno smer, katero so posamezniki v zadnjem desetletju bolj ali manj krepko, izčiščeno in uspešno utrjevali in razvijali v našem pesništvu, je sprejel kot formalno izhodišče, spričo že dovolj obvladanega mnenja in zaradi razumljivega mladostnega nagnjenja k skrajnosti je imel priložnost in možnost gnati jo še naprej in jo s predstavnikom, kot je npr. Tomaž Šalamun, v nekem pogledu tudi že presegati. Smer, o kateri govorim, je bila v neprenehnem spopadu z ustaljenim literarnim okusom in pojmovanjem vse do tistega trenutka, ko jo je — očitno — nastopajoči mladi rod piscev sprejel za svoje izhodišče in jo posplošil. Njen stari nasprotnik — tradicionalni literarni okus in pojmovanje — je sicer ostal isti in se je takoj v začetku izpričal tudi kot nasprotnik nastopajoče literarne mladine, toda njegova pričujočnost je v hipu zbledela ob novi nevarnosti, ki se že uresničuje.

S staro konvencijo se je smer, kakor jo osebno ta čas pojmem, srečevala kot s področjem, ki je resda izredno veliko, a ga je mogoče

* Pogovora o sodobni poeziji, ki ga je koncem junija organiziralo uredništvo Problemov, so se udeležili številni sodelavci revije. Skoraj soglasno so ugotovili potrebo, da o svojem delu in o odnosu do poezije nasploh spregovore tudi za širšo javnost. Objavljamo prva pismena prispevka, k sodelovanju pa vabimo še vse druge, ki lahko kaj povedo o sodobni poeziji. Op. ured.

delček za delčkom osvajati, ali bolje, spremeniti v resonančni prostor za nekonvencionalno pesniško besedo. Pri tem so morali maloštevilni predstavniki teh pesniških poskusov upoštevati še marsikatero zahtevo tradicionalne poetike. Proces je potekal v znamenju iskanja stilno-vsebinskih nadomestil, ki naj bi zamenjala izgubljeno metričnost ali ritmičnost, pevnost ali zahtevnejšo melodioznost, tematiko, motiviko in poaniranost starejših pesniških izdelkov. Skraka, nekonvencionalna smer se je v boju s konvencionalnimi zahtevki nadzirala pri vpeljavanju katerihkoli novosti, bolj jih je pretehtavala in zato tudi laže utemeljevala. Hkrati je ob vsakem ekstremnejšem poskusu doživljala ostre ali vsaj ostrejšje uredniške zavrnitve, ki je niso samo ovirale pri nadaljnjem razvoju, tega resnici na ljubo ne smemo spregledati, temveč so jo tudi jeklenile in čistile.

Komaj pa je tak pogled na pesniško snov in take načine pesniškega izpovedovanja vsaj formalno prevzela velika večina pesnikov — in dokazljivo je, da se je z našim najmlajšim rodом to zgodilo — se je položaj v tej smeri, za katero sem upravičen dati samo svojo razlago, bistveno spremenil. Starejšim predstavnikom pomeni ta številčna okrepitev četudi še tako raznorodnih piscev neko zmago nad doslejšnjimi konvencionalnim odporom. Zmaga je sicer omejena na krog pesnikov ali na skorajšnjo večino pesnikov, in tako imenovanih tradicionalistov med piščimi in publiko in sedaj še ni nič manj. Nepričakovana množičnost »avantgardistov« pa pretehtavala razveljaviti doslejšnje vrednote: asketizem, čistost, doslednost, požrtvovalnost, načelnost osamljenega bojavnika.

Tej naraščajoči novi množici »avantgardistov« se namreč ne bo treba več posebno ozirati na zahteve iz nasprotnega tabora. Utegne se zgoditi, da ob njem ne bo več nadzirala in čistila svojega iskanja, saj bo kot množica zlahka uveljavila tudi svoja manj preiščljena ali celo samo modna in ustvarjalno ne prenetena, neupravičena dognanja in domislice. Z drugimi besedami: s spremembami, ki se v generacijskih razmerjih sodobnih piscev pri nas napovedujejo in že uresničujejo, grozi nevarnost, da ob literarnih tradicionalistih, ob zunanji stari konvencionalnosti, prepelavi konvencionalnost posebne vrste tudi tako imenovano literarno avantgardo samo. Ime te preteče posplošenosti utegne biti modnost in ponarejanje v varstvu avantgardnih poskusov.

Mogoče se z opisanim pojavom že napoveduje kulminacija dosedanjih avantgardnih iskanj v našem pesništvu, saj more posplošenost določenega oblikovalnega nazora v krogih pesnikov kmalu v najbolj površnem smislu pridobiti tudi večino publike, in bo resničen nadaljnji razvoj umetniškega pisanja treba iskati v odporu zoper novo »modernistično« konvencijo. Literarna zgodovina vseh dob nas uči o predhodnikih, nosilcih in sopotnikih kakega stilno izpovednega gibanja. Toda ker je v sedanjem neizčiščenem položaju našega pesništva še brez prida določati predhodnike, nosilce in sopotnike današnjega avantgardističnega pesniškega iskanja, naj ostane ta misel samo domneva, ki jo bo v določenem času treba izpeljati v utemeljeno sodbo. Že danes veljavna resnica pa je, da nobena avantgarda ne more ostati avantgarda, kadar postane množična, ker nujno

izgubi svoje značilnosti in vrednosti. Ali drugače: resničnemu iskanju taka posplošena množičnost v prihodnje ne more biti v prid, resničnim iskalcem pa ne v vzpodbudo. Zato menim, da je treba najprej in predvsem preučiti položaj znotraj avantgardističnega pesniškega gibanja.

* * *

To trditev povezujem z drugo temeljno ugotovitvijo, ki me vzpodbuja k razpravi: tako dosedanja avantgardistična pesniška prizadevanja pri nas kot tudi napadi tradicionalističnih nasprotnikov, in še posebno tudi nastop naših najmlajših modernistov izpričujejo slabo strokovno podkovanost in, razen v redkih izjemah, neznatno pričujočnost teoretične literarne misli, brez te pa je vsako iskanje v najboljšem primeru le slepo tipanje neznatnega navdiha in neprebujenega talenta. Pesniti resnemu ustvarjalcu v nobeni literarno zgodovinski dobi ni pomenilo udobno niti zati besedo ob besedo, temveč je to bil — pod silo nezmagljivega in nedoumljivega navdiha — spoznavno-teoretični spopad z novimi miselnimi dognanji, z novim čustvovanjem in novimi izrednimi možnostmi.

● Pesniškemu avantgardizmu današnjih dni pa tega dela v procesu ustvarjanja še celo ne smemo odpuščati, temveč nam mora biti eno izmed pglavitnih meril pri presoji pesniških izdelkov. Še tako nezaveden in nenadarjen verzifikator prejšnjih literarnih časov je namreč pri kovanju verzov moral do neke meje poznati metrum, sistem rim, pesniško obliko in ustaljeno dikcijo, skratka poetične normative svoje dobe, če je hotel nastopiti kot verzifikator. Današnjemu »avantgardistu« vsega tega ni treba več znati in obvladati. Zadošča, da zna kolikor toliko duhovito razpredati svoje asociacije na papirju — namenoma poudarjam na papirju, ker navadno pušča v nemar vse glasovno-ritmične zakone govorne pesniške besede —, da z razvrstitvijo teh asociacij vzbudi vtis neke zastrte izpovednosti, in že lahko stopi enakovredno ob stran resničnemu pesniškemu izpovedovalcu, ki mora z na videz istim oblikovalnim načinom še kako trudoma in s pretanjenim občutkom zbuditi v organizmu svoje pesmi vse tisto, kar je pesniško v pesništvu katerega koli literarnega nazora katere koli dobe: ritem, melodijo, iracionalno poantiranost. To mora doseči, čeprav je zato, da bi razširil izrazno-oblikovne možnosti, pogosto zavrgel metrum, rimo in ustaljene pesniške forme, in četudi se je zato, da bi bil izpovedno resničnejši, odpravil v na videz amorfne globine svoje podzavesti, da bi s tako pridobljenih perspektiv izpovedoval svojo, bolj pretanjeno in doslednejšo resnico o življenju.

Po logiki razvoja je tak način pesnjenja, seveda resnično umetniškega pesnjenja, zahtevnejši in bolj zapleten od vseh prejšnjih, hkrati pa daje zaradi svoje navidezne preprostosti in nezahtevnosti doslej največje možnosti verzifikatorjem, da se lahko s svojim neznanjem in brez nadarjenosti uveljavljajo v tej navidezni nezakonnosti.

Prvina, ki jo je naša sodobna literarna kritika pri ocenjevanju sodobnih pesniških del najbolj zanemarjala, je zavestno nadzorstvo oziroma razumnost pri nastajanju vsebine in oblike pesniškega organizma. Zane-

marjala jo je tako, da je pri resničnih umetninah ni znala ločiti od intuitivnih nagibov in amorfne podzavestne snovnosti ter prikazati njeno oblikujočo in osmišljajočo funkcijo, pri ponarejenih, lažno pesniških izdelkih pa je ni pogrešala kot tisti prvi pogoj, ki ga mora pesem izpolnjevati, če naj se jo sploh obravnava kot pesem. Zavestnega nadzorstva oziroma razumnosti kot ene izmed prvin modernega pesniškega organizma ne pojmem kot racionalno konstrukcijo in avantgardne pesmi ne kot ugankarsko parabolo, temveč kot posledico tistega dela pesnikovega ustvarjalnega gibanja, ki se v procesu nastajanja pesmi sooča s slutnjo navdiha in amorfno snovnostjo ter jo kot prvi videc, prva priča novonastalega pesniškega sveta skuša z lastnimi vsebinskimi in oblikovnimi posegi doumeti in uravnjavati ter tako posredovati sočloveku.

Naša sodobna kritika avantgardnega pesništva je v skladu s položajem, v katerem je doslej le-to bilo, nove pesniške poskuse predvsem branila pred tradicionalističnim zavračanjem take poezije, premalo pa se je lotevala razlage v bistvenem. Redke razlage so se prepogosto omejevale samo na preučevanje njenih filozofskih, ontoloških izhodišč. Na tem področju se je srečevala z nekimi miselnimi sistemi pesnikov ali jih je v svoji samozaverovanosti konstruirala sama. V mislih imam predvsem dve taki interpretaciji: Terasa Kermavnerja filozofski esej o poeziji Daneta Zajca ter Marijana Krambergerja razpravo o »Odiseju« Gregorja Strniše. To omenjam iz dveh vzrokov. Ker želim ločiti razlago miselnih sistemov, ki je v naši kritiki deloma obstajala kot posledica predvsem filozofskega ali celo dnevnopolitičnega zanimanja za naše sodobno pesniško ustvarjanje, od razlage tistega miselnega procesa v pesniku, ki ga pojmem kot zavestno nadzorstvo oziroma razumnost. Ta miselni proces sodi po mojem mnenju med bistvene prvine pesniškega dejanja. Te prvine pa naša kritika tako rekoč ne upošteva in ne raziskuje.

S to pripombo želim brez pretenzij po kakšni temeljitejši raziskavi opomniti še na eno resnico: enostranska filozofska ali »angažirana« raziskava osrednjih pesniških rezultatov avantgardne poezije pri nas je kot dovolj sugestivna in temeljita akcija svojega žanra obrnila pozornost pesnikov, še posebno nastopajočega mladega rodu, na filozofska, predvsem ontološka vprašanja življenja. Našo sodobno poezijo so si torej tudi po zaslugi literarne kritike in nekritičnosti v dobršni meri podjarmili oblikovalna nerazumnost in razumarski filozofski sistemi. Oboje je po mojem mnenju botrovalo tudi pojavu množičnega avantgardističnega pesniškega gibanja pri nastopajočem najmlajšem pesniškem rodu: navidezna enostavnost takega načina pisanja pesmi in filozofska angažiranost.

* * *

Položaj nam mora biti vsaj v poglavitnih obrisih in potezah jasen, če naj nam postanejo znana tudi sredstva in pot, ki lahko pripomorejo, da bomo kdaj spet zmožni v bistvenem razsojati zase in za druge, kaj je pesniško, umetniško, in kaj je manifestacija drugih nagibov in usmerjenosti. Ustavimo se ob pesniških prizadevanjih najmlajšega rodu, saj se

zdi, da prinaša le-ta ne le kvantitativen, temveč tudi kvaliteten preskok v naši avantgardni poeziji. Kvalitativen v pozitivnem, pa tudi v negativnem pomenu. Če v grobem izvzamemo Tomaža Šalamuna, ki se v svojih pesmih že ravna po neki domišljeni — ali nesluteni? — poetiki in po nareku sorazmereno že izdelanega umetniškega nazora, nadalje iščočega in tudi nadarjenega Braca Rotarja ter pesniško nedvomno disponiranega, čeprav še zelo mladostnega Vladimira Gajška, potem smemo zapisati, da kaže porajajoča se mlada poezija pri nas dve usodni hibi: oblikovalno estetski neposlus in čustvujočo, pa neinventivno pripovednost filozofsko meditativnega, tako imenovanega otnološkega značaja. Posledica tega so najčehše oblikovno brezlični, rezvlečeni, psevdologični in psevdofilozofski traktati ali prikrito logicistične ugankarske parabole, ki se ne ravna po nobenih lepotnih zakonih in ki niso rezultat pravega pesniškega navdiha.

Naj bo katerikoli umetniški nazor še tako nasproten prejšnjemu, zmožnost navdiha ostaja tista lastnost, ki daje umetniškega izpovedovalca. Podobno je z zakoni estetike: naj vodijo v blagoglasje ali v razglašenost, v harmonijo ali v disharmonijo, kompletiranost ali redukcijo, v destrukcijo ali kamor že, naj si lastijo celo področje tradicionalno grdega, — obstajati morajo, v umetniškem izdelku jih je treba čutiti, sicer je le-ta rezultat delovanja nekih drugih zakonitosti, ki niso lepotne, tj. umetniške narave.

Napisati pesem mora izpovedovalcu, to je človeku, ki ga je navdih napolnil z neko eksaltirano jasnovidno slutnjo in slutenjsko jasnovidnostjo, pomeniti predvsem in samo estetsko dejanje, estetsko samoizpolnitev. Ta samoizpolnitev se zdi po izkušnjah zgodovine umetnosti dokaj realna: mogoče je, da bo nadarjen oblikovalec znal lepoto, ki jo zazna v hipni subjektivni in objektivni situaciji, popolno vzbuditi z umetniškimi sredstvi, ki so mu dana. To samoizpolnjevanje je občasno (v romantiki so ob istem občutku govorili o božanski zavesti obvladovanja ustvarjalnih sil in primerjali umetnike z ustvarjajočo naravo), je čista manifestacija človekove duhovnosti, neodvisna od zakonitosti, ki delujejo na umetnika kot družbeno bitje.

Zgodovinska izkušnja nas uči, da poteka umetniško ustvarjanje v boju s konvencijo, na umetniškem področju, pa tudi v družbi, na področju medčloveških odnosov. Zgodovina ne pozna umetnika, ki v katerem koli času ne bi bil ustvarjal v odtujenem odnosu do tistega, kar je s svojo izvirnostjo presegal v estetskem in idejnem pogledu. Odtujenost je zatorej logični pogoj izvirnega umetniškega ustvarjanja. Zato so bile najbrž ravno prelomne dobe z vsemi svojimi protislovji plodnejše za umetnost, ker so umetnikovo normalno odtujenost še povečevale.

Ustvarjalčeva umetniška samoizpolnitev je torej pogojena z umetnikovo odtujenostjo. Rezultat je umetnina. Le-ta je kompleksna manifestacija umetnika kot duhovnega in družbenega bitja, zato je tudi njegov vpliv na okolico kompleksen. Ustvarjena lepota se angažira v vseh sferah človekovega dožemanja, celo v najbolj neposredni in najnižji, v sferi dnev-

nih družbeno-političnih odnosov. (Brez neke mere umetnikove družbene odtujenosti bi bila umetnina za to sfero dogajanja gluha.) V območju teh procesov umetnina prispeva k trudu, da bi se človek izpolnil kot družbeno bitje, da bi postal gospodar, ne suženj svojega družbenega dela in delovanja. Cilj teh prizadevanj je: človek naj se uresničuje in uresniči kot družbeno bitje.

Pred mladim, zavzetim človekom se odpira dandanes pri nas — zaradi prej opisanega enostranskega literarnokritičnega ozračja — še posebno razločno dvoje poti, če si prizadeva izpolnjevati svojo časno nalogo — spreminjanje človeka in njegove duhovne ter družbene okolice: da se skuša kot umetniški ustvarjalec estetsko uresničiti v svojih stvaritvah in zajeti tako z umetniškim delom v krog svojega vplivanja duha in tvar človeka, ali pa da se odpravi po bližnjici naskakovat kako večje ali manjše slepilo racionalistične iluzije našega časa — zapreke za izpolnitev človekove družbene biti — in še to tako rekoč golorok, brez kakršnegakoli sredstva. Kajti sredstva, umetniška sredstva, so ostala v tistem, kar je zaobšel, s čimer je prenehal biti to, kar je nameraval — umetnik. Ker ob tem ni niti pravi filozof, niti recimo ekonomist, tehnik ali karkoli drugega, ostaja pred svojo iluzijo iluzionistično golorok — in še naprej »ustvarja« lažno umetnost. Sredstev, s katerimi bi moral vplivati, kratko malo ni. Paradokсно za to popolnoma brezplodno, zgrešeno varianta odločitve, ta umetnost prizadevajočega se človeka je tudi to, da veže na prapor svojih zoženih, dnevnih »umetniških« prizadevanj odtujenost, hkrati kot samo-obtožbo in protest, s tem pa zanikuje svoje umetniško bistvo, svojo dolgoročno in daljnosežno umetniško perspektivo, in si v bistvu želi zlitja z aktivistično konvencijo. Človek, ki se odloča tako, seveda v svojem bistvu ni umetnik, ker ne čuti, da pelje pot k samoizpolnitvi njegove družbene biti skozi realizacijo njegovih umetniških zamisli oziroma lepotnih idealov.

Tak človek je umetniško nenadarjen državljan; najčešče polizobraženeц v filozofskem pomenu; skoraj gotovo nedelaven, ker bi se sicer dokopal do kateregakoli dejavnega poklica in tam deloval; pogosto razočarana rezultanta vseh tistih komponent naše družbe, ki posamezniku določene plasti še vedno na administrativen način gladijo trde zakone družbenega obstoja; kronični naveličanec, ki ga je vtem, ko je začutil željo po javni resonanci svojega glasu, pritegnilo navidezno brezzakonje in s tem udobje avantgardističnega pisanja. Mogoče je tak, v svoji množičnosti čisto navaden državljan tudi potencialen »revolucionar«, toda umetnik gotovo ni.

S takim državljanom bi bilo treba v njegovo korist, predvsem pa v korist nadaljnjega umetniškega razvoja našega avantgardističnega pisanja najprej kritično opraviti. Opraviti s kontraaktivizmom, ki je v bistvu aktivizem, v naših pisateljskih združbah in uveljavljati resna umetniška in s tem v eni izmed posledic tudi družbenokritična hotenja. Množični avantgardistični nastop naše literarne mladine bi moral kot ekstremni nasledek starejših literarno aktivističnih tendenc v naši literaturi prav na podlagi tega odločujočega merila doživeti svojo prvo kritično selekcijo.

Prvi pogoj za nadaljnje uspešno razvijanje našega umetniškega literarnega avantgardizma je zatorej v možnosti, da prevlada pojmovanje, po katerem je umetniško ustvarjanje najprej in predvsem estetsko-idejno dejanje. Drugi pogoj je vsakodnevno uresničevanje prvega; v neposrednem ustvarjanju, ki naj se ravna po nekih estetskih zakonih, in v kritiki, ki naj te zakonitosti sproti razpozna v literarnih delih in jih na podlagi teh preučevanj vrednoti. Nedvomno obstaja neka zelo variabilna in neformulirana splošna poetika literarnega avantgardizma našega časa. Po pročitvi estetsko-idejnih značilnosti osrednjih literarnih stvaritev avantgardnih smeri bi jo bilo mogoče empirično registrirati in si s tako spoznanimi zakonitostmi pomagati pri kritičnih pretresih literarnih stvaritev. Avantgardizem pa ne bi bil avantgardizem, ko bi tako dobljena poetika ne bila v praksi že več ali manj presežna, brž ko bi bila sestavljena. Delo bi bilo zato le deloma uspešno, saj bi odkrivalo le splošnosti individualnih iskanj in dosežkov, pa še te le v statičnem izseku. Dojeti individualna ustvarjalna prizadevanja v njihovem razvojnem naponu pomeni zatorej razpoznavati estetske zakonitosti v konkretnih delih posameznih besednih oblikovalcev, razpoznavati njihove individualne poetike. Ali skromneje: nič dokončnega in nič popolnega, pač pa smiselno oziroma razumno oziroma zavestno nadzorovano v pesniških delih posameznikov.

* * *

V tem duhu bom skušal za sklep formulirati nekaj normativnih slogovnih zapazanj, ki zadevajo nadrealistično lirično abstrakcijo, kolikor jo iz prakse poznam. Ob tem mi najbrž ni treba posebej poudarjati: Da je moj odnos do pesniškega ustvarjanja izrazito izpovedno stilnega značaja, kar pomeni: z nenehnim iskanjem bolj avtentičnega, vsebinsko pomenljivejšega in resničnejšega pisanja izpričevati manj konvencionalno razumevanje sveta in življenja in svoje biti, duhovne in tvarne, v njem. Da cenim ustvarjalčevo filozofsko podstat kot živo in spreminjajočo se prvino njegovega miselno izpovednega sveta po tem, kolikor več prostosti in življenjske širine mu daje kot umetniškemu oblikovalcu. Da v konkretnem ustvarjalnem procesu priznavam fenomen pesniškega navdiha in v konkretni strukturi pesniške stvaritve pojavnosti imanentno pesniškega, ki v zgodovinskem času sicer doživljajo različne slogovne aranžmaje, a ki negibno obstajajo. Te prvine po mojem mnenju v modernem pisanju (še posebno izrazito) prestopajo meje med tradicionalno pojmovano vsebino in obliko, ter so: zvok, ritem, iracionalna poantiranost.

Abstraktistično pisanje, sloneče na zapiskih podzavestnih avtomatizmov, je kot umetniško ustvarjalno dejanje odvisno od dveh na videz paradoksnih zahtev: terja namreč po mojem mnenju logiko alogike in snovno nazornost abstrakcije.

Zapisovanje podzavestnih avtomatizmov je s stališča normativnega logičnega mišljenja alogično. Pisec, ki hoče po poti bolj ali manj alogičnega beleženja svojih asociativnih konstrukcij izpovedati neko po navadi »angažirano«, tj. apriorno, tendenčno misel, katero je mogoče dojeti samo

z normativnim logičnim sklepanjem, je žrtev popolne oblikovalne zablode: s protinačinom skuša doseči način. Ali z drugimi besedami: svojemu konvencionalnemu razumarskemu hotenju je skušal modno ustreči z nekonvencionalnimi stilnimi sredstvi. Ker se od vsega začetka trudi izpeljati svoje miselno spoznanje, navaja bralca k napačnemu dožemanju abstraktne pesmi. Tudi bralec se namreč začne za njim prebijati skozi labirinte alogičnih besednih zvez in širših povezav, da bi nakazujočo se misel očistil nerazumne »navlake«. To, kar bi moralo razširjati in poglobiti dojem pesniškega spoznanja, se začanja izkazovati kot nepotrebno oddaljevanje od zamišljene racionalne srži pesmi; zožuje, namesto da bi odpiralo nove in neznane slutenjske perspektive. Bralec se izkaže kot občutljiv in nezmotljiv slednik pesnikovega interesa. Tako kot slednjega namreč tudi njega nenadoma ne zanima nič mimo misli, ki se mu skriva v zmedi in povodnji nerazumljivih besed. Ker te misli, razumljivo, zaradi načina njenega oblikovanja ne more odkriti, pesem odkloni. Sicer pa je po pesnikovi krivdi tudi ni skušal doživljati kot pesem, saj — podobno kot pred njim pesnik sam — ni opazil njene stilne oblikovne izvedbe, njenih estetskih vrednot, ker jih v njej preprosto ni. Pisec ga je kratko malo zapeljal, da je bral pesem kot filozofski traktat; tak amorfen in navadno dolgovezen psevdofilozofski traktat taka pesem v resnici tudi je tako po svojih oblikovalnih izhodiščih kot po namenu.

Logika avtomatistične alogike se izkazuje kot posledica diametralno nasprotnega oblikovalnega ravnanja. Pesniku, ki obvlada tak način oblikovanja pesniške snovi, v procesu nastajanja pesmi ni pred očmi miselna teza, temveč jasna, čutno nazorna predstava, ki mu jo je v njenih nedoumljivih notranjih zvezah iz konkretne življenjske situacije in konkretnega življenjskega občutja izplavil trenutni ustvarjalni navdih. To so razumno uravnane uresničevalne sanje. Razpoznati iz teh čutno nazornih predstav neko doživljajsko smiselnost pomeni takemu pesniku le del oblikovalne naloge. Ves preostali del ustvarjalnega procesa, ki je simultani opisanemu, tako da ni mogoče ločevati nastajanja tako imenovane vsebine od njene oblike, izpolnjuje iskanje najustreznejše glasovne in ritmične povezave besed, ki se iz celotne predstave vsiljujejo s svojo posebno glasovno podobo in svojimi ritmičnimi učinki.

Tako nastala tako imenovana abstraktna pesem je abstraktna zaradi svoje sanjske oziroma slutenjske predstavnosti. V svoji predmetnosti — in s tem zadošča naši drugi zahtevi — je domala zmeraj živo nazorna, materializirana, včasih skoraj groteskno »realistična«, vsa iz enega kosa — modelski odlitek pesnikove vizije, pregleden in kratek, kakor je hipen navdih sam. Nikakor pa ni abstraktna zaradi abstraktnih besed abstraktne misli ali njene abstraktne izvedbe. Bralec izziva z domiselnostjo in izvirnostjo glasovnih podob in iger ter z zakonito vrstečimi se ritmičnimi sklopi. Odtujenost, izjemna pomenskost besed, ki vse te pojave nosijo, ga ne usmerja na pot razumarskega razvozlavljanja misli, temveč v estetsko podoživljanje nekega intimno razkritega sočlovekovega trenutka fantazije, vznesenosti in prebujenja kot organske celote, ki deluje nanj kot uročitev in ne kot ugankarska parabola.

V umetniško poustvarjalni uročitvi postane bralec tisti vezni člen med pesnikom in njegovo umetniško resničnostjo ter sočlovekom in njegovim svetom, ki pod vplivom lepote magije besed začena razpoznavati usodni, pomenljivi dogodek in njega istoznačni pesniški zagovor, njega razrešitev, ki je razrešitev splošnega v konkretnem, sanjska dorečenost in rešilna hipna jasnost v splošnem nedorečenem in nejasnem. Z drugimi besedami: bralec je občutljiv slednik pesnikovih prizadevanj in doživljanj, prepustil se je magiji pesniške besede, ki je lepota imaginacija enkratne, v duhovnem in materialnem pomenu realne človekove situacije.

Ni vsakdanjosti, ki ne bi mogla biti po opisanem ustvarjalnem načinu predmet pesniške obdelave oziroma vizije, in ni besede v jeziku, ki ne bi mogla biti njena estetsko utemeljene nosilka. Take so po mojem mnenju zahteve in možnosti nadrealističnega abstraktnega pesniškega ustvarjanja, ki je lahko umetniško v pravem pomenu te besede in temu primerno funkcionalno.

Živa pesem

I. G. P l a m e n

Bral sem Ben Shahnovo »Biografijo neke slike«. O analitičnem pristopu k svoji sliki je Ben Shahn zapisal: »Povsem sem se zavedal neposrednih virov; ali kdo ve, koliki in kakšni so bili globlji viri in nezavedni motivi, ki bi jih lahko odkril.« Potem je avtor razkril nekaj globljih virov in obudil nekaj nezavednih motivov, in upam si reči, da je bil tega vesel. Pa ne samo on; sleherni prizadevni opazovalec njegove slike se utegne veseliti te metode. In to obojestransko zadovoljstvo, čeprav samo po sebi ne pomeni veliko, ni naključno. Priča, kako globoko splošen je izvir umetnikovega dela, ki pa je hkrati v vsakem posamezniku večkrat zaklenjen. Osebna avtorjeva doživetja in izkušnje po svoji vsebini niso drugačna od doživetij in izkušenj kateregakoli sodobnika, samo njih vrednotenje je po predvidevanju drugačno. V nasprotju z umetnikovimi so »normalna« merila predvsem človeško nebitvena. Pa saj o doslednosti v življenju ne moremo govoriti.

Vprašujem se, kdaj nastopi temeljna razmejitev med umetnikom in »konsumentom«, katere posledica naj bi bilo »nerazumevanje¹« umetnine.

¹ Razumevanje pesmi sili v razlago pesmi (celó v razlago metafor). Če je poezija variiranje pojavnosti sveta, ki naj razširi in poglobi moj odnos do sveta, je razlaga redukcija že preseženega in očiten nesmisel poezije. Veliko totalnejše je doživljanje pesmi.

Večkrat slišim, da umetnik »ve, kaj hoče²« s svojim delom povedati (ali pa tega ne ve), »konsument« pa tega ne ve. Torej je proces ustvarjanja stremljenje k nekemu rezultatu, ki mora biti umetniškemu delu eviden-ten. Mislim, da Ben Shahn takšno gledanje logično zavrača. Iz analize sklepam, da umetnik »ve, kaj hoče,« le, če svoje delo analizira. Potemtakem v procesu ustvarjanja »ne ve, kaj hoče,« torej mora tudi gledalec ali bralec delo analizirati, če hoče vedeti, kaj hoče umetnik. Torej moment ustvarjalnosti ni trenutek razmejitve. Metoda dokazuje, da avtor dela v primerjavi z bralecem (selim se na področje poezije, ker moram govoriti o poeziji, in pravim: bralec, čeprav je tudi po zavesti nekontrolirano gledanje pesmi lahko pomemben dogodek) v odnosu do dela ni v prednostni poziciji. Ne mislim, da je poezija bog, če rečem, da smo pred poezijo vsi izenačeni (do nje enako odgovorni), ker poezija živi svoje samostojno življenje. Zato na tem mestu plediram za anonimnost poezije (za pesem brez lastnika).

Če poezija živi svoje samostojno življenje, ne more skočiti iz svoje kože. Eliot je zapisal, da moramo »poezijo jemati takšno, kot je, in ne kot nekaj drugega«. V eseju »Tradicija in individualni talent« pojasnjuje: »poezija ne pomni prepustiti se volji čustev, temveč pomeni beg od čustev; ni odsev osebnosti, temveč je beg od osebnosti«. Zato je skrajnje kruto in onanistično hkrati poezijo pribijati na kakršnekoli predznačne konstatacije o njej. Resnične poezije ni mogoče porabiti (je konsumirati), v tem je njena nadčasovnost ali časovnost (= trajnost), je nenehna možnost, konstantna odprtost. Tu nekje je tudi grm današnjega nesporazuma. Če človek goji popolnoma jasno iluzijo o svoji osebnosti (določljivosti te osebnosti) je razumljivo, da bo skušal pesem (ki ni odsev avtorjeve osebnosti, temveč beg od nje) prikleniti nase in ji bo kot normiran snob zarisal njen (ne) funkcionalni radij.

Pomen poezije gotovo ni v njeni odsotnosti. Razpoznavam latentno navzočnost poezije v času, ki je moj prostor. Kakšna je njena dejanska funkcija, ne vem. Gotovo pa je konstituirana možnost funkcioniranja. Na nas je, da jo funkcioniramo. Celovita poezija vključuje vzburkanje zavesti in možnost njene strukturalne spremembe. Vključuje navidezno zmago in navidezen poraz pesmi. Analitična metoda za dojemanje moderne poezije vodi skozi soočenje moje osebnosti s pobeglo osebnostjo v pesmi k aplikativnemu sprejemanju zavesti o nečem človeško pomembnem, o čemer umetnik govori s sredstvi sodobne poezije. Samo v tem ozkem trenutku je metoda racionalna. Prej in poslej ostaja intimna, kolikor je doživljajska ali izkustvena. Taka ni nikakršna telovadba razuma, ampak je bolj ali manj silovita ontološka vojna, katere praktičen izid, kot piše zgodovina, je premirje. Tako je pesnik gnan zapisati novo pesem.

² Izraz »ve, kaj hoče« je kot indic tržne situacije, normiranega, vrednostnega interesa, zelo tipičen izraz tistih, ki skušajo poezijo po vsej sili razumeti, se je polastiti in jo funkcionalno uničiti.

Novi roman in resničnost

Lucien Goldman

Po tem, kar sta vam razložila pisatelja, vam bom zdaj jaz govoril o docela drugačni perspektivi, o perspektivi sociologa. Med glediščem sociologa in pisatelja je razlika, podobna tisti, ki loči gledišče tekača ali atleta od gledišča psihologa ali fiziologa, ki preučujeta psihično ali fiziološko strukturo njenega vedenja.

Nič manj pa ni res, da si ta dva pogleda lahko ali docela nasprotujeta ali pa drug drugega dopolnjujeta (če ne omenjamo vselej mogoče možnosti, da se sociolog ali kritik ter psiholog ali fiziolog motita in izdelujeta krive teorije). Čisto mogoče je, da tekač ali atlet ne poznata psihičnih in fizioloških struktur, ki jima omogočajo, da dosejata svoje rekorde, ali da se pisatelj ne zaveda do kraja mehanizma svojega ustvarjanja, in sicer ne glede na ustrezno kvaliteto teh rekordov in tega ustvarjanja. Na srečo se te dve perspektivi precej pogosto dopolnjujeta in pojasnjujeta. Nekaj podobnega bo precej veljalo tudi za danes, saj sta nam Nathalie Sarraute in Alain Robbe-Grillet, ne da bi bila sociolog ali literarna kritika, govorila kot teoretika, in to pomeni, da sta opravljala — in sicer sijajno in dokaj pronicljivo — delo literarnih kritikov.

Če bom govoril kot tretji in kot sociolog, bo to, kar bom imel povedati, v mnogočem samo dopolnilo predavanj, ki ste ju pravkar slišali. Vendar pa bo dobro za začetek podčrtati tisto, kar se mi v teh dveh govorih zdi ne le veljavno, temveč posebej pomembno, pa tudi tisto, kar me loči — čeprav gre konec koncev le za postranske razmike — od analize Nathalie Sarrautove.

Začnimo s točko, ki je obema ekspozéjema skupna: z njuno izpovedjo vere v literarni realizem. Medtem ko številni kritiki in precejšen del občinstva vidijo v novem romanu skupek docela formalnih izkušenj, in v najboljšem primeru le poskus bega iz družbene realnosti, sta vam poglobitna predstavnika te šole pravkar povedala, da je bilo njuno delo porojeno iz kar najbolj krepkega in temeljitega navora, da bi zajela stvarnost našega časa v tistem, kar ima najbolj bistvenega. V svojem komentarju k ekspozejem in k delu teh dveh pisateljev bom najprej skušal osvetliti in konkretizirati to trditev, ki se mi zdi hkrati pomembna in veljavna.

Drugi skupni element obeh govorov, ki se mi ga zdi koristno podčrtati, je trditev, da sta si pisatelja prisvojila drugačno obliko kot romanopisci 19. stoletja, najprej zavoljo tega, ker sta morala opisovati drugačno človeško realnost (sociolog bi dejal družbeno stvarnost, kolikor je zanj vsaka človeška realnost družbena), kot pa so jo morali opisovati le-oni.

Naposled je govor Nathalie Sarrautove po mojem pomemben po pronicljivosti in resničnosti tedaj, ko dokazuje, kako stare psihične navade in miselni sestavi in kategorije, ki še vztrajajo v zavesti večine ljudi, le-te ovirajo, da bi dojeli novo stvarnost, ki je bistvena, kolikor dejansko strukturira vsakdanje življenje ljudi, čeprav se mnogi od njih tega ne zavedajo. Edina točka, kjer jo je, se bojim, njen pisateljski poklic oviral, da bi dojela pomen družbene in zgodovinske stvarnosti, je način, kako si Nathalie Sarraute zamišlja proces spreminjanja stvarnosti, spričo kategega je prehod od klasičnega k novemu romanu postal potreben, in sile, ki so ta prehod omogočile. Bojim se, da Nathalie Sarraute v tem procesu precenjuje pomen pisateljev in s tem hočeš nočeš podcenjuje pomen vseh drugih ljudi. Ko Nathalie Sarraute (upravičeno) govori o napredku literarnih raziskovanj, si jih po mojem zamišlja preveč po kopitu zgodovine fizikalno-kemičnih ved. Kaže, da zanjo obstaja enkrat za vselej dana človeška realnost (podobna kozmični realnosti), ki jo pisatelji kot ljudje znanosti drug za drugim raziskujejo in tako skozi verigo rodov prenašajo svoje zanimanje na nova področja, ki jih je treba posihdob raziskati, ker so bila stara pač že osvetljena. Ker sta namreč Balzac in Stendhal analizirala psihologijo osebnosti in že s tem samim posplošila in zbanalizirala njeno poznanje, po Nathalie Sarrautovi ta psihologija sploh ni več zanimiva in so se morali kasnejši pisatelji Joyce, Proust, Kafka usmeriti k bolj pretanjeni, bolj substilni stvarnosti, s tem pa so odprli pot, ki jo morajo današnji romanopisci skušati nadaljevati.

Zdi se mi, da je glede tega Robbe-Grillet videl jasneje. Na človeškem področju ni nespremenljive, enkrat za vselej dane realnosti, ki jo je treba samo tenkočutno raziskovati, s tenkočutnostjo, ki narašča skozi rodove umetnikov in pisateljev. Bistvo človeške realnosti je tudi samo dinamično in se spreminja v teku zgodovine; še več, to spreminjanje je, v neenaki meri kajpak, delo vseh ljudi, in če imajo pisatelji pri tem svoj delež, potem ta ni ne izključen in celo tisti ne, ki največ zaleže. Če je zgodbo in psihologijo osebe vedno težje opisati, ne da bi zabredli v anekdotičnost ali klepetavost, to ni samo zato, ker so jo Balzac, Stendhal ali Flaubert že opisali, temveč zato, ker živimo v drugačni družbi, kot so živeli oni, v družbi, kjer je posameznik kot tak in sta zato tudi njegova biografija in psihologija zgubili ves zares prvobiten pomen in sta zdrknili na raven anekdote in nepomembnosti. Kakor je rekel Robbe-Grillet v svojem govoru: če novi roman drugače opisuje odnose ljubosumneža z ženo, njenega ljubimca in obdajajoče jih predmete, tega ne dela zato, ker pisec po vsej sili išče izvirno obliko, temveč zato, ker je sama struktura, pri kateri so vsi ti elementi soudeleženi, spremenila naravo. Žena, ki ji je treba dodati ljubimca in ljubosumneža samega, so namreč postali

predmeti, in v celotnosti te strukture in vseh bistvenih struktur sodobne družbe človeškega čustva (ki so in so vedno bila izraz nekega odnosa med materialnim, bodisi naravnim, bodisi izdelanim svetom) izražajo zdaj odnose, v katerih imajo predmeti trajnost in avtonomijo, ki jo osebe bolj in bolj izgublajo.

Po teh nekaj uvodnih pripombah k predavanjema, ki se mi zdita posebno pomembna dokumenta za razumevanje sodobne literature, mi dovolite, — saj vam govorim pač tudi kot sociolog —, da načnem vprašanje družbenih preobrazb, ki so dejansko ustvarile potrebo po novi obliki romana, pa tudi, da ob nekaterih zgledih osvetlim, kako so se bistvene poteze te družbene realnosti izrazile v delu Nathalie Sarrautove in Robbe-Grilleta.

Kajpak v okviru kratkega predavanja ni mogoče orisati celotne zgodovine zahodne družbe od začetka 19. stoletja. Ker ne gre drugače, se bom zadovoljil s tem, da bom za vprašanje, ki nas danes zavzema, za vprašanje novega romana, omenil nekaj posebno pomembnih točk.

Za izhodišče bom vzel soodnosnost, ki se mi že na prvi pogled zdi nadvse prepričevalna.

Na literarnem področju se bistvena preobrazba tiče — Nathalie Sarraute in Robbe-Grillet sta nam to pravkar povedala — strukturalne enotnosti oseba — predmeti, in sicer tako, da *oseba bolj ali manj temeljito izgineva, hkrati pa se nič manj znatno utrjuje avtonomija predmetov*.

No, naša raziskovanja o obliki romana v skupini literarne sociologije na Institutu bruseljske univerze so nas že pripeljala do hipoteze, po kateri je med vsemi literarnimi oblikami prav oblika romana najbolj neposredno in naravnost povezana z ekonomskimi strukturami v ozkem pomenu besede, s strukturami menjave in proizvodnje za trg. Iz te perspektive se mi zdi značilno ugotoviti, da je že od leta 1867 in celo od leta 1859, tedaj ko še nihče ni mislil na literarne probleme, ki sta jih načela Nathalie Sarraute in Robbe-Grillet, Karl Marx, ko je raziskoval pglavitne preobrazbe, ki jih je pojav in razvoj gospodarstva prinesel v strukturo družbenega življenja, te preobrazbe postavljal prav na linijo dvojice posameznik-negiben predmet in poudarjal progresivni prenos koeficienta realnosti, avtonomije in dejavnosti s prvega na drugega. To je znamenita teorija o »fetišizmu tržnega blaga«, ali da uporabim besedo *reifikacija*, ki jo po Lukacsovih spisih skoraj enodušno uporabljajo v marksistični literaturi.

Toda naj bodo za našo hipotezo skladnosti med Marxovimi teoretičnimi analizami v 19. stoletju in odkritji nekaterih sodobnih pisateljev še tako spodbudne in značilne, so nam vendarle presplošne, da bi bila sociološka raziskava zadovoljna z njimi. Treba se je vprašati, kako razložiti odmik skoraj enega stoletja, ki loči odkritje fenomena reifikacije od pojava romana brez oseb.

Vprašanje, ki se zastavlja, je v bistvu tole: ali obstaja bodisi razumljiv odnos, bodisi neka istost med zgodovino reifikacijskih struktur in zgodovino romanopisnih struktur. Da na to odgovorimo, moramo po mojem

upoštevati štiri odločilne elemente, katerih naravo bo treba na kratko opredeliti, in sicer:

a) reifikacijo kot stalen psihološki proces, ki že več stoletij nepretrgoma deluje v zahodnih, za trg proizvajajočih družbah,

in tri posebne elemente, ki določajo konkretni videz reifikacijskih struktur v zgodovini teh družb, in potemtakem tudi njihovo periodizacijo, namreč:

b) liberalno gospodarstvo, ki je prav do začetkov 19. stoletja še obdržalo bistveno funkcijo posameznika v gospodarskem življenju in zato tudi v celotnem družbenem življenju,

c) razvoj trustov, monopolov in finančnega kapitala ob koncu 19. stoletja, zlasti pa v začetku 20. stoletja, kar je pripeljalo h kvalitetni spremembi v naravi zahodnega kapitalizma, spremembi, ki so jo marksistični teoretiki označili kot prehod od liberalnega kapitalizma k imperializmu. Posledica tega prehoda — katerega kvalitetni preobrat je treba postaviti na konec prvega desetletja 20. stoletja — je z gledišča, ki nas zavzema — predvsem odprava vsega bistvenega pomena posameznika in osebnega življenja znotraj ekonomskih struktur in zato tudi v celotnem družbenem življenju,

d) razvoj, v letih pred drugo svetovno vojno zlasti pa po njej, državne intervencije v gospodarstvu in s to intervencijo ustvaritev samouravnavnih mehanizmov, ki delajo iz sodobne družbe *tretjo kvalitativno stopnjo* v zgodovini sodobnega kapitalizma.

Ker domnevamo, da so pojmi o liberalnem gospodarstvu, o monopolih, trustih, finančnem kapitalu in državni intervenciji bolj ali manj znani, se bomo tu zadržali predvsem ob pojmu reifikacije.

Kaj mislimo s to besedo? Pojav, ki ga opisuje Marx v prvem poglavju Kapitala z izrazom *fetišizem tržnega blaga*, je neznansko preprost in ga je lahko razumeti.

Kapitalistična družba, kjer vse dobrine proizvajajo za trg, se bistveno razločuje od vseh drugih prejšnjih (in verjetno tudi kasnejših) oblik družbene organizacije proizvodnje. Te razlike imajo kajpak mnogo lic, vendar pa povečini izvirajo iz prvotne bistvene razlike: iz te, da v liberalni kapitalistični družbi sploh ni organizma, ki bi bil sposoben zavestno hkrati urejati proizvodnjo in razdelitev znotraj kakršne si bodi družbene enote.

Taki organizmi so obstajali v vseh oblikah predkapitalistične družbe, pa naj gre za primitivno družbo, ki živi od lova in ribolova, ali v srednjem veku za kmečko družino ali za enoto, ki jo sestavlja gospodova graščina in nekaj kmečkih družin v vasi, prisiljenih bodisi hoditi na tlako bodisi odrajtati desetino; naj gre v nečem celo za trgovsko gospodarstvo evropskih mest v njegovih začetkih (dasiravno je tu načrt obstajal v obliki nekakšne jasnovidne nezavednosti in bi poglavljen študij verjetno tam lahko odkril prve manifestacije pojava reifikacije).

To urejanje proizvodnje je bilo lahko tradicionalno, versko, prisilno itd., vendar pa je imelo zavesten značaj, (ali vsaj jasanoviden, kot v primeru srednjeveških mest). Prav tako je zavestno v socialistični družbi ali

v družbi socialističnega značaja, v kateri proizvodnjo organizira osrednja planska komisija.

V klasični liberalni družbi pa prav na nobeni ravni ni zavestnega urejanja proizvodnje in porabe. Seveda, proizvodnja je tam kljub vsemu urejena in konec koncev nikoli ne proizvedejo več kot tisto količino žita, čevljev ali topov, ki ustreza plačujočemu povpraševanju in zategadelj tudi resnični porabi družbe. Toda to urejanje nastaja nekako *implicito* in nima nič opraviti z zavestjo posameznikov, tem se vsili kot mehanična akcija neke zunanje sile. Stvari se urejajo s trgom, po zakonu ponudbe in povpraševanja, zlasti pa s krizami, ki od časa do časa popravljajo neravnovesja.

Na neposredni ravni individualnih zavesti privzame gospodarsko življenje videz racionalnega egoizma *hominis economici*, izključnega iskanja največjega dobička brez kakršne koli skrbi glede problemov človeških odnosov do bližnjega in zlasti brez kakršnega koli ozira na skupnost. V tej perspektivi drugi ljudje za prodajalca in kupca postanejo predmeti, podobni drugim predmetom, navadna sredstva, ki mu omogočajo, da dosega svoje koristi, in katerih edina pomembna človeška kvaliteta je njihova zmožnost, da sklepajo pogodbe in da porajajo moreče obveznosti.

Ker pa urejanje, ki ga terjajo zahteve celote, zato nič manj ne deluje, se mora njihov obstoj izraziti tako ali drugače, zato se dogaja, da se to urejanje, izločeno iz zavesti ljudi, spet pokaže v družbi, in sicer kot dve novi lastnosti negibnih predmetov, ki se pridružita njihovim naravnim lastnostim: menjalna vrednost in cena.

Seveda, drevesa so in so vedno bila zelena spomladi in gola pozimi, velika ali majhna, krepke ali kilave rasti itd. itd. V gospodarstvu, ki proizvaja za trg, imajo vrh vsega tega lastnost, ki je niso imela v nobenem naravnem gospodarstvu (in ki je ne glede na videz prav tako nimajo v planiranem gospodarstvu): to namreč, da *veljajo* tako in tako vsoto denarja, da imajo *ceno*, zvezano s ponudbo in povpraševanjem; ta cena v zadnji instanci določa število dreves, ki jih bodo to ali to leto posekali in uporabili v proizvodnji — in to kajpak velja za vse drugo tržno blago.

Tako ves skupek osnovnih elementov psihičnega življenja, vse, kar je bilo v predkapitalističnih družbenih oblikah — in upamo, da bo tudi v prihodnjih oblikah — sestavljeno iz transindividualnih občutkov, odnosi z vrednotami, ki presegajo posameznika, — in to pomeni moralo, estetiko, ljubezen in vero — izginja iz individualnih zavesti na gospodarskem sektorju, katerega teža in pomen v družbenem življenju iz dneva v dan raste, in prepušča svoje funkcije novi lastnosti negibnih predmetov: njihovi ceni.

Posledice te spremembe so znatne in jih tukaj ne moremo analizirati. Vsebujejo tudi pozitivne aspekte in so omogočile razvoj določenega števila osnovnih idej zahodnoevropske kulture, (med drugimi idej o enakosti, strpnosti in osebni svobodi). Vendar pa so hkrati povečale razvoj pasivnosti v zavesti posameznikov in odpravile kvalitativni element v odnosih med ljudmi na eni strani, in ljudmi in naravo na drugi strani.

To je tisti pojav odpravljanja, vštevši zmanjšanje posebno pomembnega sektorja zasebnih zavesti, ki ga zamenjuje nova, po izviru docela družbena lastnost negibnih predmetov, kolikor prihajajo na trg, da bi jih tam zamenjali, in spričo tega tudi prenos aktivnih funkcij ljudi na predmete; to je tisto fantazmagorično slepilo, (ki ga je Marx prisposobil s perspektivo shakespearskega junaka, za katerega je bilo znati brati in pisati naravna kvaliteta, lepota pa rezultat zasluge), ki so jo označili z izredno prepričljivim izrazom *fetišizem tržnega blaga*, kasneje pa z *reifikacijo*.

V sestavu liberalne družbe, ki jo je analiziral Marx, je reifikacija implicite krčila vse transindividualne vrednote, jih preobrazala v lastnosti reči in puščala kot bistveno in neposredno človeško realnost samo posameznika, ki je oropan vseh neposrednih, konkretnih in zavestnih vezi s celoto.

Uravnovešen svet, ki bi ustrezal tej strukturi, bi bil pravzaprav Robinzonov svet, osamljeni posameznik pred obličjem veselja predmetov, rastlin, živali, svet, v katerem drugi ljudje žive le kot mezdniki, kar je izraženo z osebo Petek. Vendar pa, kakor je pripomnil Lukács v precej temeljitejši analizi, človek ne bi mogel ostati hkrati človeški in sprejeti odsotnost konkretnih in enoznačnih stikov z drugimi ljudmi, tako da je bila humanistična stvaritev, ki je v resnici ustrezala reificirani strukturi liberalne družbe, zgodba problematičnega posameznika, kakor se je izrazila v zahodni literaturi od Don Kihota do Stendhala in Flauberta, dotaknivši se Goetheja, (in kot je dokazal Girard, z nekaterimi spremembami prav do Prousta in v Rusiji do Dostojevskega).

Robbe-Grillet je pravkar dejal: klasični roman je roman, kjer imajo predmeti prvenstveno vrednost, toda kjer obstajajo le po svojih odnosih s posameznikom. Za obe kasnejši obdobji zahodne kapitalistične družbe, za imperialistično obdobje — nekako med 1912 in 1945 — in kapitalizem sodobne organizacije je na strukturalnem polju značilno: za prvo progresivno izginjanje posameznika kot bistvene realnosti in v zvezi s tem naraščajoča neodvisnost predmetov, za drugo pa sestava tega sveta predmetov — v katerem je človeško izgubilo vso bistveno realnost tako kot posameznik ali kot skupnost — v avtonomen svet, ki ima lastno strukturo, in ta edina še včasih in stežka dovoli človeškemu, da se izrazi.

Dovolite mi, da postavim tu hipotezo, ki jo bo kajpak potrebno kontrolirati z določenim številom kasnejših raziskav. Zdi se mi, da dvema zadnjima obdobjema v zgodovini gospodarstva in reifikacije v zahodnih družbah res ustrezata dve veliki obdobji v zgodovini romanopisnih oblik: tisto, ki bi jo rad karakteriziral z razkrojem osebe in v katero sodijo izredno pomembna dela Joycea, Kafke, Musila, Sartrov *Gnus*, Camusov *Tujec* in verjetno kot ena njegovih najbolj radikalnih manifestacij — dela Nathalie Sarrautove; drugo, ki je komaj dobilo svoj literarni izraz in katerega najbolj pristni in najsijajnejši predstavnik je Robbe-Grillet; to je natanko tisto obdobje, ki ga označuje pojav avtonomnega sveta predmetov z lastno strukturo in lastnimi zakoni in po katerem se edino še nekako more izraziti človeška realnost.

Če se sedaj lotimo konkretnega dela naših dveh romanopiscev, bi za začetek rad ugotovil, da zato, ker pišeta v isti, naši dobi, tisto, kar nam govorita o resničnosti, nemara — ne glede na vse, kar ju loči — ni tako različno.

Nasprotje med Nathalie Sarrautovo in Robbe-Grilletom je prej v tistem, kar ju zanima, v tistem, kar iščeta, kot v tistem, kar ugotavljata. Nathalie Sarraute je nadalje — v najbolj izraziti in skrajni obliki — romanopisec obdobja, ki smo ga označili kot obdobje razkroja osebe. Globalne strukture družbenega sveta je ne zanimajo preveč; povsod išče pristno človeško, neposredno doživeto, medtem ko Robbe-Grillet tudi išče človeško, a le kot navzven projiciran izraz, le kot realnost, vključeno v globalno strukturo.

Ko pa smo spoznali to razliko, se nam njune ugotovitve zdijo zelo blizu. Ko Nathalie Sarraute išče neposredno doživeto, ugotavlja, da to doživeto ni več v projekcijah navzven, ki so vse skoraj brez izjeme nepristne, skrivenčene in spačene. Zato je pred tem najbolj temeljitim razkrojem osebe omejila svet svojih del na edino področje, kjer še lahko najde realnost, ki se ji zdi bistvena, (dasi jo tudi tu nahaja skaženo in razdraženo zaradi nemožnosti, da se izrazi navzven) na človeška čustva in na doživeto *pred* vsakim izrazom, temu pravi tropizmi, pod-pogovori, pod-ustvarjanje. V tem smislu se mi zdi (in upam, da mi ne bo zamerila) pisateljica, ki izraža neki bistveni aspekt sodobne stvarnosti v obliki, za katero prav gotovo ustvarja novo modalnost, ki pa je vendarle ista kot pri pisateljih izginule dobe, pri Kafki, Musilu, Joyceu, na katere se tudi precej pogosto sklicuje.

No, prav isto stvarnost izraža Robbe-Grillet, a že v bistveno novi obliki. Zanj je izginitev osebe dognana stvar, vendar ugotavlja, da je ta oseba že nadomeščena z drugo avtonomno realnostjo, (ki Nathalie Sarrautovo ne zanima): z reificiranim svetom predmetov. In ker tudi on išče — tudi to je pisateljema skupno — človeško realnost, ugotavlja, da se ta, ki je ne bi bilo več mogoče najti v globalnih strukturah kot spontano, neposredno živeto realnost, lahko spet najde, a le do tiste meje, kolikor se izraža v strukturi in lastnosti predmetov.

Razumeli boste, zakaj kot sociolog mislim, da so v naši dobi z mejniki, ki jih skrčenje človeškega sveta vsiljuje sleherni kulturni stvaritvi, dela Nathalie Sarrautove in Robbe-Grilleta izredno pomembni pojavi. Vendar mislim, da je delo Robbe-Grilleta (upam, da mi tudi on ne bo zameril) pomembno manj zato, kar je hotel dati vanj, kot pa po tistem, kar je v resnici dal.

Zakaj nemara da je Robbe-Grillet v okviru, ki smo ga pravkar označili, v okviru avtonomnega, bistveno resničnega in človeško tujega sveta stvari, še vedno iskal psiholoških realnosti: Ojdipov kompleks v *Gumah*, obsedenost v delu *Videc*, čustvo ljubosumnosti v romanu z istim naslovom, in nemara psihoanalitično kuro v *Lanskem letu v Marianskih Laznih*. Toda pomembno se mi zdi to, da se je te namene — če domnevamo, da jih je res imel — posrečilo vključiti v delo le toliko, kolikor so

se še lahko navezali na drugače bistveno analizo globalnih struktur družbene realnosti.

Ojdipov kompleks ostaja v *Gumah* zunanji okras; Mathiasova obsedenost, moževa ljubosumnost sta samo izhodiščni točki, snovi, ki dopuščata izraziti vse drugače bistvene strukture, ki bi bile lahko prav tako dobro izražene z izhodišča drugačnih čustev; odnosi med moškim in žensko v *Lanskem letu v Marianskih Laznih* so postali izraz človeških odnosov v celoti. Še več, — s tveganjem, da bom razočaral večino kritikov, ki so usmerili vso pozornost na formalna vprašanja njegovega dela, bom dejal, da sem pri branju Robbe-Grilletovih spisov imel vtis, da formalna vprašanja, čeprav so izredno pomembna, tam nikoli niso imela avtonomnega značaja; Robbe-Grillet ima nekaj povedati, in kot vsi pravi pisatelji kajpak išče najprimernejše oblike, da bi to povedal. Vsebina njegovih spisov ne bi mogla biti ločena od literarne stvaritve, le-ta pa ne od celote dela. Mnogo se je govorilo o formalnih problemih v romanih Robbe-Grilleta. Nemara je čas, da spregovorimo o njihovi vsebini.

Kajpak ne bo šlo za to, da bi v njegovih romanih našli neko esoterično vsebino. Formalno iskanje Robbe-Grilleta je poskus, da bi naredil vsebino kolikor mogoče jasno in dostopno, in če jo kritiki in bralci tako stežka dojemajo, ni kriv pisatelj, temveč mentalne navade, vnaprej dojeta čustva in vnaprej določene sodbe, s katerimi se večina od njih loteva branja.

Robbe-Grillet je začel objavljati leta 1953. Njegovo prvo delo je nekakšen kriminalni roman z naslovom *Gume*. V tem delu še v dokajšnji meri ohranja tradicionalno shemo zvrsti (umor, ki pa se ponesreči, policijska preiskava itd.), vendar vanjo vključuje novo vsebino, in to ima kajpak za posledico nekaj dokaj pomembnih formalnih sprememb. Kljub temu se mi zdi, da je prav to neskladje med novo vsebino in šele deloma obnovljeno obliko tisto, kar Robbe-Grilleta navaja, da v celji vrsti postranskih podrobnosti opozarja na to, kar je hotel povedati. To je ves problem namigavanj na Ojdipov mit, ki ga pisec povečuje na bolj ali manj zunanji način prav sredi dela, (motivi zaves pri oknu, okras pri kaminu, sfingina uganka, odlomek, ki zadeva morebitni obstoj sina žrtve itd.), da bi pritegnil bralčevo pozornost k dejstvu, da ne gre za običajen kriminalni roman, kakršni so v modi, temveč za knjigo, katere bistvena vsebina je v sorodu z vsebino antične tragedije. Seveda, ta namigavanja bi bila brez koristi (in v kasnejših Robbe-Grilletovih delih ne najdemo nič podobnega), ko bi bila oblika dela dovolj prikladna, da bi poudarila vsebino. V čem pa pravzaprav je sorodnost, ki jo hoče Robbe-Grillet vzpostaviti med *Gumami* in Ojdipovim mitom? Natanko vzeto se nam zdi dokaj rahla in celo sporna; knjiga vsekakor ne povzema mita samega. Skoraj gotovo je, da Daniela Duponta ni umoril njegov sin; vsekakor nič v tej knjigi ne dela te hipoteze verjetne. Sorodnost je v tem, da gre v obeh primerih za plaz dogodkov, ki potekajo z neizprosno nujnostjo in pri katerih nameni in dejanja ljudi ne bi mogli nič spremeniti. Vendar pa je strukturalno nujna antične tragedije posledica spopada med voljo bogov in napori ljudi, ki spreminja človeško življenje v usodo in ima

prav malo skupnega (in Robbe-Grillet, ki je kasneje opustil vsak namig na to tragedijo, je to verjetno sam opazil) z mehaničnim in neogibnim procesom, ki se razvija znotraj sveta, v katerem so posamezniki in iskanje svobode izgubili vso realnost in ves pomen.

Vsebina dela je natančno ta mehanična in neizprosna nujnost, ki prav tako usmerja odnose med ljudmi kot odnose med ljudmi in stvarmi, v svetu, ki je podoben modernemu stroju, opremljenemu z mehanizmom samouravnavanja. Neka tajna protivladna organizacija, ki je sklenila, da bo vsak dan ubila človeka, se loti omenjenega Daniela Duponta. Na nesrečo, in to se lahko zgodi tudi v najbolj izpopolnjenem mehanizmu, pa se nekaj zatakne: Daniel Dupont je prežgodaj prižgal svetilko v svoji pisarni; zbegani napadalec je slabo meril in ga je samo nevarno ranil v roko. Dupont, ki ve, da ga imajo na piki, in ki je človek z vplivnimi zvezami z vlado, se zato, da bi se zavaroval, zateče k zvijači: da bi ljudje verjeli, da je napad uspel, se za nekaj časa skrrije, v upanju, da se bo tako izognil čuječnosti morilcev. Tedaj pošljejo detektiva, da bi raziskal hudodelstvo, ki ga v resnici ni bilo. Zdelo bi se, da je bil usodni in mehanični značaj procesa moten, da je lahko nastal odklon od normalnega poteka. V resnici je to slepilo; proces je usoden in mehanizem popoln. Zakaj po preprosti igri dogodkov, ne da bi se kdo tega zavedel ali bi to hotel, detektiv ubije tako imenovano žrtev, ki tako postane resnična žrtev, in to omogoči, da se nadaljuje preiskava o dejanskem umoru. Skupina morilcev pa nadaljuje svoje delo, ne da bi sploh zvedela za storjeno napako, in naslednji dan da ubiti drugega človeka — Alberta Duponta.

Mogli bi zastaviti zadnje vprašanje: Zakaj naslov *Gume*, ki je komajda povezan z dejanjem, in sicer po tem, da detektiv Wallace večkrat stopi v knjigarno in si kupi gumic. Zdi se mi, da gre tudi tu kot pri namigih na Ojdipov mit za dokaj zunanje sklicevanje na vsebino dejanja: na neposredni ravni za samouravnavanje, ki brišejo, kar se je ponesrečilo, na bolj splošni ravni pa za mehanizem družbe, ki briše vsako sled živečega nereda in realnosti posameznika.

Prav iste teme, toda na literarno neprimerno višji ravni, spet najdemo v drugem pisateljevem romanu, ki je zbudil med literarnimi kritiki najbolj žive razprave, v romanu *Videc*. Nekateri se boste spomnili prvega silovitega in razkačenega članka E. Henriota v listu »Le Monde« in njegovega kasnejšega preobrata, ko je predlagal, da bi knjigo uvrstili med deset najboljših del, ki naj jih vzamemo s seboj na počitnice.

»*Videc*« zastavlja iste probleme kot *Gume*, toda na precej bolj radikalni ravni, in to ima za posledico temeljite formalne spremembe. Samo te zadnje seveda so pritegnile pozornost kritikov, ki glede vsebine niso videli drugega kot anekdoto, poročilo o nepomembnem dogodku, ki jih je puščal brezbrizne, ali pa jim je, v skrajni konsekvenci, zbujal spotiko; seveda, če niso izhajali od vsebine, ki te »formalne spremembe« opravičuje in jih dela potrebne, potem so se mogle le-te zdeti samovoljne ali umetne. Malo kritikov, kolikor jaz vem, je načelo vsaj preprosto vprašanje naslova *Videc*, ki vendar dokaj jasno označuje vsebino knjige, da bi o njem razpravljali na tisti ravni, kot zasluži. Zakaj kdo je videc? Pov-

sem očitno beseda velja, a samo delno, za trgovskega potnika Mathiasa, ki je resnično zagrešil umor, za katerega gre v knjigi. Neki kritik je pripomnil, da se oznaka mnogo bolj prilega mlademu Mareku. Vendar se tej razlagi upira tehten ugovor: zares bi bilo težko iz mladega Mareka narediti osrednjo osebo dela.

Vprašajmo se torej, kakšna je vsebina knjige, pa bomo videli, da se odgovor vsiljuje sam od sebe. Razume se, da to ni preprosto poročilo o nekem dogodku, v tem primeru o umoru mlade deklice. V tem ne bi bilo nič novega v primeri s tradicionalnim romanom.

Na najbolj neposredni ravni pisatelj prepisuje pripoved, v kateri skuša trgovski potnik Mathias povzeti svoje štiriindvajseturno bivanje na otoku, kamor je šel prodajat ure. Mathias, ki je med tem svojim bivanjem ubil mlado dekletce, je obseden od tega umora in od strahu, da ga bodo prijeli. Zato sta za njegovo pripoved na prvi mah značilna dva elementa: na eni strani prizadevanje, da bi dal verjetno verzijo brez vrzeli o svojem bivanju na otoku in pri tem odstranil vsak namig na umor, na drugi strani pa strah, da bi mu prišli na sled in ga prijeli, strah, ki se izraža v obsedenosti od lisic in od vsega, kar ga spominja na »ležečo osmico«, ker se mu kažejo v tej obliki.

Ta strah pači namembno strukturo pripovedi, ovira Mathiasa, da bi sledil poti, ki bi bila v skladu z začetnim namenom, in ga nenehno vodi bodisi k samemu umoru dekletca, k umoru, ki ga je treba prikriti, bodisi k nekaterim dogodkom iz Mathiasove mladosti in ki so v osebem doživetju le-tega (Robbe-Grillet tu do neke mere uporablja psihoanalizo) povezani z umorom in mu dajejo njegov psihološki pomen.

Ta vsebina pojasnjuje slog dela, zlasti pa neprenehno valovanje znotraj enega samega in istega stavka med različnimi osebami in dogodki, postavljenimi v različna obdobja.

»Videc« je torej na neposrednem nivoju *Mathias sam*, zakaj pripoved ne teče v trenutku, ko zagreši zločin, temveč kasneje, v trenutku, ko skuša skonstruirati neko verzijo o svojem dnevu na otoku, verzijo, ki bi izbrisala ves spomin nanj, čeprav se njegova vizija nenehno vrača bodisi na sam umor, bodisi na razne predmete, zvezane z njim.

Vendar pa je veliko Mathiasovo odkritje, odkritje, do katerega postopoma prihaja med pripovedjo, v tem, da mu je ne le nemogoče skriti umor, h kateremu ga obsedenski strah nenehno vrača, temveč tudi, da je njegov napor odvečen, ker se opira na docela napačno predstavo o družbeni stvarnosti. Mathias začne v resnici odkrivati, da sta na otoku dva človeka, ki sta čisto očitno bila priči umora (stvar je za enega gotova, za drugega pa vsaj zelo verjetna) in ki se oba vztrajno prizadevata dokazati neresničnost njegovih trditev vsakokrat, ko skušajo prikriti njegovo dejanje. Ta ugotovitev rodi v njem tesnobo, ki pa je vendarle prehodna, zakaj prav kmalu opazi, da obe priči sicer vztrajno popravljata njegove izjave le iz skrbi za resnico, da pa nimata nobenega namena, da bi ga ovadila in ga dala preganjati: *to sta preprosta vidca*. Kmalu Mathias odkrije, da bi vsi otočani, ki v tem romanu kakor v vsakem umetniškem delu predstavljajo ne delen sektor globalnega vesolja, temveč to vesolje

samo, lahko zlahka, z najmanjšim naporom, odkrili morilca, vendar jih to ne zanima nič bolj kot mladega Mareka ali malo Marijo. V bistvu je ta umor kakor tisti iz *Gum* vključen v red stvari, kolikor pa mlado umorjeno dekletce ni bilo podobno drugim prebivalcem otoka in je predstavljalo element spontanosti in nereda, jim je njena izginitev prinesla celo olajšanje.*

Tako je svet sestavljen samo iz pasivnih vidcev, ki nimajo ne namena ne možnosti posredovati v življenju družbe, da bi jo kvalitetno spremenili in jo naredili bolj človeško. Edini človek, ki je za hip mogel pomisliti, da je umor otroka kaznivo dejanje, ki ga utegne odstraniti iz življenja družbe, je bil Mathias sam; ob koncu pripovedi, spoznavajoč svojo zмотo, prezre možnosti za beg, ki se mu ponudijo, in mirno čaka naslednjega jutra, da se vkrca na parnik, ki redno vozi med otokom in celino.

Tako je umor vključen v vesoljni red, ki je v *Gumah* karakteriziran s samouravnavanjem, ki je izključevalo vse možnosti prenaredbe, poročene iz nepredvidenega elementa individualnega temperamenta, iz nepričakovane individualne napake, in v *Vidcu* s pasivnostjo vseh udov družbe.

Tu nekaj besed, (čeprav so nemara nekoristne), da se ognemo vsem možnostim nesporazuma. Téma teh dveh romanov, odprava vsake pomembnosti in vsakega pomena individualnega dejanja, dela po mojem iz njiju dve najbolj realistični deli sodobnega romanopisja. Vendar bi se lahko našli bralci ali kritiki, ki bi mi ugovarjali z argumentom, ki ga, kot kaže, narekuje zdrava pamet: ni res, da vsakokrat, ko morilec zgreši svojo žrtev, neki družbeni mehanizem pride in popravi njegovo zмотo, kakor tudi ni res, da tedaj, ko trgovski potnik umori mlado dekletce, sosedje ostanejo brezbrizni in se oblast ne zmeni za to, da bi krivca prijela in ga izročila sodišču.

Neposredno so ti ugovori kajpak utemeljeni, vendar se problem postavlja na precej bolj radikalni ravni. Imamo nešteto vsakdanjih prestopkov proti človeškemu, ki so del družbenega reda samega in jih dovoljujeta ali tolerirata zakon družbe in psihična struktura njenih udov. Nekdaj, v prejšnjih družbenih oblikah, je obstoj teh nečloveških elementov (pomislimo samo na fevdalne privilegije in na skrivna kraljeva pisma) mogel in moral v danem trenutku razvoja izzvati tako nejevoljo pri udih določenih družbenih skupin ter pri pisateljih in mislecih, ki so jim bili glasniki (zadošča, če npr. pomislimo na Voltaira in Lessinga), da je lahko povzročila družbeno preobrazbo, ki je njihov nadaljnji obstoj onemogočila, pa čeprav je pri tem zbudila druge krivice in druge nečloveške navade, ki so končno tudi same zbudile nejevoljo, in tako naprej.

* Nemara je tu zadnji zunanji element, dodan bistveni vsebini romana, čeprav je povezan s to vsebino precej tesneje, kot so bili namigi na Ojdipov mit v prejšnjem delu. Glede problema narave ali človekovega vesolja, kot si ga zamišlja Robbe-Grillet, vesolja, ki, kot smo že povedali, precej od blizu ustreza biti zahodne industrijske družbe, dejstvo, da je bila žrtev do neke mere obrobno, tuje bitje in da je njena odstranitev odstranila element nemira, dejstvo, ki je brez dvoma pomembno, ostaja kljub vsemu anekdotično.

Kar ugotavlja Robbe-Grillet in kar je snov njegovih prvih dveh romanov, je velika družbena in človeška preobrazba, porojena iz pojava dveh novih fenomenov bistvenega pomena: na eni strani *samouravnjanja* družbe, na drugi strani pa *naraščajoča pasivnost*, značaj »videcev«, ki ga v moderni družbi iz dneva v dan bolj privzemajo posamezniki, odsotnost *aktivne* udeležbe v družbenem življenju, kar moderni sociologi v njeni najbolj vidni manifestaciji imenujejo depolitizacija, a kar je v bistvu mnogo osnovnejši pojav, ki bi ga stopnjema lahko označili z izrazi kot depolitizacija, desakralizacija, dehumanizacija, reifikacija.

In prav ta reifikacija je na že bolj radikalni ravni predmet tretjega Robbe-Grilletovega romana *Ljubosumnost*. Sam izraz, ki ga je uporabil Lukács, je označeval, da izginištev sleherne pomembnosti in slehernega pomena dejanja posameznikov, njihova preobrazba v videce, v docela pasivna bitja, ni bila nič drugega kot obrobna manifestacija nekega bistvenega pojava, pojava reifikacije namreč, preobrazbe človeških bitij v naravne stvari do tolikšne mere, da jih je bolj in bolj težko ločiti od njih. No, prav na tej ravni Robbe-Grillet povzema analizo sodobne družbe v *Ljubosumnosti*. Ta roman je pisan s stališča ljubosumnega gledalca, verjetno moža, ki gleda skozi ljubosumnost, in že naslov sam označa, da je v tem veselju nemogoče ločiti čustvo od predmeta. Celotno delo kaže naraščajočo avtonomijo predmetov, ki so edina otipljiva realnost in zunaj katerih človeške realnosti in čustva ne bi mogli imeti avtonomne aktualnosti. Navzočnost ljubosumneža je označena samo z navzočnostjo tretjega stola, tretjega kozarca itd.

Mnogi odlomki romana potrjujejo nemožnost, da bi psihično, znanje in čustvo ločili od predmeta.

»Treba je pogledati na njen prazni, ampak umazani krožnik, pa se prepričaš, da si ni pozabila postreči... Zdaj boy odnaša krožnike. Tako postaja nemogoče znova kontrolirati sledove, ki so mazali krožnik A... — ali njihovo odsotnost, če si ni postregla.«

Vsekakor pomembnejša kot te podrobnosti pa je struktura sveta, kjer so predmeti dobili lastno, avtonomno realnost, v kateri ljudje še daleč ne obvladujejo teh predmetov, temveč so jim priličeni; svet, v katerem čustva obstajajo le toliko, kolikor se lahko še izražajo skozi reifikacijo.

Dokler je debata zadevala samo te prve tri romane, je Robbe-Grillet vztrajno poudarjal pomembno razliko med svetom svojih romanov in vsakršnim marksističnim poskusom, da bi ga razlagali kot upor proti dehumanizaciji. Marksisti, tako je govoril, so ljudje, ki zavzemajo stališča. Jaz sem realističen, objektivni pisatelj; ustvarjam domišljijjski svet, ki ga ne sodim, ki ga ne odobravam in ne obsojam, temveč registriram njegov obstoj, kolikor je bistvena realnost.

Sicer pa je prav to res kazalo izvirnost Robbe-Grilleta znotraj nastajanja modernega romana, ki je že zdavnaj naredil iz reifikacije samo središče umetniškega ustvarjanja. Kafka, Sartre v *Gnusu*, Camus v *Tujcu* so explicite ali implicite še ohranjali humanistične perspektive, ki so iz teh knjig očitno delale dela odsotnosti. Hladni svet Robbe-Grilleta je

potiskal ugotovitev o odsotnosti daleč v ozadje, na raven implicitnega, da je ostala komaj vidna za kritika, ki je skušal najti globalni pomen njegovega sveta.

Z *Labirintom*, zadnjim do danes objavljenim njegovim romanom, v Robbe-Grilletovo delo prvič vdira človeška sodba o svetu, ki ga opisuje. Od prve do zadnje strani gospoduje delu občutek tesnobe. To je nov element, pridružen témam in formalnim sredstvom, katera je Robbe-Grillet že odkril in uporabil v prejšnjih delih. In v tem pogledu nas knjiga zanima bolj kot etapa, kot člen verige, napete v prihodnost, ne toliko po svoji estetiki. Robbe-Grillet se je v vseh svojih delih izkazal kot preveč radikalen pisatelj, da bi se zadovoljil s človeško navzočnostjo, zreducirano na tesnobo, na témo, ki je postala skoraj banalna in ki ji komaj daje nov pomen, ko jo vključuje v prazni svet svojih prejšnjih romanov. Tako je tudi v svojem najnovejšem delu, ki ni več knjiga, temveč film, *Lansko leto v Marianskih Laznih*, tesnobi dodal njeno drugo lice, tisto, ki edino omogoča dati človeški realnosti v sodobnem svetu njeno globalno dimenzijo: upanje. Pa ne, da je Robbe-Grillet postal optimist glede na vrednote, ki oživljajo to delo, ne upoštevaje, da v današnji družbi optimizem ne bi mogel biti nič drugega kot lahkomišelna cenena laž. Toda v tej družbi, prav tako kot v vseh drugih, se pokaže, brž ko se zastavi vprašanje avtentičnega človeškega bivanja, in sicer najprej kot problem narave časa, individualnega in zgodovinskega. Prvi trije Robbe-Grilletovi romani so med drugim izražali reificirani značaj njegovega sveta z odpravo vseh časovnih elementov. *Ljubosumnost*, ki je najbolj radikalen med njimi, se postavlja v neko nenehno sedanost. Štiri poglavja od sedmih se začinjajo z besedo »sedaj«. Ena od modalnosti uvedbe časa v brezčasni svet je bila seveda tesnoba. Toda, to smo že povedali, opis le-te bi bil nepopoln, dokler ji ne bi dodali drugega aspekta v času doživetega, ki je le njena negativna protiigra: upanje (resnično in upravičeno, ali prazno in prevarano). To je téma, ki je večina kritikov ni opazila, dasiravno je prav tako kot v romanih ni treba iskati v izredno težko dosegljivih globočinah, temveč na preprosti ravni zgodovine, takšne, kot jo neposredno pripovedujejo v *Lanskem letu v Marianskih Laznih*. Baročni dvorec iz tega mesta je, prenesen v kino, isti svet praznine in smrti, v katerem se nikoli ne bi moglo nič zgoditi, v katerem igrajo igre, pri katerih, kot domnevajo, igralec lahko zgubi, ampak v katerih nekateri vedno dobe, nekateri drugi pa vedno zgube (dasi le-ti niso navzoči v filmu*), in v katerem končno dve bitji še postavita problem upanja. Upanje in tesnoba sta samo dva subjektivna aspekta realnosti, katere ontološki aspekt je čas, in to ne le v svoji prihodnji dimenziji, temveč v vseh dimenzijah in *vključno* tudi v tisti pretekli. Na ravni zdrave pameti je problem, da veš, ali se je nekaj zgodilo preteklo leto ali se ni, problem sosledja znamenj, pričevanj in spominov; v Robbe-Grilletovem svetu problem, ali sta se protagonista res

* Igralci, ki izgubljajo, so le za protiigro tistemu, ki dobiva, in nimajo lastne realnosti. V tem je imel Robbe-Grillet prav, zakaj tisti, ki v življenju resnično izgubljajo, niso mogli priti v ta film, ne da bi skazili njegovo c. otnost.

srečala, ali se, narobe, prejšnje leto v Marianskih Laznih ni zgodilo nič drugega kot lažni dogodki, oropani smisla in časovnosti, podobni tistim, ki se v gradu vsak hip dogajajo, ne bi mogel biti odločen z nobenim spominom in z nobenim pričevanjem. Niti fotografija niti razbita peta ne skupni spomin na izredni mraz ne bi mogli imeti odločilnega pomena. Dejstvo, da sta se moški in ženska srečala lani v Marianskih Laznih, ali pa se nista, je odvisno samo od utemeljenega ali iluzornega značaja upanja, ki v njuni zavesti še obstaja in katerega realnost sestavlja vsebino filma. Če se jima posreči ne le zapustiti grad, temveč najti drugje (v filmu: v vrtu) pristno življenje, življenje, v katerem ljudje in človeška čustva lahko resnično obstajajo, v katerem bi se dogodki lahko dogajali, potlej je gotovo, da sta se srečala v Marianskih Laznih. V nasprotnem primeru ne fotografije ne najbolj neizpodbitna pričevanja ne bodo v ničemer spremenila dejstva, da srečanja ni bilo: Robbe-Grillet pa je preveč radikalen pisec, da ne bi vedel, da odgovor na problem filma ni odvisen samo od volje obeh protagonistov, temveč predvsem od narave gradu in od narave vrta. Prav to so sociologi že znanjaj odkrili, poudarjajoč zgodovinski in družbeni pomen objektivnega pomena *čustvenega in umskega življenja posameznikov*. In tudi tukaj Robbe-Grillet ni samo pisatelj izredne širine, temveč tudi (nemara je to isto) pisatelj izredne poštenosti. Odgovor, ki nam ga daje dvakrat na koncu, pa tudi v začetku filma, (čeprav gledalec, ki prvič vidi film, temu ne posveča pozornosti), je nedvoumen. Protagonista sta storila, kar v družbi, v kateri živimo, ljudje lahko store najboljšega: odpravila sta se proti drugačnemu svetu, kamor sta šla iskat življenje, čeprav si nista mogla jasno predstaviti (med filmom to sama povesta), v čem bi moglo biti. Odpravila sta se proti vrtu, za katerega sta upala, da bo zanju nov svet, svet, v katerem bodo ljudje lahko ljudje, vendar tam nista nič našla, zakaj vrt prav tako kot grad ni bil nič drugega kot pokopališče.

»Park v tem hotelu je bil nekakšen francosko urejen vrt, brez dreves, brez rož, povsem brez rastlinja. Gramoz, kamen, marmor, ravna črta so tam označevali toge prostore, površine brez skrivnosti. Sprva se je zdelo nemogoče, da bi se človek tam zgubil . . . sprva . . . vzdolž ravnih alej, med kipi z okamenelimi kretnjami in granitnimi kockami, kjer ste se že izgubljali, za vselej, v spokojni noči, sami z mano.«

Robbe-Grilletovo delo kajpak zastavlja precej drugih povsem estetskih problemov, zadevajočih predvsem modifikacije, ki jih je vsebina vsilila obliki romana. Vendar pa se nam zdi, da ta preprosta analiza najbolj neposredne vsebine štirih romanov in filma, kakor smo jo pravkar očrtali, zadošča za dokaz, da je Robbe-Grillet, če damo besedi realizem pomen ustvarjanja sveta, katerega struktura je analogna z bistveno strukturo družbene stvarnosti, sredi katere je bilo delo napisano, eden od najbolj radikalno realističnih pisateljev francoske sodobne literature.

Prevedel Niko Košir

Proza Günterja Grassa

Darko Dolinar

Pred nekaj leti se je na zahodnonemškem knjižnem trgu pojavil roman z naslovom »Pločevinasti boben« (Die Blechtrommel). V hipu je vzbudil nenavadno veliko zanimanje med občinstvom in literarnimi kritiki; okrog njega je nastalo senzacionalno vzdušje, bralci so se trgali zanj, vsa naklada je bila hitro razprodana in kmalu je bilo jasno, da bo roman dosegel največji komercialni uspeh sezone. Val uspeha se ni ustavil niti na mejah nemškega jezikovnega področja in roman je bil kmalu preveden v vrsto evropskih jezikov.

Doma pa so bila mnenja o njegovi umetniški vrednosti močno deljena. Lestvica nasprotujočih si sodb je segala od navdušenega sprejema do odklonitve in moralnega zgražanja nad takim pisanjem. Vendar so se vse te sodbe ujemale v ugotovitvi, da je ta roman eden najbolj nenavadnih pojavov v povojni nemški literaturi. Razpoloženje, ki ga je vzbudil med kritiki, je morda najbolje označil pesnik in kritik Hans Magnus Enzensberger, ko je napisal, da je ta knjiga »... grizljaj, s katerim se bodo recenzentje in filologi davili najmanj eno desetletje, preden bo zrel za kanonizacijo ali za na oder v mrtvašnici literarne zgodovine«.

Seveda se je z uspehom dela zbudilo tudi zanimanje javnosti za njegovega avtorja. Ime Günter Grass kritikom in občinstvu ni bilo popolnoma neznano, saj je dotlej izdal že uspelo pesniško zbirko in napisal nekaj odrskih del, ki so bila uprizorjena v eksperimentalnih gledališčih. Vendar mu je šele prvi roman prinesel pravo literarno slavo. Naslednji dve prozni deli, novela »Mačka in miš« (Katz und Maus), ki je izšla leta 1961, in roman »Pasja leta« (Hundejahre) iz leta 1963 sta dosegli pri občinstvu skoraj prav tak komercialni uspeh in obenem potrdili prepričanje, da je Günter Grass eden najmočnejših pripovednih talentov, kar se jih je pojavilo v Nemčiji po drugi svetovni vojni.

Grass je bil rojen leta 1927 v mestu Gdansku. Pokrajina ob bregovih Visle in Baltskega morja, v kateri sta se skozi stoletja mešala nemški in poljski svet in živela v odnosih, ki so nihali od mirnega sožitja do odkrite sovražnosti; staro mesto, ki je po prvi svetovni vojni postalo svobodno

ozemlje med dvema sovražnima državama in ki mu je ta status še pripomogel k intenzivnejšemu življenju, v katerem so se križale najrazličnejše silnice — to je bilo okolje, v katerem je Grass preživel svojo mladost. Druga svetovna vojna je odločilno posegla v usodo mesta in v Grassovo življenje. Prva vojna leta je preživel še doma, pozneje pa je naravnost iz šole odšel na fronto. Po koncu vojne se je tako kot veliko njegovih rojakov umaknil pred Rdečo armado na zahod. V prvih letih po vojni je živel precej burno življenje. Prehobil je skoraj vso Zahodno Nemčijo. V boju za obstoj je premenjal vrsto poklicev: bil je poljski delavec, rudar, kamnosek, študiral je kiparstvo na umetnostni akademiji v Düsseldorfu in Berlinu, obenem pa je začel literarno ustvarjati. Po nekaj letih, ki jih je preživel v Parizu, se je stalno naselil v Zahodnem Berlinu, tam živi še danes.

S tem razgibanim in nekonvencionalnim življenjem, ki je na prvi pogled bolj podobno življenju ameriškega kot evropskega avtorja, je v zvezi dejstvo, da je avtobiografski element v Grassovih delih močan in lahko opazen. Večina njegovih junakov prehodi vsaj del svoje življenjske poti po stopinjah svojega avtorja. Zgodbe njegovih del so — tako kot njegovo življenje — razpete med predvojni Gdansk in Zahodno Nemčijo po vojni. Vsekakor je Gdansk najpomembnejši kraj njegovega umetniškega sveta. Grass je prav zaljubljen v to svoje mesto. Na vse načine si prizadeva, da bi svojo pripoved navezal nanj, da bi jo trdno zasidral v njem; iz te želje izvirajo fotografsko natančni opisi mestnih četrti in naštevane ulic, po katerih hodijo njegovi junaki. Vse to pa niso samo naturalistični opisi okolja, ki bi bili potrebni za razumevanje dogajanja; v tej neverjetni zvestobi krajevnim okoliščinam se izraža Grassovo prizadevanje, da bi obudil enkratno, neponovljivo atmosfero kraja. V njegovem umetniškem svetu ima Gdansk samostojno, lastno vrednost in veljavo, ki zahteva, da je treba o njem pripovedovati ne le nekaj tistega, kar se zdi splošno zanimivo ali za zgodbo nujno potrebno, temveč vse, kar je sploh mogoče povedati o njem. Tako je pravzaprav mesto tista osnovna, neodvisna nosilna plast, ki ostaja ista iz knjige v knjigo in ki šele omogoča nastanek in razvoj dejanja. S tega vidika so vsa dosedanja Grassovo prozna dela samo odlomki velikega epskega cikla o Gdanku. Vse te pripovedi pa presegajo enkratni, omejeni pomen kraja; Gdansk je v Grassovih delih eksemplaričen in ima širše razsežnosti:

»Nekoč je bilo neko mesto,

to je imelo poleg predmestij Ohra, Schiedlitz, Oliva, Emaus, Praust, Sankt Albrecht, Schellmühl in pristaniškega predmestja Neufahrwasser neko predmestje, ki se je imenovalo Langfuhr. Langfuhr je bil tako velik in tako majhen, da se je vse, kar se zgodi ali kar bi se lahko zgodilo na tem svetu, zgodilo ali bi se lahko zgodilo v Langfuhru.«

V predmestju žive Grassove osebe: mali uradniki, trgovci, učitelji, kmetje, gospodinje; pred nami se razgrinjajo vsakdanje skrbi malih ljudi, njihovo družinsko in poklicno življenje, njihove misli, navade in predsodki — prava panorama nemškega malomeščanstva. Vendar je vse to le ozadje. Glavno vlogo v Grassovih delih imajo otroci in mladostniki. Ti

njegovi junaki pa so vedno nenavadni ljudje, zaznamovani s posebnostmi, ki jih v resničnem življenju ni mogoče najti, in okoli njih se razpletajo zgodbe, kakršnih nismo vajeni iz tradicionalnega, bolj ali manj realističnega pripovedništva.

Od vseh Grassovih del je tradicionalni prozi še najbolj sorodna novela »Mačka in miš«. Njen glavni junak, gimnazijec Mahlke, se loči od normalnih ljudi po tem, da ima nenavadno veliko Adamovo jabolko na vratu; ta na videz zunanja posebnost mu določa vso nadaljnjo življenjsko pot. Osrednji motiv novele se pokaže takoj v začetku, ko neka mlada mačka zamenja Mahlkejevo Adamovo jabolko za miš in mu skoči za vrat. Odslej postaneta mačka in miš simbol za Mahlkejevo življenjsko situacijo. Mehlke je tudi po vsem svojem notranjem življenju različen od svojih sošolcev in Adamovo jabolko je zunanji znak in obenem krona te različnosti. Tega se zaveda, zato je ranljiv in se vedno čuti izpostavljen kot miš pred mačko. Odslej bo storil vse, da bi skrnil in zavaroval svojo miš. Zato si prizadeva, da bi prekosil sošolce na raznih področjih; zato si tudi obeša različne reči okrog vratu, da bi z njimi odvrnil pozornost od svoje miši. To ga končno privede do tega, da ukrade odlikovanje oficirju, ki je prišel predavat na njihovo šolo. Ko ga zaradi tega izključijo iz šole, se vse njegovo prizadevanje zbere v željo, da bi bil tudi sam odlikovan v vojni in prišel predavat na svojo bivšo šolo o svojih junaštvih. Res mu uspe, da si v vojni pridobi odlikovanje; ko pa se mu ne posreči, da bi prišel predavat na šolo, ko ne more na tem odločilnem kraju pripeljati svoje miši do triumfa, se s tem zruši vsa njegova eksistenca, in fizični propad je le še logična posledica tega poloma.

Glavna odlika te Grassove novele je njena mojstrska kompozicija. Osrednji motiv, na katerem je zgrajena, ostaja vseskok v središču pozornosti, vse epizode so neposredno odvisne od njega in dobijo od njega svoj smisel. V motivu mačke in miši se je pokazala Grassova sposobnost, da zna neko idejo, čustvo ali situacijo nenavadno jasno izraziti s simbolom, ki kljub svojemu centralnemu pomenu in vsebini obenem ostaja vseskok trden in prijemljiv in ne zapušča sfere realnosti.

Kljub kompozicijskim in jezikovnim značilnostim ostaja novela »Mačka in miš« še vedno v okviru realistične vizije sveta. V svojem prvem romanu »Pločevinasti boben« pa je Grass že odločno presegel ta okvir. Njegov glavni junak Oskar Matzerath od vsega začetka ne kaže kaj dosti veselja do tega, da bi se podrejal zakonom, ki veljajo za druge ljudi. Njegov duševni razvoj je že ob rojstvu povsem končan; takoj je sposoben sprejemati vtise, jih ocenjevati in sklepati o svoji prihodnosti. Njegov oče ob rojstvu sklene, da bo sinu čez enaindvajset let predal svojo trgovino s kolonialnim blagom, mati pa mu obljubi za tretji rojstni dan pločevinasto boben. Oskarju se zdi materina obljuba seveda dosti bolj privlačna kot očetova. Od vsega začetka se zaveda, da je popolnoma drugačen od odraslih in da njihov način življenja ni primeren zanj. Ko ob tretjem rojstnem dnevu dobi svoj boben, neha rasti, da bi se izognil vstopu v osovraženi svet odraslih in se popolnoma posvetil opraviilu, ki ga najbolj zanima — bobnanju. Boben za Oskarja ni le igrača, temveč nujno potreben pripo-

moček; bobnanje je njegov življenjski poklic, njegov način reakcije na vse, kar ga obdaja, bobnanje je zanj tudi umetniško poustvarjanje sveta in sploh edini način obstoja, ki je primeren zanj. Vse svoje doživljaje, ki so spet strnjeni v podobi oprijemljivih realnih predmetov, prenaša na pločevino svojega bobna; z bobnom v roki se potika po predmetnih ulicah, boben ga spremlja v otroški vrtec in v šolo, v družbo sorodnikov, v cerkev in na politične prireditve, dela mu družbo pri ljubezenskih opravkih, ob smrti matere in sorodnikov; bobnajoč doživlja Oskar začetek vojne in poulične boje, bobna se oklepa tudi v zmedi povojnega življenja na zahodu, in kadar se spominja preteklosti, so mu doživljaji in ljudje v spominu kot vrsta različnih ritmov na pločevini.

Tako hodi Oskar z bobnom skozi svet, ki je zanj sprva omejen samo na predmestje Gdanska, in vzbuja pohujšanje, ko vedno znova prihaja navskriž z veljavnimi normami in konvencijami. Tako se na primer njegov prvi šolski dan, ki je obenem tudi njegov zadnji, konča s pravim škandalom, ker se Oskar ne da vpreči v šolski red; odslej se izobražuje sam tako, da bere Goetheja in Rasputina in si s primerjavo med njima ustvarja zgled zase, to pa je seveda v precejšnjem nasprotju z idealom dobre meščanske vzgoje. Razumljivo je, da so tudi njegove ljubezenske izkušnje precej nenavadne. Ljubezen, družinsko življenje, vera, politika — skoraj ga ni področja, kjer se Oskar ne bi spotaknil ob kak tabu. Nič čudnega ni, da je veliko bralcev zaradi tega videlo v Grassovem romanu samo hudobne provokativne napade na svoja najsvetejša moralna, religiozna in politična prepričanja. Veliko razburjenje, ki ga je vzbudil, priča o tem, da Grass pozna svojo publiko in da je znal najti njene ranljive točke. Morda je na prvi pogled res videti, kot da bi mu šlo samo za to, da bi napisal čimbolj učinkovito satiro na življenjski način malomeščanstva. Vendar s čem še zdaleč niso izčrpane vse razsežnosti njegovega umetniškega sveta. Težko bi bilo trditi, da njegov junak namerno izziva spodobne ljudi; saj ima sama navzočnost tako nenavadnega bitja, kot je Oskar, v navadni, vsakdanji okolici gdanskega predmestja za posledico vrsto situacij, ki ga nehote spravljajo v konflikt z življenjskim načinom okolja in s tem ironično osvetljujejo slabosti tega življenjskega načina. Satira pri tem ni cilj pripovedi, temveč nastaja tako rekoč mimogrede. Grass se ne spotika namerno ob tabuje, temveč pripoveduje tako, kot da jih sploh ne bi bilo. Meje lepega in grdega, spodobnega in nespodobnega, dovoljenega in nedovoljenega so pri tem zabrisane in Grass je dovolj močan ustvarjalec, da jih zna suvereno prestopati. Zanj ni stvari, ki se je pripoved ne bi smela dotakniti, in tako vedno znova vstopa v prepovedano sfero seksualnosti, gnusa in blasfemije, ne da bi namerno skušal vzbuditi škandal in ne da bi imel količkaj slabo vest. Edino, kar ga vodi pri tem, je želja, da bi čimbolj natančno povedal svojo zgodbo in v njej realiziral svojo vizijo sveta. Tako se njeni obrisi počasi kažejo (skozi ironični prikaz, parodijo in satiro). Njegov junak je pravzaprav utelešena težnja po individualni svobodi, ki meji že na anarhijo, in mora zato že s samim svojim obstojem priti v nasprotje z urejenim načinom življenja. Oskar spoznava to življenje in vse njegove zoprne resnice; zato se noče vključiti

vanj, temveč skuša uresničiti tisto, kar ima za sebi primerno opravilo. Vendar mu to ne uspe popolnoma. Izkaže se, da Oskar ne more urejati sveta po svoji volji. Ta svet, ki se sicer ne ravna po empiričnih zakonih, marveč po neke vrste mitološki zakonitosti, ki jo je Grass vpeljal namesto empiričnih zakonov in ki je seveda tudi ironično prikazana, Oskarju ni naklonjen; princip, po katerem je urejen, se Oskarju postopno personificira v liku pravljичne črne kuharice iz otroške pesmi, ki mu vliva neke vrste eksistencialni strah; ta se oglašča vedno pogosteje in popolnoma obvladuje sklepno poglavje romana. Tako se zdi, da je vsa Oskarjeva življenjska pot vodila k spoznanju, da mu je svet tuj in sovražen.

K velikemu uspehu Grassovih del so brez dvoma pripomogle tudi njihove formalne lastnosti; po nekaterih značilnostih so namreč dokaj sorodna tradicionalni prozi. Spočetka Grass ni veliko eksperimental s formalno platjo svojih del, temveč je namenoma pisal čimbolj razumljivo, tako da so bralec razmeroma lahko dostopna. Odpovedal se je mnogim pridobitvam moderne proze. Njegove zgodbe so časovno urejene, imajo individualne junake in ne eksperimentirajo s časom in krajem dogajanja. Kljub temu pa se Grass zaveda, da v drugi polovici 20. stoletja ni več mogoče pisati na tradicionalen način, če naj bo pripoved še avtentična za današnji čas. Sicer je še vedno v zvezi s tradicijo, vendar jo je tako rekoč postavil na glavo. Kakor v njegovih delih kar mrgoli posameznih citatov in aluzij na velika dela iz literarne preteklosti od biblije mimo Shakespeara in Goetheja do konca 19. stoletja, tako je tudi roman kot celota parodija na obliko vzgojnega romana; celo Oskarjev način pripovedovanja je parodija načina pripovedovanja v prvi osebi v starejših romanih.

V Grassovem drugem romanu »Pasja leta« (Hundejahre), ki je izšel jeseni 1963, pa je pripovedna tehnika precej drugačna. Medtem ko je v prejšnjih dveh delih nastopal samo en pripovedovalec in sta bili pisani v strogo enotni perspektivi, je zdaj avtor posamezne dele zgodbe dal pripovedovati trem osebam; tako je lahko prikazal svoj umetniški svet iz treh različnih perspektiv in s tem znatno razširil njegove meje. Pripovedovanje pa ne poteka preprosto in samoumevno, temveč je avtorju in pripovedovalcem problem, kí ga je treba šele obvladati. Zato ni vseeno, kdo pripoveduje zgodbo; pripovedovalci morajo najprej dokazati, da so sposobni za to, in tudi pozneje med posameznimi deli zgodbe pogosto razpravljajo o samem poteku pripovedovanja. Pripovedovalci niso vsevedni; zgodba jim ni a priori dana, marveč si jo morajo prej obuditi v spominu. (Tako se je v prejšnjem romanu Oskar vedno zatekel k svojemu bobnu in si z njim zbudil spomin, kadar se mu je utrgala nit pripovedi.) Včasih sami sebi segajo v besedo in se popravljajo. Vseskoz se močno zavedajo časovne razdalje, ki leži med trenutkom doživljanja in trenutkom pripovedovanja. Vendar vse to pri Grassu ne pomeni samo artističnega igranja z možnostmi določene oblike romana; ta časovna razdalja pri njem ni le navadna razlika med preteklostjo in sedanostjo, temveč loči nasprotna pola njegovega umetniškega sveta — Gdansk in Zahodno Nemčijo, dobo pred vojno in po njej, ki sta bistveno različni. Zato je razumljivo, da zah-

teva vzpostavljanje zveze med njima toliko prizadevanja tudi na področju pripovedne tehnike.

V prejšnjih dveh delih je bilo pripovedovanje motivirano z občutkom krivde pri pripovedovalcih; v zadnjem romanu pa je dobilo mimo te motivacije globlji, eksistencialni pomen, ki je na posameznih mestih popolnoma jasno izražen:

»Pripovedujte, otroci, pripovedujte! Ne dajte, da bi se utrgala nit, otroci! Kajti dokler še pripovedujemo zgodbe, živimo. Dokler nam prihajajo kaj na misel, s poanto ali brez nje, zgodbe o psih, zgodbe o jeguljah, zgodbe o ptičjih strašilih, zgodbe o podganah, zgodbe o poplavam, zgodbe o receptih, lažnive zgodbe in zgodbe iz beril, dokler nas še zabavajo zgodbe, nam noben pekel ne more biti zabaven. Ti si na vrsti, Walter! Pripoveduj, dokler ti je življenje drago!«

Obenem s fiktivnimi pripovedovalci se je menjal tudi pripovedni način. Vsak od treh pripovedovalcev govori na svoj poseben način, a Grass jih z občudovanja vredno spretnostjo drži v mejah lastnega stila. Njegov stil pa je v povojni nemški prozi enkratni pojav; Grass mojstrsko obvladuje vse stilne plasti sodobne nemščine od visokega knjižnega preko najrazličnejših odtenkov pogovornega jezika do dialekta, ki ga uporablja za karakterizacijo stranskih oseb in kot kompozicijsko sredstvo v dialogih; katerikrat pa naredi tudi izlet v druge stilne plasti, na primer v parodijo vojaških uradnih dopisov ali Heideggerjevega filozofskega izražanja. Slovničnim pravilom ni vedno pokoren; zaveda se, da je ustvarjalec jezika, in jih zato mirno krši, kadar je to v prid pripovedi. Neukročeni temperament ga sili čez meje predpisane sintaktične zgradbe; na takih mestih se mu opis na široko razrase, ne da bi pri tem postal dolgovezen ali utrujajoč. Igraje kuje nove besede, zloženke, nove izraze. Pogosto se zavestno opre na zvočno plat jezika in ne glede na logično zaporedje misli sprosti pripoved po načelu svobodnih zvočnih asociacij. Tako postaja sama struktura jezika tisto sredstvo, ki odpira nove razsežnosti epskega sveta.

Roman Pasja leta se dogaja v istem okolju kot Grassova prejšnja dela. Tu je avtor spet prikazal Gdansk in njegovo okolico: reko, polja, vasi z mlini na veter, pa ljudi, v katerih sedanosti še vedno živijo stare pravljice, bajke, otroške pesmi, družinski spomini in zgodovina teh krajev; pred nami vstaja pokrajina ob Visli v vsej svoji še vedno živi preteklosti. Tu preživljata svojo mladost Walter Matern in njegov prijatelj Eddi Amsel, ki je napol židovskega rodu. Amsel je umetnik, tako kot je bil umetnik Oskar Matzerath v romanu »Pločevinasti boben«; kakor je Oskar vsa svoja doživetja spreminjal v ritme na bobnu, tako Amsel preoblikuje svet v podobi ptičjih strašil. Sredi tega sveta pa stoji pes; vse, kar se zgodi, je tako ali drugače v zvezi z njim, in vedno nove omembe, opisi in ponavljanje rodovnika mu dajejo že od vsega začetka nadnaraven, mitološki pomen.

Drugi del romana je napisan v obliki ljubezenskih pisem, v katerih Harry Liebenau pripoveduje svoji sestrični vse, kar ve o svojem rojstnem mestu in o sebi pred vojno in med njo. Zgodba se zdaj dogaja med pred-

mestnimi otroki, ki jih spremlja pes pri vseh njihovih junaštvih. Tu in tam pa se spet prikažeta v ospredje Matern in Amsel in z njima seže v zgodbo odmev zgodovinskih dogodkov. Matern vstopi v nacistično stranko in pretepe svojega prijatelja, ker je delal ptičja strašila tudi po podobi rjavih uniform. Amsel po pretepu izgine in se pozneje kaže na skrivnosten način in z drugimi imeni, Materna pa zanese v vojno, ne da bi prav vedel, za kaj gre, in ne da bi bil našel kak pomen svojemu početju.

Dogodki iz življenja mesta Gdanska pred vojno in med njo so zgodovinsko ozadje tega dela zgodbe. Vendar Grassu ni do tega, da bi obnavljal njihov potek; sploh mu ne gre za zunanjo zgodovinsko resnico, kakor mu ni šlo zanj v prejšnjih delih. Zgodovina je zanj samo material, ki ga suvereno oblikuje. Splošno znane zgodovinske dogodke, ki smo jih vajeni gledati v utrjenih, shematičnih zvezah, trga iz njih ter jih konfrontira in družji z dogodki iz malega sveta svojih oseb, ki po naših vsakdanjih predstavah potekajo nekako ločeno od prvih, v drugem območju realnosti. Tako je Grass ustvaril gosto, vsestransko, istočasno dogajanje, v katerega potem vnaša neki nov, mitološki red, ki pa je ironično prikazan in ki ponekod prehaja v pravo grotesko. Rezultat tega postopka ni le satira na podobo sveta, kot jo poznamo iz zgodovinskih knjig; ta podoba je tu do kraja razbita in njeni sestavni deli popolnoma prevrednoteni. Kakor se je v prejšnjih delih vse vrtelo okrog Oskarjevega bobna in okrog mačke in miši, tako je zdaj pes tisto središče zgodbe, okrog katerega se vse godi in iz katerega vse dobiva pomen. Najbolj grotesken rezultat je doseglo to prevrednotenje zgodovine gotovo v tistem odlomku romana, kjer opisuje Grass konec druge svetovne vojne tako, kot da bi bili vsi zadnji premiki nemške armade samo neuspešen lov na pobeglega Hitlerjevega psa, ki mu ga je nekoč podarilo mesto Gdansk in ki je bil potomec Maternovega psa.

Tretji del, ki ga sestavljajo izpovedi Walterja Materna, se godi po vojni. Matern se znajde v Zahodni Nemčiji, sreča pobeglega psa in se z njim odpravi na pot, da bi sodil tistim, ki so po njegovem mnenju krivi za vse, kar ga je zadelo med vojno. Avtorjev ustvarjalni postopek je ob tej sodobni snovi ostal isti kot ob zgodovinski, vendar so njegovi rezultati nekoliko drugačni. Gdansk v predvojnem času, kot ga prikazuje Grass, črpa svoj obstoj samo iz pripovedi in lahko živi avtonomno epsko življenje, kajti resnični, zgodovinski Gdansk je izginil s sveta in spada v preteklost; Zahodna Nemčija pa resnično obstaja v sedanosti in njena podoba v romanu ostaja vedno do neke mere vezana na primerjavo z realnostjo, zato v njej prevladuje satirični element. S tega vidika je mogoče Grassa razumeti kot političnega pesnika, ki se mu je ob najhujšem nemškem moralnem in političnem problemu — problemu krivde in premagovanja preteklosti — ponudila priložnost za satirični obračun s sodobniki. Pred nami se vrstijo: politiki, industrijski in tiskovni magnati, ki polagajo temelje gospodarskemu čudežu s tem, da se ravnajo po preprokbah gluhega mlinarja in njegovih črvov v moki; bivši nacisti si s kuhanjem sirupa iz sladkorne pese ali s podobnimi nedolžnimi opravili zagotavljajo sredstva za mirno družinsko življenje; vsakdo skrbi za svojo kariero, nihče se ne čuti kriv ali odgovoren za preteklost, kajti krivda je

neoprijemljiva; vendar tudi maščevalec Matern ni brez nje, zato mu maščevanje spodleti, in namesto da bi sodil, se mu posreči le to, da med svojimi sitimi in samozadovoljnimi sodržavljani razširja spolne bolezni.

Polagoma gredo materniade h koncu in niti dejanja se prično združevati, satira pa postopoma spet preide v mitološki prikaz sveta. Matern najde svojega izgubljenega prijatelja in njegovo potovanje s psom skozi Nemčijo se konča v zapuščenem rudniku; tu je Amsel razvil pravo industrijo ptičjih strašil, ki temelji na spoznanju, da je iz vsakega človeka mogoče narediti ptičje strašilo; kati navsezadnje je ptičje strašilo ustvarjeno po človekovi podobi. Tako je Amsel vse svoje spoznanje ne le o svoji deželi, temveč o svetu in ljudeh nasploh realiziral z armado ptičjih strašil. In podoba sveta, kot jo kažejo ptičja strašila, je resnično pošastna. Na treh osnovnih čustvih, veselju, žalosti in jezi, sloni ves njihov svet; strašila prirejajo športne, vojaške in religiozne prireditve, strašila hodijo v šolo, živijo družinsko življenje, demokratično upravljajo svojo državo, vodijo v njej cvetoče gospodarstvo, razmišljajo in razpravljajo o svojih socioloških in filozofskih spoznanjih; strašila kažejo različne človeške slabosti, podvržena so različnim oblikam erosa; vsa zgodovina se zavrti še enkrat pred nami v procesiji kostumiranih ptičjih strašil, in mesto v svetu ptičjih strašil imajo celo nevarnosti atomskega stoletja.

V teh grozljivih prizorih se ponovi in združi vrsta pomembnih elementov Grassove pripovedi. Tu izzveni motiv Maternove krivde, ki je bil eno od gonil zgodbe; tu doseže višek motiv umetniškega ustvarjanja, ki pomeni Grassu spoznavanje in preoblikovanje sveta in ki ga je obdelal že v motivu Oskarjevega bobna; zgodovinska in politična satira sta tu izpeljani do svojih skrajnih meja; tu se razmahne Grassov dar za neugnano fabuliranje, tu zgodba dokončno zapusti območje realnosti in sproščena fantazija ustvari nov, mitološko urejen in ironično prikazan svet, v katerem so razviti vsi tisti elementi, ki so že prej kazali čez meje realistične vizije sveta. Skoznje in tudi skozi ironijo, ki veže način pripovedovanja z vsebino in tako predstavlja tisto vez, ki omogoča enotnost pripovedi, pa se kaže globlja izpoved o svetu in človeku. Na koncu potovanja skozi neznanske razsežnosti Grassovega epskega sveta pride njegov junak do spoznanja, da je svet neurejen, neharmoničen, zmeden, tako da ga je moč upodobiti samo z grotesknim peklom ptičjih strašil, in da je daleč od tega, da bi upošteval njegove želje ali da bi mu bil celo naklonjen. Življenjska pot, ki ga je pripeljala do tega spoznanja, se končuje v osamljenosti in odtujenosti, ki je nikakor ne more preseči, da bi si ustvaril pristen človeški kontakt z drugimi ljudmi. To je spoznanje na eksistencialnem nivoju, ki pa ni plod kake privzete in priučene filozofije, marveč nujno sledi iz vseh posameznih elementov pripovedi in je popolnoma avtentično doživeto. Zato ne bi bilo primerno, ko bi Grassa razglasili samo za političnega avtorja, za satirika ali pa — izhajajoč z apriornega moralističnega stališča — za navadnega, obsojanja vrednega pornografa. Res je sicer, da je treba velik del senzacionalnega uspeha njegovih del pripisati prav takim interpretacijam. Vendar take interpretacije poudarjajo samo nekatere komponente njegovega dela — tiste, ki nam ne morejo biti dostopne

v taki meri in tako intenzivno kot njegovim rojakom, ker ne živimo v istem družbenem in zgodovinskem okolju in se ne naslanjamo na iste tradicije kot avtor. Pač pa lahko tudi mimo in prek teh komponent najdemo stik z globljimi plastmi Grassovega dela. Tako se nam to delo kaže kot koherentna, zaokrožena struktura, ki skriva v sebi neko totalno podobo sveta. Ta podoba sveta, ki je v bistvu enaka v vseh Grassovih delih, ustreza življenjskemu občutku in potrebam velikega dela današnjih evropskih bralcev in tako spravlja Grassa v neposredno bližino nekaterih modernih avtorjev in gibanj, s katerimi ima na prvi pogled prav malo skupnega; njena doslednost in prepričljivost pa sta nam porok za njeno visoko umetniško kvaliteto.

Mačka in miš

Günter Grass

(Odlomek iz novele)

... in nekoč, ko je Mahlke že znal plavati, smo ležali poleg igrišča na travi. Moral bi bil iti k zobozdravniku, a me niso pustili, ker me je bilo težko nadomestiti v igri. Moj zob je razsajal. Neka mačka je švignila diagonalno čez travnik in nihče ni vrgel ničesar za njo. Nekateri so žvečili ali pulili bilke. Mačka je pripadala oskrbniku igrišča in je bila črna. Hotten Sonntag je drgnil svoj igralni kij z volneno nogavico. Moj zob je zacepetal. Turnir je trajal že dve uri. Visoko smo izgubili in zdaj smo čakali na povratno igro. Mačka je bila mlada, a nikako mače. Na stadionu so pogosto in z obeh strani metali gole pri rokometu. Moj zob je ponavljal eno samo besedo. Na tekaški stezi so tekači na sto metrov vadili start ali pa so bili nervozni. Mačka je delala ovinke. Po nebu je počasi in glasno lezlo trimotorno letalo, mojega zoba pa ni moglo preglasiti. Črna mačka oskrbnika igrišča je za travnimi bilkami pokazala bel oprsnik. Mahlke je spal. Krematorij med Združenimi pokopališči in tehnično visoko šolo je deloval ob vzhodnem vetru. Studijski svetnik Mallebrandt je zažvižgal: menjava mrtva žoga prestop. Mačka je vadila. Mahlke je spal ali pa je bilo videti tako. Poleg njega je mene bolel zob. Mačka se je med vajo približevala. Mahlkejevo Adamovo jabolko je bilo v oči, ker je bilo veliko, se je vedno gibalo in je metalo senco. Črna mačka oskrbnika igrišča se je med menoj in Mahlkejem napela za skok. Sestavljali smo trikotnik. Moj zob je umolknil, ni več cepetal: kajti Mahlkejevo Adamovo jabolko je mački postalo miš. Tako mlada je bila mačka, tako gibljiv Mahlkejev artikel — vsekakor je skočila Mahlkeju na goltanec; ali pa je kateri od nas prijel mačko in jo posadil Mahlkeju na vrat; ali sem jaz, z zobobolom ali brez njega, zgrabil mačko, ji pokazal Mahlkejevo miš; in Joachim Mahlke je zavpil, a dobil je le nepomembne praske.

Jaz pa, ki sem Tvojo miš prinesel eni in vsem mačkam pred oči, moram zdaj pisati. Celo ko bi bila midva oba izmišljena, bi moral. Tisti, ki si naju je izmislil, po poklicni dolžnost, me sili, da spet in spet jemljem Tvoje Adamovo jabolko v roke, da bi ga spravil na oni kraj, ki ga je videl zmagati ali izgubiti; in tako puščam v začetku poskakovati miš nad izvijačem, vržem pleme do sitega naštrtih morskih galebov v poskočni severovzhodnik, imenujem vreme poletno in trajno lepo, domnevam, da je šlo pri razbitini za nekdanji čoln razreda Czaika, dam Baltskemu morju barv debelih steklenic od mineralne vode, puščam zdaj, ko je kraj dejanja do ločen južno od boje v pristanišču Neufahrwasser, da Mahlkejeva koža, po kateri še vedno odtega voda v curkih, postaja drobnozrnata in kašasta; vendar ga ni bilo strah, marveč ga je kot navadno po predolgem kopanju mrazilo in vzelo njegovi koži gladkost.

Pri tem ni nobeden od nas, ki smo suhi in dolgoroki čepeli med vstran štrlečimi koleni na ostankih poveljniškega mosta, zahteval od Mahlkeja, naj se še enkrat potopi v prostor na krnu potopljenega minolovca in v strojnico na sredi ladje in naj kaj odvijes s svojim izvijačem, kak vijak, kolesce ali kaj imenitnega: medeninasto ploščo, na gosto popisano z navodili za uporabo v poljskem in angleškem jeziku; kajti čepeli smo vendar po vseh nad vodo štrlečih hišicah na poveljniškem mostu na nekdanjem poljskem minolovcu razreda Czaika, ki je bil splavljen v Modlinu, izdelan v Gdinji in ki je v prejšnjem letu potonih južno od pristaniške boje, torej zunaj plovne poti in ne da bi oviral promet.

Od tedaj so se na rji sušili odpadki galebov. Ti so letali ob vsakem vremenu, mastni, gladki, z očmi kot steklenimi biseri na strani, večkrat tik nad ostanki kompasne hišice in skoraj v dosegu roke, nato spet visoko zmedeno in po načrtu, ki ga ni bilo mogoče razrešiti, brizgali v letu svoj sluzasti gnoj in niso nikoli zadeli mehkega morja, temveč vedno rjo hišice na mostu. Trdi, skrhani, apneni so ostajali izločki na gosto v grudicah, tudi v grudah eden nad drugim. In vedno, kàdar smo sedeli na čolnu, je bilo nekaj nohtov na rokah, nohtov na nogah, ki so skušali odkrhati gnoj. Zato so se lomili naši nohti in ne zato, ker smo si jih grizli — razen Schillinga, ki je vedno grizel in imel zatrgane nohte. Samo Mahlke je imel dolge, čeprav od pogostega potapljanja rumenkaste nohte in si jih je ohranil dolge s tem, da jih ni niti grizel niti praskal po galebjih odpadkih. Ostal je tudi edini, ki ni nikdar jedel odkrhanega gnoja, medten ko smo mi, ker se nam je to ponujalo, žvečili apnene grudice kakor školjčni drobir in jih kot penasto sluz pljuvali s krova. Stvar je imela okus po ničemer ali po mavcu ali po ribji moki ali po vsem, kar si je kdo predstavljal: po sreči, dekletih, po ljubem bogu. Winter, ki je znal kar dobro peti, se je bahal: »Ali veste, da tenorji vsak dan jedo galebji gnoj?« Pogosto so galebi v letu lovili naše apnene pljunke in najbrž niso opazili ničesar.

Ko je bil Joachim Mahlke kmalu po začetku vojne star štirinajst let, ni znal niti plavati niti kolesariti, sploh ni vzbujal pozornosti, in pri njem smo še pogrešali tisto Adamovo jabolko, ki je pozneje privabilo mačko. Oproščen je bil telovadbe in plavanja, ker je mogel dokazati, da je bolehen,

s tem, da je predložil zdravniška potrdila. Še preden se je učil voziti kolo in togo zagrizeno, z vstran upognjenimi, vzdigujočimi in spuščajočimi se koleni vzbujal smeh, se je med zimsko sezono v pokritem kopališču Niederstadt priglasil k plavanju, a so ga sprva pustili le k plavanju na suhem z osem do desetletnimi otroki. Tudi naslednje poletje še ni bil tako daleč. Kopališki mojster v kopališču Brösen, tipična postava kopališkega mojstra s telesom kot boja in s tenkimi nogami brez dlak pod mornarskim znakom, prepetim z blagom, je moral Mahlkeja najprej vaditi v pesku in nato vzeti na vrv. Vendar ko smo mu popoldan za popoldnevom odplavali in pripovedovali čudeže o potopljenem minolovcu, je dobil mogočno spodbudo, opravil v dveh tednih in splaval.

Resno in prizadevno je križaril med nabrežjem, veliko skakalnico in kopališčem sem ter tja in je najbrž že precej zdržal pri plavanju, ko se je na valolomu pred nabrežjem pričel vaditi v potapljanju, pobiral sprva navadne školjke, potem pa se potapljal za pivsko steklenico, napolnjeno s peskom, ki jo je metal precej daleč ven. Verjetno se je Mahlkeju kmalu posrečilo, da je redno vzdigoval steklenko z dna, kajti ko se je pričel potapljati pri nas na čolnu, ni bil nikak začetnik več.

Prosjal je, da bi smel plavati z nami. Pravkar smo hoteli, šest ali sedem nas je bilo, ubrati našo vsakdanjo smer, previdno in natančno smo se namočili v plitvem kvadratu družinskega kopališča, ko se je prikazal Mahlke na brvi kopališča za moške: »Vzemite me vendar s seboj! Gotovo bom zmogel.«

Izvijač mu je visel pod goltancem in odvrčal pogled od njega.

»No, prav!« Mahlke je šel z nami, prehitel nas je med prvo in drugo sipino, in nič se nismo trudili, da bi ga dohiteli. »Ta naj se kar nabrcal!«

Ce je Mahlke plaval prsno, mu je izvijač razločno plesal med lopaticami, zakaj stvar je imela lesen ročaj. Če je plaval na hrbtu, se mu je leseni ročaj opotekal na prsih, a ni nikdar popolnoma zakril usodnega hrustanca med čeljustjo in ključnico, ki je kot hrbtna plavut moel iz vode in risal sled za sabo.

In potem nam je Mahlke pokazal. Potopil se je hitro in večkrat zaporedoma s svojim izvijačem in prinesel kvišku, kar je bilo mogoče odviti po dva- ali trikratnem potapljanju: pokrove, dele opaža, kos dinama, našel je spodaj žico, privlekel z njo iz sprednjega dela ladje pristen Minimax; in priprava — sicer nemški izdelek — je bila še uporabna; Mahlke nam je to dokazal, gasil je s peno, nam pokazal, kako se gasi, gasil s peno stekleno-zeleno morje — in si s prvim dnem pridobil velik ugled.

Kosmiči so še ležali v otokih in razvlečenih progah na gladkem, enakomerno dihajočem mrtvem morju, privabili so nekaj galebov, odbili galebe in se odgnali, ena sama svinjarija skisane stepene smetane, proti obali; tedaj je tudi Mahlke nehal delati, počenil je v senco kompasne hišice in dobil zdaj, ne, imel že dolgo, še preden so se izgubljeni koščki pene na mostu utrudili in zatrepotali pod vsakim vetrčkom, to zrnato nagrbčeno polt.

Mahlke je trepetal, njegov goltanec je poskakoval in njegov izvijač je zaplesal med tresočimi se lopaticami. Toda tudi Mahlkejev hrbet, na

mesteh sirasta, od ramen navzdol ožgana, kot kuhan rak rdeča ploskev, na kateri se je na obeh straneh štrleče hrbtenice vedno znova luščila na novo ožgana koža, se je posul s sodro in se pretegoval pod potujočimi srhi. Rumenkaste ustnice so imele modre robove in so odkrile Mahlkejeve šklepetajoče zobe. Z velikimi, izpranimi rokami je skušal čvrsto držati kolena, ki si jih je opraskal na pregradah, obloženih s školjkami, in se tako upreti svojemu telesu, pa tudi svojim zobem.

Hotten Sonntag — ali pa sem bil to jaz? — je zdrgnil Mahlkeja »Človek, nikar ne stakni česa. Saj moramo še nazaj.« Izvijač se je spametoval.

Do tja smo rabili s pomola petindvajset, iz kopališča petintrideset minut. Dobre tri četrt ure smo se vračali. Naj je bil Mahlke še tako izčrpan, vedno je bil dobro minuto pred nami na granitnem pomolu. Prednost prvega dne je obdržal tudi v prihodnje. Vsakokrat, preden smo dosegli čoln — tako se je pri nas imenoval minolovec — je bil Mahlke že enkrat spodaj, in kakor hitro smo z izpranimi rokami precej enakomerno posegli po rji in galebjih odpadkih na mostu ali po navzven segajočih vrtljivih vencih, nam je brez besed pokazal kak tečaj, nekaj, kar je bilo mogoče hitro vzdigniti, in že ga je treslo, četudi se je od prvega ali drugega plavanja naprej na debelo in zapravljivo mazal z Niveo; zakaj denarja za male potrebe je imel zadosti.

Mahlke je bil edini otrok pri hiši.

Mahlke je bil napol sirota.

Mahlkejev oče ni bil več živ.

Mahlke je nosil pozimi kot poleti starodomne visoke čevlje, ki jih je najbrž podedoval po svojem očetu.

Na vezalki za visoke črne čevlje je nosil izvijač okrog vratu.

Šele zdaj mi je prišlo na misel, da je razen izvijača nosil še nekaj okrog vratu, in sicer iz določenih vzrokov; toda izvijač je bolj bil v oči.

Verjetno že vseskozi — vendar nismo nikdar pazili na to — gotovo pa od dne, ko se je v kopališču naučil plavanja na suhem in moral cepetajoč delati figure v morskem pesku, je nosil okrog vratu srebrno verižico, na kateri je viselo nekaj srebrno katoliškega: Devica Marija.

Nikoli, niti pri telovadbi, si ni Mahlke snel obeska z vratu; zakaj komaj je v zimskem kopališču Niederstadt pričel plavati na suhem in plavati na vrvi, je nastopil tudi v naši telovadnici in ni nikdar več pokazal spričevala od kakega družinskega zdravnika. Obesek je izginil v izrezu telovadne majice ali pa je srebrna devica ležala tik nad rdečo prsno progno na belem blagu.

Mahlke se tudi na bradlji ni potil. Celo vaj na konju brez ročajev, ki so jih delali samo še trije ali štirje najboljši iz prve vrste, ni izpustil, temveč je upognjen in koščen odjadral z odskočne deske čez podolgovato usnje, pristal z verižico in premaknjeno devico po strani na blazini in vzdignil oblak prahu. Če se je obračal na drogu — pozneje se mu je posrečilo, da je v slabi drži napravil dva obrata več, kot jih je zmožel Hotten Sonntag, naš najboljši telovadec — če je torej Mahlke davil svojih sedemintrideset obratov, mu je potegnilo obesek izpod majice in srebrna

stvarca se je sedemintridesetkrat, vedno pred njegovimi rjavimi lasmi, zavihтела okoli škripajočega droga, ne da bi mogla priti z vratu in se osvoboditi, kajti Mahlke je imel razen zavirajočega goltanca tisto navzven segajočo zatilno kost, ki je z nastavkom lasišča in z različnim prelomom dajala oporo drseči, od vrtenja razbrzdani verižici.

Izvijač je visel nad obeskom in vezalka je ponekod pokrivala verižico. Kljub temu orodje ni spodrinilo obeska, ker stvar z lesenim ročajem ni smela v telovadnico. Naš telovadni učitelj, študijski svetnik Mallebrandt, ki je bil med telovadci znan, ker je spisal temeljno knjigo pravil za neko igro z žogo, je prepovedal Mahlkeju, da bi med telovadno uro nosil izvijač na vezalki. Amuleta na Mahlkejevem vratu Mallebrandt ni nikoli grajal, ker je razen telovadbe in zemljepisa poučeval tudi verouk in je tja do srede drugega leta vojne znal voditi ostanke nekega katoliškega telovadnega društva pod drog in na bradljo.

Tako je moral izvijač čakati v oblačilnici na klinu nad srajco, medtem ko je srebrna, rahlo obrabljena devica na Mahlkejevem vratu smela pomagati pri vratolomnih vajah.

Navaden izvijač; trden in cenen. Pogosto se je moral Mahlke potopiti pet- ali šestkrat, da bi odvil in prinesel na dan tablico, nič večjo kot je tablica z imenom ob stanovanjskih vratih, ki sta jo držala dva vijaka, posebno če se je tablica držala kovinskih delov in če so bili vijaki zarjaveli. Zato pa se mu je marsikdaj posrečilo s tem, ko je uporabil izvijač kot lomilo, da je večje table z dolgim besedilom že po dvakratnem potapljanju iztrgal z vijaki vred iz trhlega lesenega opaža in pokazal plen na mostu. Površno je zbiral tablice, mnogo jih je podaril Winterju in Jürgenu Kupki, ki sta neugnano zbirala vse, kar je bilo mogoče odviti, tudi cestne znake in napise z javnih stranišč, in odnesel domov le tiste drobce, ki so se ujemali z njegovo šaro.

Mahlke si ni olajšal dela; ko smo dremali na čolnu, je delal pod vodo. Praskali smo po galebem gnoju, porjaveli kot cigare, in kdor je imel svetle lase, je dobil slamnate; toda Mahlkeja je morda sonce le na novo opeklo. Kadar smo zasledovali promet severno od пристaniške boje, je neomajno gledal navzdol; pordele, nekoliko vnete veke z redkimi trepalnicami, svetlomodne oči, mislim, ki so šele pod vodo postale radovedne. Večkrat se je vrnil brez tablice, brez plena, pač pa s polomljenim ali brezupno upognjenim izvijačem. Tudi tega je pokazala in napravil vtis. Giba, s katerim je vrgel reč čez ramo v morje in pri priči razdražil galebe, ni vodilo niti medlo razočaranje niti brezciljna jeza. Nikdar Mahlke ni odvrigel pokvarjenega orodja z igrano ali resnično ravnodušnostjo. Tudi to metanje je potrdilo: zdaj vam kmalu pokažem z druge strani!

... in nekoč — priplula je bolniška ladja z dvema dimnikoma, in po kratkem prerekanju smo ugotovili, da je to »Kaiser« od vzhodnopruske pomorske službe — se je spustil Joachim Mahlke brez izvijača v prostor pod krnom, izginili v priprtí, skrilsto zeleni, motni, komaj preplavljeni odprtini na sprednjem delu ladje, si z dvema prstoma zatisnil nos, najprej izginil z glavo in tesno prilegajočimi se lasmi s prečo od plavanja in potapljanja, potegnili hrbet in sedalo za seboj, enkrat izdihnil zrak na levi in

se potem z obema podplatoma odrinil poševno navzdol v somračno hladni akvarij, ki je dobival svetlobni soj skozi odprte linice: nervozni zeti, stoječa jata piškurjev, zibajoče se spalne mreže prostora za posadko, skrotovične in obdane s šopi halog, v katerih so imeli slaniki svojo otroško sobo. Prav poredko kaka izgubljen polenovka. O jeguljah samo glasovi. Nikdar nobene kambale.

Držali smo se za rahlo trepetajoča kolena, mleli galebji gnoj v sluz, bili zmerno radovedni, napol utrujeni, napol napeti, šteli mornariške kuterje, ki so vozili v skupini, se oprijeli dimnikov bolniške ladje, ki sta še vedno navpično risala dim, se ozirali vstran — dolgo je ostal spodaj — galebi so se vrteli, valovi nad sprednjim delom ladje so grgrali, se lomili ob opornikih demontiranega topa na krnu, pljuskanje za mostom, kjer se je med zračniki povračala voda in lizala vedno iste zakovice, apno pod nohti, srbenje suhe kože, lesketanje, ropot motorja z vetrom, mesta, kjer nas je tiščalo, spolovilo napol togo, sedemnajst topolov med Brösenom in Glettkauom — tedaj je planil navzgor: modrordeč okrog brade in rumenkast nad ličnicami, potisnil je vodo iz odprtine, s prečo natanko na sredi, do kolen oblit z vodo je omahoval prek sprednjega dela ladje, zgrabil štrleče opornike, pokleknil, vodeno bolščal, in morali smo ga potegniti na most. Toda medtem ko mu je še teklo iz nosa in iz ustnih koticov, nam je že pokazal reč, jeklen izvijač v enem kosu. Bil je angleški izdelek. Na njem je bilo vrezano: Sheffield. Niti malo rje, brez brazgotin, še prevlečen s plastjo maščobe: voda se je zbrala v kroglice in se skotalila z njega.

Ta težki, recimo, nezlomljivi izvijač je nosil Joachim Mahlke čez eno leto — tudi ko nismo več ali pa smo bolj poredko plavali na čoln — vsak dan na vezalki okrog vratu in zganjal z njim, četudi ali zato, ker je bil katoličan, neke vrste kult, dal je stvar na primer pred telovadno uro študijskemu svetniku Malalebrandtu v varstvo, ker se je bal tatov, in jo jemal s seboj v Marijino kapelico; zakaj ne le v nedeljo, tudi med tednom je hodil Mahlke še pred začetkom šole k zgodnji maši v kapelico na Marijini poti, pod zadržno naselbino Neuschottland.

On in njegov angleški izvijač nista imela daleč do Marijine kapelice: ven z Vzhodne ceste, po Medvedji poti navzdol. Veliko dvonastropnega, tudi vile z dvojnimi strehami, portali s stebri in s sadnim drevjem v špallirju. Nato dve vrsti naselbine, neokrašene ali okrašene z vodometi. Na desni je zavijala vstran cestna železnica in z njo vred električna napeljava pred nebom, ki je bilo najpogosteje napol zakrito. Na levi peščeni mršavi vrtički železničarjev: ute in zajčji hlevi iz črnordečega lesa odsluženih vagonov. Za tem signali na tiri k svobodnemu pristanišču. Silosi, gibljivi ali otrpli žerjavi. Tuje in živo pobarvane hišice na tovornih ladjah. Še vedno obe sivi linijski ladji s staromodno nakopičenimi stolpi, plavajoči dok, pekarna Germania; in na polovični višini nekaj sito srebrnih, rahlo zibajočih se zapornih balonov. Na desno roko pa, ležeč napol pred nekdanjo šolo Helene Lange, poznejšo šolo Gudrun, ki je zakrivala železno zmešnjavo ladjedelnice Schichau vse do velikega vrtljivega žerjava, dobro oskrbovana športna igrašča, na novo pobarvana vrata, z belim potresene oznake kazenskih prostorov na kratki travi: ob nedeljah rumenomodri proti Schell-

mühlu 98 — nobene tribune, temveč moderna in svetlo prepleskana telovadnica z visokimi okni, ki pa ji je vendar, dosti tuje, na novi rdeči strehi jahal pokatranjen križ; kajti Marijino kapelico, nekdanjo telovadnico športnega društva Neuschottland, so morali urediti kot zasilno cerkev, ker je cerkev Srca Jezusovega ležala predaleč vstran in so ljudje v Neuschottlandu, na Schellmühlu in v naselbini med Vzhodno in Zahodno cesto, največ delavci v ladjedelnici, poštni uslužbenci in železničarji, leta in leta pošiljali prošnje v Olivo, kjer je sedel škof, dokler niso še v času svobodne države kupili telovadnice, je predelali in posvetili.

Ker ni bilo mogoče zatajiti in spremeniti telovadnega značaja Marijine kapelice kljub pisanim slikam in okraskom, ki so izvirali iz kleti in skladišč skoraj vseh farnih cerkva v škofiji, pa tudi iz zasebne lastnine — celo kadilo in vonj voščenihi sveč nista vedno in nikdar dovolj preglasila kredasto-usnjeno-telovadnega smrada preteklih let in rokometnih prvenstev v dvorani — se je kapelice neizbrisno držalo nekaj protestansko skopega, fanatična treznost molilnice.

V novogotski, ob koncu devetnajstega stoletja iz opeke nagrmađeni cerkvi Srca Jezusovega, ki je ležala proč od naselij, blizu predmestne postaje, bi se bil jekleni izvijač Joachima Mahlkeja podal tuje in grešno. V Marijini kapelici bi bil lahko mirno nosil angleško kvalitetno orodje nad obleko: kapelica z očišćenim podom iz linoleja, s kvadratnim, tik do stropa segajočimi šipami iz mlečnega stekla, s skrbno naravnanimi železnimi držaji v podu, ki so nekoč dajali oporo in varnost drogu, z železnimi, čeprav prebeljenimi prečnimi nosilci pod grobo zrnato, od opažnih desk izžlebljeno betonsko streho, na katerih so bili včasih zasidrani krogi, trapez in pol ducata vrvi za plezanje, je bila vendar, četudi je v vseh kotih stal pobarvan, pozlačen in plastično blagoslavljajoč mavec, tako moderno hladno stvarna kapelica, da prosto viseč jeklen izvijač, za katerega bi gimnazijec pri molitvi in potem pri obhajilu menil, da je nujno, da si ga pusti bingljati na prsih, ne bi bil mučno bodel v oči niti redkih obiskovalcev zgodnje maše niti prečastitega Gusewskega niti njegovega ministranta — to sem bil dovolj pogosto jaz.

Napak! Meni stvar prav gotovo ne bi bila ušla. Vedno, kadar sem služil pred oltarjem, celo med pristopno molitvijo, sem Te skušal iz različnih vzrokov obdržati v pogledu: toda Ti najbrž nisi hotel, da bi prišlo do tega, obdržal si stvar na vezalki pod srajco in si imel zaradi tega opazne madeže od maziva v blagu srajce, ki so nejasno risali izvijač. Klečal je, gledano z oltarja, v drugi klopi leve vrste in naravnal svojo molitev z odprtimi, mislim, svetlosivimi, največkrat od potapljanja in plavanja vnetimi očmi v smeri proti Devici, Marijinemu oltarju.

... in nekoč — ne vem več, v katerem poletju — ali je bilo med prvimi velikimi počitnicami na čolnu, malo po tistem, ko je ropotalo v Franciji, ali je bilo v poletju za tem? — nekega dne, vročega in soparnega, z gnečo v družinskem kopališču, z ohlapnimi praporci, vrelim mesom, močnim prometom v okrepčevalnicah, na žgočih podplatih po kokosovih tekačih, pred zaprtimi kopališkimi kabinami, polnimi hihitanja, med razbrzdanimi otroki: kar se je valjalo, se mazalo, rezalo v noge; in med danes triindvaj-

setletno prirejo, pod skrbeče sklonjenimi odraslimi je neki približno triletni paglavec monotono leseno udrihal po otroškem pločevinastem bobnu in spreminjal popoldan v peklenko kovačnico — tedaj smo se odpravili, odplavali k našemu čolnu, bili z obale, na primer za daljnogled kopališkega mojstra, šest zmanjšujočih se glav na poti; in ena spredaj in kot prva na cilju.

Vrgli smo se na rjo in galebji gnoj, ki ju je hladil veter, a sta kljub temu žarela, in ni nas bilo več mogoče premakniti, medtem, ko je bil Mahlke že dvakrat spodaj. Z obloženo levico je prišel gor; ril in brkljal je na spodnjem delu ladje in v prostoru za moštvo, pod napol razpadlimi, ohlapno mahedrajočimi ali še vedno čvrsto privezanimi spalnimi mrežami in v njih v rojih bleščečih zetov, med gozdovi alg in razpršenimi piškurji, in v zarasli šari, nekoč mornarski vreči mornarja Witolda Duszynskega ali Liszinskega našel kot dlan veliko bronasto plaketo, ki je na eni strani, pod majhnim izbočenim poljskim orlom, kazala ime lastnika plakete kakor tudi datum podelitve, na drugi strani relief brkatega generala; potem, ko smo jo nekoliko zdrgnili s peskom in z galebjimi odpadki v prahu, je zaokrožen napis izpričal, da je Mahlke prinesel na dan portret maršala Pilsudskega.

Stirinajst dni je bil Mahlke samo še na lovu za plaketami, našel je tudi cinastemu krožniku podoben spominek na neko regato leta štiriintridesetega na sidrišču v Gdinji — in na sredi ladje, še pred strojnico, v ozki in težko dostopni častniški jedilnici tisto kot novec veliko medaljo iz srebra s srebrnim ušescem za obešanje, katere zadnja stran je bila brezimno gladka in odgrnjena, katere sprednja stran je bila bogato profilirana in okrašena: močno izbočen relief Device z otrokom.

Slo je, kot je dokazoval prav tako izbočen napis, za znamenito Matko Bosko Czenstohowsko; in Mahlke ni očistil srebra, pustil je stvari črnkasto patino, ko je na mostu odkril, kaj je prinesel s sabo, in ko smo mu ponudili mivko za čiščenje.

Toda medtem ko smo se še prepirali in hoteli videti, da bi se srebro svetilo, je on že klečal v senci kompasne hišice in porival najdbo tako dolgo sem in tja pred svojimi grčastimi kolena, dokler ni ležala v primeren kotu za njegov k pobožnosti spuščeni pogled. Smejali smo se, ko se je trepetajoč in modrikast prekrizal iz izpranimi konci prstov, skušal premikati drhteče ustnice kaki molitvi primerno in zdrdral za kompasno hišico nekaj latinščine. Še danes vejamem, da je bilo že takrat nekaj iz njegove najljubše sekvence, ki se je sicer oglasila le v petek pred cvetno nedeljo: »Virgo virginum praeclara — Mihi iam non sis amara...«

Pozneje, potem ko je naš ravnatelj, višji študijski svetnik Klohse, Mahlkeju prepovedal, da bi nosil poljski izdelek odprto in med poukom okrog vratu — Klohse je bil funkcionar, a je le redko poučeval v partijski uniformi — se je Joachim Mahlke zadovoljil s starim navadnim amuletom in z jeklenim izvijačem pod tistim Adamovim jabolkom, ki je neki mački veljalo za miš.

Obesil je črnkasto srebrno devico med bronasti profil Pilsudskega in kot razglednica veliko fotografijo komodorja Bonteja, junaka iz Narvika.

Odprta vprašanja spomeniškega varstva slovenskih obmorskih mest (Koper, Izola, Piran)

Stane Bernik

Nadaljevanje in konec

Spomeniško obravnavanje naših treh mest zahteva vsekakor kompleksne rešitve in medsebojno usklajevanje nekaterih njihovih funkcij. Sodobni čas je skrčil razdalje med mesti, sodobne zahteve in možnosti iz dneva v dan »obstreljujejo« njihovo spomeniško integriteto. Temelji zdrave spomeniške politike, ki hoče in mora ujeti korak s sodobnim utripom, pa lahko slonijo le na ohranitvi (regeneraciji) njihovih posebnosti, ki edine oblikujejo njihov spomeniški karakter. Vztrajanje na nekakšnih *splošnih* ipih* vodi le k njihovi okrnitvi in v končni konsekvenci k njihovi negaciji. (Iz tega deloma izhaja tudi težnja v uniformiranosti slovenske obale, ki temelji na nekaterih že vnaprej določenih arhitektonskih tipih, ki se uveljavljajo v celotnem obmorskem pasu.)

Bežne oznake osnovnih formativnih prvin, ki oblikujejo naša tri mesta, bodo pokazale v nekaterih primerih bistvene razločke, ki sicer prispevajo k svojskosti vsakega posameznega mesta. Poleg lege v pokrajini, ki smo jo mimogrede že označili, je nedvomno *tloris* tisto izhodišče, ki najboljše karakterizira posebnosti mestnih organizmov.

Tlorisna kompozicija Pirana jasno kaže razraščanje aglomeracije iz začetnega jedra, ki se je razvilo na Punti in je bilo že v 7. stoletju obzidano. Ta četrt predstavlja sama zase zaključeno kompozicijsko enoto s središčem v Trgu 1. maja. Potek prometnic, zreduciran na idealno shemo, razkrije ortogonalno mrežo, v osnovi podobno tlorisni organizaciji rimskega castruma. Hrbtenici te kompozicije oblikujeta na jugu Verdijeva in Gregorčičeva ulica, na severu pa Trubarjeva, Bonifacijeva in Vilharjeva

* Na primer: »Dojeti je treba temelje tradicionalne arhitekture: način življenja, ambient, sonce, večno modro nebo, morje, mediteransko floro, razumeti je treba človeka, ki se brani sonca in burje.« Ali je tako izhodišče zadostno zagotovilo za resnično spoznanje kontinuitete urbanizacije in koliko to dejansko označuje specifičen obraz tradicionalne arhitekture? Citat iz članka Regionalni načrt slovenske obale, Edo Mihevc, Problemi 14/februarja 1964, str. 208.

ulica. Po letu 1238, ko se je Piran podredil Serenissimi, se z zgraditvijo nove občinske palače ob notranjem pristanišču inicira proces oblikovanja sedanjega Tartinijevega trga in njegovega zaledja (četrt Porta campo). S koncentracijo najpomembnejših komunalnih institucij (občina, loggia in fontico) prevzame ta del vlogo mestnega središča, na katerega se navezujeta četrti Marciana (nastala od 14. do 1. polovice 16. stoletja) in Borgo (nastala v 2. polovici 16. stoletja in v 17. stoletju) za vrati Marciana, ki se odpirajo v obzidju iz leta 1470. Struktura teh četrti, ki se razvijajo na ozkem ravninskem pasu pod pobožji Mogorona, je v osnovi zrcalna podoba ustroja Punte, z vzporednimi prometnicami v Tomšičevi ulici in Ulici svobode ter Zupančičevi ulici, kot nosilkami idealizirane ortogonalne komunikacijske mreže. Da ne gre samo za zrcalno preneseno tlorisno kompozicijo, nas prepriča funkcionalna povezava omenjenih dveh prometnic preko Tartinijevega trga s prometnimi hrbtnicami Punte. Ves kompleks pa odseva izredno ubrano in organizirano urbanizacijo, ki je dosežena kljub konfiguracijskim oviram terena, na katerem se mesto razvija. Dokaz več, da gre za domišljeno prostorsko oblikovanje, daje naslednji podatek: na vedutnih fragmentih Carpacciöve slike Madonna z otrokom in šestimi svetniki iz leta 1519 ter slike Domenica Tintoretta Piranski mestni očetje iz leta 1578 vidimo kompozicijo cerkvenega kompleksa sv. Jurija, orientirano na mestno četrt Punta. Z gradbenimi deli, ki so bila izvedena v prvi polovici 17. stoletja — barokizacijo cerkve (1637) in z zgraditvijo novega zvonika po vzoru beneškega campanila na trgu sv. Marka (1608) ter oktogonalnega baptisterija (sreda 17. stoletja), je bila omenjena disponiranost objektov obrnjena ravno nasprotno. Prvotno disponiranost si lahko razložimo predvsem z dejstvom, da so osredotočenje zvonika in baptisterija ob zahodni stranici cerkve narekovali dominantni pogledi, ki so bili prvotno na relaciji Punta—stolna cerkev, sedanja disponiranost pa je vsekakor odsev upoštevanja novih pogojev, ki jih je v začetku 17. stoletja postavljal že razraščen in skorajda v sedanejm obsegu ustaljen mestni organizem. Točneje povedano, gre za zavestni kreativni akt graditeljev, ki so upoštevali nove dominantne vizure. Te so se takrat že odločno strnile na trgu ob notranjem pristanišču. Tako je postal zvonik, ki nadkriljuje trg za poglede iz večine stojnih točk, dejansko njegov markacijski element. Spoznali smo tudi, da se optična vrednost tega kompleksa z drugačno dispozicijo v ničemer ni razvrednotila, saj so vse prvine ohranile svoje volumetrične valeurje, ki ne predpostavljajo delovanja drugačnih optičnih zakonov od onih, ki so veljali pred rekonstrukcijo. Danes lahko zapišemo, da so graditelji s temi deli, upoštevajoč nove pogoje v razvoju mesta, prispevali k obogatitvi najpomembnejšega mestnega ambienta. Dosegli so organsko vključitev likovnih prvin, ki so v celotnem pogledu najodličnejše sestavine piranskega urbarskega organizma, saj imajo domala enako vlogo kot akropola v grškem polisu.

Prikaz vseh tistih lastnosti, ki dvigajo Piran med najpomembnejše urbane ansamble ob naši obali, ni naloga tega prispevka. Ustaviti bi se morali ob nekaterih mikrourbanskih ambientih (na primer ob Tartini-

jevem trgu, Trgu 1. maja, Ghettu itd.), ob nekaterih ulicah, ob nekaterih arhitekturnih spomenikih, posebno pozornost pa bi morali posvetiti piranski veduti, ki predstavlja s svojo slikovitostjo in ubranostjo likovno doživetje izjemnih kvalitet itd. Vendar se mi zdi, da je treba na tem mestu zapisati predvsem naslednje: kakršnikoli nepremišljeni posegi v piranski organizem bi porušili sedanjo »kristalinično« strukturo, ki je, to lahko zapišemo, kljub omenjenim pomislekom, do zadnjega posega dosežek domišljene prostorske vizije. Postavitev naselja stanovanjskih vrstnih hiš tik za obzidjem pri Pusterli je najboljši dokaz, kako občutljiva so ta vprašanja. Intaktno ohranjeno obzidje je, kljub delni porušitvi, zaradi nepozidanosti terena učinkovalo v izvirni monumentalnosti. Ta dragocenost je bila toliko večja, ker so taki primeri ob naši obali razmeroma redki. S tem, da so postavili omenjeno naselje, pa so se te vrednote deloma uničile, ker je z razdrobljeno strukturo stavbnih gmot in zakrivanjem samega obzidja uničila njegovo mogočno in neposredno učinkovanje za dominantni (in historični) pogled s ceste, ki prihaja preko Belega križa v piransko mesto. V samem mestu se srečujemo zlasti s problemom adaptacij (problem odprtin) in obdelave fasad (še zadnja neometana pročelja iz naravnega istrskega kamna izginjajo, uveljavlja se neustrezen kolorit, ki je dostikrat diametralen s koloritom historičnih aglomeracij).

Izola razkriva v primerjavi s Piranom in Kopro m popolnoma drugačno tlorisno organizacijo mestnega organizma. V idealizirani shemi se nam pokaže v krožni obliki z glavnimi prometnicami (Ljubljanska ulica z odcepom v Koprski ulici, Smrekarjeva ulica, Gregorčičeva ulica in nazadnje Kosovelova ulica, ki se deloma ujema s črto nekdanjega obzidja), ki potekajo v loku in povezujejo pristanišče s »trgom v vratih«; s svojo bočno napetostjo pa teže h kompleksu župne cerkve sv. Mavra, ki leži na najvišji točki polotoka. Tipični srednjeveški raster tlorisne zgradbe, ki na prvi pogled odseva neurejenost in odsotnost premišljenih in medsebojno preračunanih uskladitev bodisi glavnih prometnic bodisi najpomembnejših urbanskih ansamblov, ki so po svoji funkciji širšega pomena, nam ob podrobnejši poglobitvi odkrije natančno opredeljeno vlogo posameznih komunikacij v smiselni in funkcionalni povezavi mestnih delov. Tako ugotovimo, da je tlorisna zasnova razpeta med tri prvinske urbanistične ansamble, med pristanišče, ob katerem so bile osredotočene najpomembnejše municipalne institucije in patricijske hiše, in ki je dejansko jedro mestnega organizma, »trgom v vratih« (Kristanov trg), ki je bil povezan preko kamnitega mosta s kopnim in kjer se je najbolj skoncentrirala izmenjava pridelkov med mestom in poljedelskim zaledjem (imel je podobno vlogo kot koprski trg pri vratih Muda), ter župno cerkvijo. V vseh treh primerih gre za mestne dele, kjer se je frekvenca skupnih potreb in medsebojnega občevanja prebivalcev najbolj osredotočila. Ta ustroj se je ohranil vse do danes v intaktni obliki. V nadrobnejši študiji bi morali pokazati vsaj še na prostorsko usklajenost nekaterih najodličnejših mestnih ambientov (na primer vizualno korespondiranje Trga 22. julija z zvonikom župne cerkve, ki oblikuje vertikalno dominantno kopastega obrisa izolske vedute), omeniti bi morali specifičnost visoke,

strnjene blokovne zazidave, ki je nasploh značilna za mestno tkivo v Izoli, ustaviti bi se morali ob poznobaročni palači Besenghi degli Ughi in njeni vlogi v oblikovanju ambienta, (da ne govorimo o njenih velikih arhitektonskih kvalitetah) itd.

Potem, ko je Izola dolga stoletja vegetirala v senci gospodarsko močnejšega Kopra in Pirana, je bogatejša ekonomska osnova, ki jo je ustvarila industrializacija ob koncu 19. stoletja, omogočila ponovno razraščanje že dolgo stagnirane urbane aglomeracije. To razraščanje, ki se je odvijalo v glavnem izven historičnega jedra (znotraj jedra so bile izvajane v glavnem le adaptacije, nadzidave in predelave fasad z obiljem historičističnega detajla), nosi vse značilnosti urbanizacije tipa *laissez-faire*, ki je značilna povsod tam, kjer se odvijajo nagli premiki v ekonomski bazi. V našem primeru je bil ta prepad toliko večji, ker tipična srednjeveška organizacija gospodarskega življenja, ki je dotlej obvladovala naša mesta, ni mogla nuditi osnove za premostitev tega preskoka. Iz tega dejstva izhajata prav tako ugotovitvi, da se je prav zaradi tega ohranil na eni strani dokaj nepotvorjen srednjeveški organizem stare Izole in na drugi strani mestne četrti, ki so nastajale brez kakršnih koli urbanističnih regulativov in docela brez organske povezave z urbano dediščino. To, kar lahko označimo v stari Izoli kot mediteransko tradicijo v oblikovanju mesta (ki se kaže v funkcionalni in likovni organski prepletenosti posameznih urbanskih elementov v njihovem skupnem učinkovanju in soustvarjanju manjših ali večjih prostorskih kompleksov z značilnimi enkratnimi ambientskimi lastnostmi), sedaj v glavnem izgine. Prekinitev s tradicijo mediteranske pojmovanega prostora je zlasti očitna v delu med polotokom in cesto Koper—Piran, kjer so se uveljavila »srednjeevropska« načela, ki so prodirala iz širšega celinskega zaledja.

Vsekakor je vredno zapisati, da se v isti luči kaže tudi sodobna urbanizacija Izole. Historična aglomeracija stoji ob strani sodobnih prizadevanj v polnem pomenu besede. Verjetno ne zaradi njenih spomeniških kvalitet in razumne spomeniškovarstvene politike; odsotnost zadnje se kaže preveč očitno v hiranju mestnega jedra in zanemarjanju ureditve osnovnih problemov, kot na primer vodovoda in kanalizacije, da ne govorimo o zahtevnejših regeneracijskih nalogah. Razvoj gospodarstva po letu 1954 je izredno pospešil gradbeno dejavnost, ki pa se odvija na podoben način kot med prvo industrializacijo. Večina gradenj je locirana na celinskem delu, zazidava pa se je naglo razširila tudi na nezazidane dele polotoka. Četudi moramo ugotoviti, da se v sodobnih prizadevanjih orisujejo težnje po oblikovanju mediteransko zasnovanega urbanekega prostora (na primer stanovanjski bloki med drevoredom 1. maja in obalo) in usklajevanja s historičnim jedrom (na primer Bazoviška ulica), s spomeniškega vidika ne smemo prezreti tega zaskrbljivega podatka. V prizadevanjih po večji humanizaciji življenjskega prostora moramo nedvomno pozitivno oceniti vključevanje vegetacije, ki je dobila celo pomembno oblikovno vlogo. To je še toliko bolj dragoceno, ker je bila ta prvina vseskozi zanemarjena. Te težnje so se uveljavile pravzaprav že ob intenzivnejši gradbeniški dejavnosti ob koncu 19. stoletja.

Piran je iz že omenjenih razlogov drugače doživljal te premike; najznačilnejše obrise te delne »regeneracije« smo že označili. V Kopru je to obdobje izzvenelo nekolikanj drugače.

Koper je pravzaprav vse do priključitve k Jugoslaviji ohranil svoj srednjeveški organizem, ki se je izoblikoval najkasneje v 14. in začetku 15. stoletja. Najboljši in neovrgljivi dokazi so se nam ohranili predvsem in situ. Romanske, predvsem pa beneške gotske stavbe fiksirajo obrise mestne strukture iz tega časa, kar po svoje govori tudi za to, da so se stavbe, ki so nastajale kasneje, v glavnem podredile oziroma uskladile z obstoječo strukturo. Graditelji so upoštevali ustaljene prostorske vrednote, dostikrat je to bilo celo pomembnejše kot arhitektonski izraz, saj srečujemo na primer baročne palače, ki nujno zahtevajo pred seboj obsežnejši prostor, stisnjene v ozke ulice, čeprav je treba dodati, da se je značilni tek po prostorskem nadvladovanju, ki je imanenten baročni prostorski miselnosti, poskušal vsaj deloma uveljaviti z izsiljevanjem v višino, kar je ponekod povzročilo preseganje dokaj ustaljenega gabarita ulic in trgov.

Organizem Kopra je navidez mogoče bolj neorganiziran in neuskkljen kot piranski in izolski. Vendar se ta videz kaj kmalu pokaže kot neosnovan; v resnici je tlorisni ustroj natančno definiran sistem v okviru geografskih danosti in funkcionalni odvisnosti posameznih mestnih delov. Izčiščena grafična ponazoritev tlorisne strukture nam bo približala značilne poteze in odlike koprskega organizma. Središče kompozicije predstavlja Titov trg (Platea Communis) s Trgom republike (Brolo grande), ki se nakazujeta sredi eliptičnega lika nekdanjega otoka, ki je bil v 1. polovici 19. stoletja preko Bonifike organsko združen s celino. To je obenem tudi najvišji del otoka. Drugo temeljno sestavino oblikuje osem obodnih trgov, ki so se razvili za obzidjem. Večina teh trgov je imela lastno pristanišče. Najpomembnejši med njimi je bil Prešernov trg (Piazzale di Porta di Terra ferma ali Piazzale di Porta Muda), pa se je razvil za vrati Muda, ki so bila z mostom neposredno povezana preko zamočvirjenega preliva s celinskim zaledjem. Sredi mesta se je dvigal Levji grad (Castel Leone) iz leta 1279. Za vse trge je bila intimna prostorska zaključenost z vodnjaki in obvezno cerkvico. Trg pri vratih Muda je imel povrh še hospicij. Iz obodnih trgov se prebijajo skozi mestno tkivo proti središču mesta ozke in vijugaste ulice, ki jih v naši shemi lahko vrišemo z radialnim potekom; prečne ulice med njimi, z istimi značilnostmi, pa kot koncentrične kroge, z majhno korekturo na severni polovici otoka, kjer prečne vezi potekajo pravzaprav samo v enem koncentričnem krogu. Posebnost te sheme je močno in izrazito izstopanje prometnih hrbtnic v smeri sever-jug in vzhod-zahod, seveda v ortogonalnem medsebojnem odnosu, s sečiščem v središčni točki mestne kompozicije, ki jo predstavlja Titov trg.

Se posebej pride do izraza ta motiv v tlorisni plastiki, ki nam jo ponazarja fotogrametični posnetek Kopra. Skorajda bi bilo lahko trditi, da sta to temeljni potezi tlorisne kompozicije, saj tvorita »koordinatni križ«, ki je armatura celotnemu mestnemu organizmu. Hrbtenico v smeri vzhod-zahod oblikujeta Kidričeva in Cankarjeva ulica, v smeri sever-jug pa

Čevljarska, ki se nadovezuje na Župančičevo ulico in Prešernov trg ter Verdijeve ulice. Pri tem je treba pristaviti, da je stanje, kakršno se je ohranilo, predvsem kar zadeva Cankarjevo ulico in deloma Brolo, posledica regulacije iz začetka 19. stoletja, ki je s premočrtnostjo nadomestila prejšnji rahlo ločni potek te ulice, zlasti v spodnjem delu, ki je imel iztek v sedanjem Gramsciejvem trgu, s čemer se je delno porušila organičnost strukture tega mestnega dela. (Primerjava Finijevega načrta iz 1916 in Stradijevega iz 1819.)

Regulacijska dela iz začetka 19. stoletja so, tako lahko sklepamo po ohranjenem regulacijskem načrtu, dokončno opravila z obzidjem, ki je odločno pričelo propadati že stoletje pred tem. Fragment obzidja se je ohranil do danes le še pri vratih Muda. Motiv obzidja odseva zdaj v obodni cesti, ki obkroža historično aglomeracijo.

Ustroj koprškega organizma nam bolj kot Piran in Izola razkriva socialno strukturiranost historične populacije, prav tako tudi njen komunalni avtonomni značaj, ki se izraža predvsem v izgradnji mogočnega središča v introvertni strukturi historične aglomeracije. Socialna strukturiranost odseva predvsem v jasnem začrtovanju mestnih okolišev z natančno določenim sestavom prebivalstva. Tako so se ob glavnih prometnicah v središču mesta strnile patricijske palače, zlasti ob Kidričevi, Cankarjevi, Čevljarski, Verdijevi in Trubarjevi ulici, ob Brolo in nekaterih ulicah, ki se neposredno vežejo na ta kompleks (na primer ob Gallusovi ulici, ob ulicah OF in agrarne reforme, Stare pošte itd.). Pristaviti je treba, da sta se že ob teh ulicah strnili trgovska in obrtna dejavnost, tipični taki ulici sta Čevljarska (Calegarija) in Kidričeva ulica. Del trgovske dejavnosti se je odvijal ob nekaterih obodnih trgih, tako na sedanjem Carpacciiovem trgu za Velikim pristaniščem, na Prešernovem trgu, ki ga je zaradi svoje lege ob neposredni komunikaciji s kopnim vsekakor odlikovala živahna trgovina in izmenjava mesta z agrarnim zaledjem. Problem Brola kot preskrbovalnega koprškega trga se odpira na osnovi številnih indicij, kar smo že omenili. Dokazovanje verjetnosti te domneve na tem mestu bi nas morebiti preveč oddaljilo od osnovne teme.

Pretežen del koprškega prebivalstva se je ukvarjal s kmetijstvom in ribištvom. Ta izjemna statusa meščana kmeta in meščana ribiča sta svojevrstno vplivala na oblikovanje nekaterih mestnih četrti. Ribiški živelj se je strnil predvsem na severovzhodni in vzhodni strani otoka z značilnimi zaprtimi pristanišči, ki so nudila zavetje ribiškim čolnom in barkam. Kmečki živelj pa je prebival v glavnem na južni strani, levo in desno od vrat Muda. V teh mestnih delih so se do nedavnega ohranili vrtovi in nasadi, ki so se odpirali za uličnimi ogradami in zidovi. Vendar vse to ne izključuje, da je tudi za te mestne četrti značilna mediteranska urbana zgradba, ki jo vidimo v strnjenosti pozidave ob ulicah, v njihovem vijugastem poteku z obveznimi zamiki, podhodi in »visočimi« hišami, z uličnimi razširitvami kot skupnimi dvorišči, z zunanjimi stopnišči, s plastično stavbnih lupin itd.

K pestrosti socialne strukture sta prispevala pomemben delež duhovščina in še posebej meništvo, saj je bil Koper s škofijskim sedežem po-

membno cerkveno in samostansko središče. Koliko je to vplivalo na samo oblikovanje mesta, nam najzgovorneje priča Finijev načrt, ki ima vrisanih 25 sakralnih objektov in sedem samostanov. Venturini je zapisal, da je imel Koper celo 51 cerkva*. O tem nam govore tudi nekatere ohranjene vedute, zlasti tiste, ki so nastale pod pezo tega vtisa, zaradi česar vidimo močno predimenzioniran značaj sakralnih objektov, zlasti zvonikov kot njihovih simbolov.

Koprska veduta se je sicer s svojo zgrajenostjo vključevala v verigo tipičnih vedut istrskih mest. Oblikovana je bila po »nenapisanih pravilih«, ki so bila »urbanistična obveznost« takratnega časa. Kljub temu pa lahko poudarimo njeno izjemnost, ker so v njej sodelovale nekatere prvine, ki v takšnem obsegu pri ostalih istrskih mestih niso pričujoče. Zvoniki številnih koprskih cerkva, ki sicer niti s svojo višino niti z maso niso mogli vzdržati primerjave z mestnim stolpom, so prispevali k ritmiziranju koprške silhуетe, kar se izvrstno vidi na vedutah iz 17. in 18. stoletja, čeprav moramo upoštevati, da je šlo pri teh vedutah za precejšnjo mero fantastičnosti, kar lahko nepoučene zavede v napačne predstave in do napačnih sklepov. To se je zgodilo na priliko ob urbanistični razstavi v Kopru (maj 1964), ko so konfrontirali »Mestni koprski prospekt« iz 18. stoletja in posnetek vedute sodobnega Kopra s stolpniciami in z drugimi novogradnjami. Da gre za drugačna razmerja, nas prepriča že primerjava s hkratnimi vedutami, najbolj zanesljivo pa primerjava med mestnim stolpom in ohranjenim zvonikom samostanske cerkve sv. Ane, še zlasti za vedutne poglede.

Velike kvalitete nekaterih mikrourbanskih ambientov so tako očitne, da se ob njih ob tem zapisu ne bomo posebej ustavljali. Podrobnejša analiza nekaterih med njimi bi pokazala predvsem tiste »skrite« zakonitosti, ki so obvladovale oblikovanje teh prostorov. Zdi se mi, da teh zakonitosti ne kaže iskati samo v merskih izrazilih in odnosih, čepravno tudi te razkrivajo v posameznih primerih marsikatero likovno uganko v oblikovanju ambienta. Ravno tako je pomembno odkrivati in prodirati v bistvo prostorskega pojmovanja največkrat anonimnih mojstrov, ki so se bolj kot trenutno veljavnim stilskim normam pustili voditi celovitejši prostorski viziji, ki v vsej polnosti prežema mnoge ambiente koprškega organizma. (Ista misel velja tudi za izolski in piranski organizem.)

Ustavimo se mimogrede le ob Titovem trgu. Izjemen položaj, ki ga ima kot središče mestne zasnove, ni le formalnega pomena. Osrednji značaj mu je pripisati tudi zaradi tega, ker so se ob njem strnili koprski spomeniki arhitekture, pomembni tako po estetskih vrednotah kot po vlogi, ki so jo imeli v preteklih stoletjih v življenju mesta. Tu so zbrane najpomembnejše institucije komunalne samouprave: pretorska palača — sedež županov in kapitanov, pozneje pretorjev in protektorjev; loggia, objekt, ki je služil najrazličnejšim javnim potrebam, albergo, arzenal in seveda stolnica. K reprezentativnosti trga so prispevale tudi številne slavnosti profane in sakralne narave, ki so jih prirejali na njegovi ploščadi. Sicer pa je bil to prostor, kjer so se koprski prebivalci zbirali ob nedeljah in praz-

* D. Venturini, Guida storica di Capodistria, Capodistria 1906, str. 8.

nikih na pomenke. Vsekakor je bil to (poleg Brola) najvitalnejši koprski prostor z najintenzivnejšim prometom, saj je dejansko stekališče glavnih prometnih žil.

Platea Communis se je že zelo zgodaj izoblikovala v jedro aglomeracije, ki se je razrašala po koprskem otoku. Gotovo je, da je bil glavni koprski trg v osnovnih prostorskih potezah oblikovan že v 13. stoletju. Morebiti bi natančnejše raziskave pokazale, da je ta disponiranost še starejšega izvora, vendar lahko s precejšnjo gotovostjo domnevamo vsaj to, da je središčni značaj trga zanesljivo starejšega datuma. (Že v 9. stoletju je stala približno na prostoru sedanje stolnice predromanska cerkvena, ki je bila v 11. in 12. stoletju prezidana. Nekaj karoliških dekorativnih elementov hrani koprski muzej, sledoyi romanskih prvin pa so vidni na sedanji stolnici.)

Osnovne značilnosti Titovega trga so nedvomno njegova zaprtost (kljub prehodnosti z vseh štirih strani je videti kot slavnostna dvorana, iz katere so vodila vrata k najvišjim mestnim dostojanstvenikom in v najpomembnejše občinske ustanove; k dvoranskemu videzu prispevajo tudi kamnite klopi, ki skoraj v celoti objemajo stranice trga), nato uglaščenost in skladnost stavbnih gmot v njihovem prostorskem učinkovanju ter predvsem v antropocentričnosti merila. Širša predstavitev bi pokazala tudi kompozicijsko povezanost vseh prostorskih oblikovnih sestavin, ki izhaja iz drugačne prostorske sestave, kot je to videti danes, saj so do 15. stoletja tvorile prostorsko mejo severne, južne in zahodne strani trga po dve stavbi, kar je ustvarjalo večjo razgibanost in vsekakor boljje preciziralo njih medsebojno učinkovanje.

Težko bi se odločili, kateremu izmed objektov, ki zdaj ustvarjajo prostorsko mejo Titovega trga, bi pripisali dominantno vlogo v oblikovanju ambienta: trdnjavskega in mogočnemu videzu pretorske palače, vtopljeni v »večno« senco, umirjeni, rahlo kontrapunktni skladnosti stolnice ali ritmični razgibanosti in sončni bogatosti loggie. Morda še najmanj pripeljeva poslopje občinske skupščine z enostavno in preprosto fasado. Kljub temu pa si sedanjega trga ne moremo predstavljati drugače kot s to stranico, ki se skromno podreja veličastnejšim sosedam, ima pa vendarle enakovredno prostorsko učinkovitost kot one. Isto smo lahko ugotovili tudi za stavbo, ki je delno zapirala južno stran trga med pretorsko palačo in mestnim stolpom, čeprav je bila od vseh objektov najnovejša tvorba (stara komaj 200 let) in brez posebnih arhitektonskih kvalitete.

Ob Titovem trgu sem se ustavil le toliko, da opozorim na njegove izjemne ambientne kvalitete, ki ga dvigajo prav gotovo med najpomembnejše mediteranske urbanistične spomenike. Pričakovati je bilo, da bo ostal vsaj ta, že pred stoletji formiran trg, obvarovan pred posegi sodobnih urbanistov. Vendar se je zgodilo ravno nasprotno. Zgodovinsko izpeta in dokončno izoblikovana veriga Platee Communis je dobila sodobno injekcijo, ki je prej škodovala »zdravju« tega prostora, kot da bi ga poživila. Ta poseg je blesteč primer, kako ozki utilitaristični pogledi presežejo umetnostni pomen kakega spomenika. To vprašanje moramo zaostriiti kljub temu, da gre pri porušeni stavbi za povprečno baročno arhitekturo,

zakaj njen umetnostni pomen je bil predvsem v enakopravni oblikovni vlogi v formalnem in zgodovinsko kontinuirajočem pomenu. In kakšna je stavba, ki se danes ponuja očem? Najlapidarnejša oznaka bi bila lahko tudi ta: stilski hibrid med »moderno«¹ pojmovano fasado v nadstropju in historizirajočim arkadnim pritličjem. Že ta kontrapunktni sestav kaže na slabo razumljeno »nalogo«, da ne govorimo o tem, kako je sodobna arhitektura s tem, da je vnesla prostorski poudarek tam, kjer ga doslej ni bilo, porušila ustaljena prostorska razmerja, in še zlasti ne o tem, da se je z uvedbo segmentnega loka v arkadah uveljavilo romantično spogledovanje s historičnimi stili, ki prevevajo Titov trg. To spogledovanje je tolikanj bolj problematično, ker se segmentni lok kot izrazna prvina ni uveljavil niti na enem izmed objektov, ki tvorijo prostorsko mejo trga, razen podhoda v Cevljarsko ulico, ki pa so ga narekovala prej konstruktivne kot stilske potrebe.

Zaton koprške slave opažamo že v 16. stoletju, četudi poskušajo Benečani ravno v tem času znova dvigniti pomen Kopra (ustanovitev apelacijskega sodišča za beneško Istro). Razrešitev večstoletnega spora med Benečani in Avstrijci za nadvlado na Jadranu ni prizadela le Benetk, še bolj je to občutil Koper, ki je s favoriziranjem Trsta konec 17. stoletja in z njegovim neslutnim razcvetom v naslednjem stoletju izgubil na pomenu, ki ga je vseskozi imel kot prvo istrsko mesto. Tudi ko je s campoformijskim mirom (1797) prišel v roke Avstrijcem, se njegova usoda ni dosti spremenila. Medtem ko je avstrijska oblast odločneje posegla v podobo in življenje Pirana in Izole, je bil njen prispevek Kopru pičel in neznamen. Tudi vključitev v Italijo, po prvi svetovni vojni, ni izpremenila stanja. Koper je ostal »pozabljen«² in razen z nacionalističnega vidika (iredentizem) za Italijo bolj ali manj nepomembno in nezanimivo mesto. Te zgodovinske okoliščine so prispevale k ohranitvi in petrificiranju historične aglomeracije, ki je vse do našega časa ohranila svojo srednjeveško strukturo in prostorske značilnosti in sicer kljub posegom novega veka. To dejstvo je uvrstilo Koper med najpomembnejše urbanistične spomenike ob naši obali. Od stopnje ohranitve tega stanja (v sožitju s sodobno arhitekturo in z urbanističnimi posegi) je odvisen njegov pomen, ki ga ima kot kompleksen urbanistični spomenik.

Sodobni Koper, največje in najpomembnejše slovensko obmorsko mesto, kulturno in upravno politično središče širšega koprškega območja, je dobil z intenzivnim gospodarskim razvojem in še zlasti z zgraditvijo koprške luke izreden pomen, ki iz dneva v dan še bolj raste. Razumljivo je, da historično aglomeracijsko jedro ni moglo niti ustrezati niti zadostiti potrebam in pogojem, ki jih je postavljala sodobni razvoj. Mesto, ki se je komaj po drugi svetovni vojni prebudilo iz gospodarskega in kulturnega mrtvila, ki je prvokrat prišlo v stik s sodobno industrijo in z zahtevami, ki jih je ta porajala, je moralo v kratkem obdobju nadomestiti zamujeno. In tega ni bilo malo. Mesto ni ustrezalo osnovnim sanitarno higienskimi normam (kanalizacija, vodovod); številne hiše so bile malone pred tem, da se sesedejo, treba je bilo oskrbeti nove stanovanjske prostornine, komunalne servise... Prebivalstvo je znova pričelo naglo naraščati. Mesto, ki

je nekaj stoletij zadoščalo skromni urbanski vegetaciji, pogojeni s takratnimi malenkostnimi zahtevami, je postalo sedaj pretesno in neustrezno. Zdaj, ko se razvija Koper v eno najpomembnejših jadranskih pristanišč, že računajo, da bo v kratkem štel blizu 70 000 prebivalcev (podatek iz tekstualne priloge k urbanističnemu planu za Smedelo, 1963). Poudariti moramo še, da se je populacija skoraj popolnoma spremenila; nekdanji, v glavnem romanski element, je po vojni v večini zamenjal slovenski. Koper so naseljevali prebivalci iz ožje okolice in vse republike, s čemer se je mesto organsko strnilo s slovenskim zaledjem.

Razvoj je zahteval poseganje v staro aglomeracijsko jedro, predvsem njegovo regeneracijo, ki pa se je izvajala bolj z novimi gradnjami in manj z adaptacijami in sanacijo obstoječega, kar bo moralo biti osnovno izhodišče vsaj do takrat, dokler ne bo izdelana temeljita valorizacija obstoječega stanja kot osnova urbanistični politiki, ki bi se morala ozirati na kulturno in ne samo na urbano dediščino prostora. Stanovanjske zahteve so terjale tudi intenzivnejšo in kompleksnejšo zazidavo v neposrednem zaledju. Tako je nastalo stanovanjsko naselje Smedela; Bonifika, razen postavitve nekaterih objektov, v glavnem še ni načeta.

Sodobni urbanistični posegi v samem Kopru pa so odprli s spomeniško varstvenega vidika številna kritična vprašanja. Pri tem je treba izhajati iz dejstva, da je že samo mesto, ki je ohranilo izvorno srednjeveško strukturo in značilen organizem, ki so ga oblikovale prvine različnih slogovnih obdobj, pomenilo zaključen in dragocen spomenik, ki je terjal take posege, ki bi v polni meri upoštevali obstoječe urbane vrednote. Namesto tega pa smo imeli opraviti dostikrat s posegi, ki ne le, da niso izhajali iz poznavanja in razumevanja konkretnega uranskega prostora, torej ustvarjalnega nadvezovanja, ampak so ga večkrat celo negirali in vsilili mestu take prvine, ki sedaj postavljajo vprašanje prispevka sodobnega časa na glavo. Načelno smo problem nakazali že ob Titovem trgu, na tem mestu pogledjmo čisto na kratko osnovne »nesporazume«, ki so tako očitni, da ne moremo iti mimo njih:

— porušilo se je obstoječe merilo, ki je v historični aglomeracijski strukturi izhajalo iz antropocentričnosti;

— čutiti je odsotnost celovitosti prostorske vizije, ki je osnovni pogoj sodobne urbanistične prakse zlasti takrat, kadar imamo opravka s historičnimi aglomeracijami. To napačno izhodišče je botrovalo porušitvi zaključenosti, usklajenosti in organičnosti mestnega organizma;

— postavitve stolpnice in drugih visokih objektov na obodu nekdanjega otoka ni uničila le vedute, še usodnejše je vplivala na porušitev prostorne harmonije mikrourbanskih ambientov, s čemer se je ponekod načelo vprašanje smiselnosti njihovega obstoja (na primer Gramscijev trg);

— posega se v najkvalitetnejše ambiente in ruši njihova prostorska in historična celovitost ter zaključenost;

— vnašajo se oblikovne prvine in kolorit, ki je dostikrat tuj značaju koprškega uranskega prostora;

— navezovanje na izročilo je mnogokrat zreducirano le na nekatere okrasne prvine, vzemimo za primer le množično uveljavljanje perforirane venca izpeljanega iz motiva podstrešnih mezaninskih okenc, ki ga srečujemo ob slovenski obali (Koper — na stolpnici ob Belvederu srečamo še le zametek tega venca, Smedela, Žusterna, Belvedere nad Izolo, Strunjan, Portorož itd.), čeprav bi bilo pričakovati, da bo to nadvezovanje izhajalo predvsem iz tradicije prostorskega pojmovanja. Ta nesporazum se jasno kaže v iskanju opravičila za uveljavljajoče se stolpničarstvo, češ da gre za ohranitev nekdanje vertikalno dinamizirane kopske vedute, kar lahko opredelimo prej kot nekakšno romantično nedonošeno izpoved, ker je to pač edina smiselna zveza, ki se nam ponuja med sodobno urbanistično prakso in omenjenimi lastnostmi kopske historične aglomeracije.

Se bi lahko naštevali, vendar že to zadošča, da izvedemo kratek sklep. Sodobni in pespektivni razvoj Kopra je terjal posege v historično jedro, toda postavlja se vprašanje: ali ni bilo mogoče odločneje upoštevati spominskega značaja kopske historične aglomeracije, in sicer tako, da se kljub sodobnim posegom ohranijo njene osnovne karakteristike (struktura, veduta) ter da se nekateri najpomembnejši ambientni ohranijo intaktni, vendar regenerirani, seveda tako, da bosta obvarovana njih pristnost in nepotvorjenost.

Se je čas, da se vprašamo, ali ni smotrnejše in s spomeniško varstvenega stališča edino dopustno, da gremo v odločno revivifikacijo historične aglomeracije, s temeljito sanacijo, adaptacijami, ponekod seveda v določenih okvirih z novimi gradnjami ter tako dosežemo polnokrvno in organsko ohranitev Kopra. Taka pot terja postavitev novega Kopra v neposredno bližino historične aglomeracije, vendar tako, da se v celoti ohranita otoška struktura in njen funkcionalni pomen središča. S tega, vidika bi bili odločilnega pomena stiki starega z novim, ki bi morali biti »zračni« — nizka zazidava Bonifike — in vizure iz novega Kopra k staremu, ki naj bi onemogočile orjaško prežemanje urbanističnih dejanj sodobnega časa z izoblikovanim zgodovinskim urbanskim jedrom.

Urbanizirati Koper v bodočem razvoju po tej poti bi predvsem pomenilo osvoboditi sodobno arhitekturo vezi, ki jih sedaj nujno vsiljuje historično jedro. Neposredno zaledje Kopra je nedvomno pripravno zemljišče tako po nosilnosti tal kot po konfiguraciji, in bi omogočalo kreiranje takega mestnega prostora, v katerem bi se lahko polnokrvno uveljavila najsodobnejša načela modernega urbanizma in arhitekture, še zlasti, ker gre za mesto, ki ima izredne potencialne možnosti za ustvaritev tolikšne materialne osnove, ki bi realizacijo podobne zamisli nedvomno dovoljevala. Seveda je to pot, ki bi zahtevala precejšnjo mero odgovornosti, vsestranskih študijskih analiz, predvsem pa zagotovitev take ekonomske osnove, ki bi vzporedno z rastjo novega Kopra in regeneracijo historične aglomeracije omogočila sinhrono in organsko izvajanje take usmeritve v nadaljnjem razvoju Kopra.

Za trenutno stanje pa se je postavljala odločna zahteva po nekaterih najnujnejših ukrepih. Vsekakor bo treba v prihodnje ohraniti vsaj »koordinatni križ«, kot najpomembnejšo urbanistično prvino starega jedra,

in sicer v intaktni obliki skupaj z zaledjem, v njegovem strukturnem sestavu. Ohranitev tega križa pomeni hkrati tudi ohranitev njegovega življenjskega utripa in vsebine, pomeni ohranitev in varovanje Titovega trga kot reprezentativnega središča mesta (s sedežem občinske skupščine) in Trga republike, ki je pravzaprav njegovo nadaljevanje in eden izmed redkih prostranih ambientov v naših primorskih mestih. Treba bo razmišljati o temeljiti zaščiti nekaterih dragocenih ambientov in spomenikov s suburbanskim značajem (prebivališča meščanov kmetov in meščanov ribičev), pri čemer je treba iskati in uresničevati take rešitve, ki jih bodo organsko povezovale z ostalimi mestnimi prostori. S tem se bo ohranila kinestetična kontinuiteta, ki je gotovo ena najpomembnejših konstitutivnih prvin slehernega urbanističnega spomenika. Morda se prav zaradi tega kinestetičnega fenomena, ki je nedvomno najavtentičnejši izraz vitalnosti in dinamike sveta, v katerem živimo, nenehno vračamo k urbanskim dediščinam, ki v svojih nedrih nudijo gibanju in vživetju polnokrvno vsebino, rahločutno intimnost in človeški smisel.

Ob koncu tega zapisa, v katerem sem, upam, dovolj ilustrativno razgrnil temeljna vprašanja, s katerimi se danes srečujemo na področju spomeniškega varstva v Kopru, Izoli in Piranu, želim zapisati tudi nekaj opažanj, ki se porajajo ob poglobljanju v to tematiko ter iz nje rezultirajo.

Zdaj imamo pred seboj dejansko dve bojišči, na katerih se je treba bojevati, kadar gre za spomeniško varstvo in mesta kot objekt tega varovanja. Prvo bojišče predstavlja splošno uveljavljeno mnenje, da je mesto samó živ organizem, ki pač vegetira po bioloških zakonitostih nenehnega obnavljanja in rasti staničnega tkiva, in drugo, da je lahko vendarle tudi mesto v celoti ali delno (staro jedro, zaključena četrt, trg, ulica itd.) zaokrožen umetnostni spomenik in da kot tako zahteva vsaj delček skrbi, odgovornosti in vneme, kot jih kažemo ob akcijah pri varovanju in konserviranju posameznih spomenikov arhitekture, plastike, slik in drugih umetnostnih spomenikov. Da je naša bojevitost ostala še vedno le vihtenje meča v prazno, je najboljši dokaz spoznanje, da iz dneva v dan doživljamo »poraze«, ki se kažejo v izgubah in okrnjenu številnih kvalitetnih historičnih urbanskih kompleksov. Nekaj polomljenih kopij, ki so ostale na redkih bojiščih, skoraj nobenega boja niso rešila v korist spomeniškega varstva in njegovih prizadevanj (ali neprizadevanj), da bi zaščitilo urbanistične spomenike. Vzroke taki omahljivosti lahko iščemo predvsem v nas samih, saj pri opravljanju teh problemov nismo izkoristili niti vseh zakonskih zagotovil. Zato lahko ob sprejemanju novega zakona o spomeniškem varstvu postavimo danes prav gotovo najaktualnejše vprašanje: do kakšne stopnje smo sposobni realizirati politiko spomeniškega varstva, ko gre za urbanistični spomenik?

To vprašanje moramo postaviti vsem tistim, ki so »pred zgodovino« odgovorni za ohranitev spomenikov materialne kulture našega življenjskega prostora. Izgubljati besede o tem, kaj pomenijo taki spomeniki v potrjevanju naroda in pričevanju kulturne preteklosti kateregakoli prostora, je spričo že toliko izpovedanih tehtnih misli in ugotovitev docela

odveč in nepotrebno. Neposredno odgovornost za stanje, kakršno je pri nas, prevzemajo predvsem tisti, ki so dostikrat videli le trenutne potrebe in pri tem nepremišljeno, neargumentirano in neodgovorno posegali v urbanistične spomenike, in oni, ki jim je bilo spomeniško varstvo zaupano, pa so premalo odločno (razlogi trenutno niso niti tako pomembni) utemeljevali kulturno zgodovinsko in umetnostno vrednost »obsojenih« spomenikov, ne nazadnje pa tudi tisti družbeni organi (in posamezniki), ki jim je družba zaupala dolžnosti »urejevanja« splošnih kulturnih nalog.

Kje je izhod iz takga stanja? Protislovna situacija, ki smo jo ustvarili, se po eni strani kaže v normalnih zahtevah po zaščiti spomenikov in učinkovitejših zagotovilih, ki naj bodo utemeljena tudi v naši zakonodaji, na drugi strani pa v ignoriranju spomeniških kvalitet urbanističnih spomenikov v praksi. Strokovne službe za varstvo spomenikov so dostikrat fungirale le kot »gasilci« in še v teh primerih nemalokrat neuspešno; neposredno odločanje se je prepuščalo dostikrat družbenim organom (in posameznikom), ki so brez strokovnih argumentov sprejemali odločitve itd. Dostikrat se je reševalo na ravni iskanja modusa vivendi za danes (mimo priznanja sedanosti) in ne za jutri. Prakticistične zahteve so presegle varstvene posege in nasploh nestimulativno vplivale na razvoj resnejših oblik spomeniškega varstva. Da je to podatek, ki zelo ilustrativno kaže na siceršnjo ozkost našega pojmovanja kulture, je razvidno brez posebnega dokaza.

Kakor lahko resnico tega stanja iščemo po več poteh, v tem iskanju bi lahko dobili mogoče tudi različne podobe in razsežnosti, tako lahko zagotovimo, da je najresnejša pot tista, ki nam jo razkriva podoba mesta, po posegih, ki smo jim bili priča v zadnjih nekaj letih.

Resničnemu samoupravljanju v urbanistični praksi (mislim na odločanje vseh organov družbene samouprave, ki s svojimi odločitvami neposredno kreirajo naš življenjski prostor) bomo dali polno vsebino le takrat, ko bomo enakopravno z vsemi drugimi upoštevali tudi spomeniško varstveni vidik, ki je za organsko rast zgodovinskih mest in njihovo osmišljanje v sedanosti vsekakor med bistvenimi sestavinami sodobne urbanistične prakse. Ūresničitev tega stališča pa narekuje nujno dvoje nalog: strokovne službe spomeniškega varstva je treba, glede na gradbeniško prakso v najširšem pomenu izviti iz podrejene vloge, s smotrno kulturno akcijo je treba doseči, da mestni prebivalci priznajo mesto za svoje, z vso njegovo preteklostjo. Šele ko se bo ta misel zasegla globoko v zavest vseh prebivalcev, lahko pričakujemo tudi z njihove strani akcije v korist spomeniškega varstva. Dotlej bo še vedno v vseh pogledih odločal ekonomski račun, ki je, žal, kar dobro vemo, zelo redkokdaj na strani spomeniškega varstva.

Izgube so neprecenljive tembolj, ker se v varovanju urbanističnih spomenikov kažejo v ekstremnih oblikah, kar seveda nujno zahteva večjo angažiranost skupnosti. Priznanja spomeniških kvalitet urbanističnim spomenikom in zagotovila v še tako popolnem zakonu ne morejo sama po sebi urejati teh problemov.

Srečanja z Musilom

Ignazio Silone

V literarni prilogi lista »Times« so leta 1949 napisali o Musilu: »Najbolj omembe vreden nemški avtor v prvi polovici našega stoletja in obenem eden izmed najmanj znanih pisateljev našega časa.« V resnici je dobival Musil v letih 1921—30 v Avstriji in Nemčiji že široko priznanje — če ne pri občinstvu, pa vsaj pri kritiki, in to ob svoji drami »Sanjači«, ob farsii »Vincenc in prijateljica velikih ljudi« in tudi ob prvih dveh zvezkih »Moža brez posebnosti«. Nato je v literarnih kronikah izginila vsaka sled o njem. To pa je pripisati ravno toliko političnim dogodkom kakor njegovemu prostovoljnemu umiku iz družbe, da se posveti ureditvi tretjega zvezka svojega velikega romana. Če primerjamo tišino, ki ga je obdajala v letih pred vojno, z velikim priznanjem ob njegovi smrti, je imel »Times« prav.

Prvič sem se srečal z Musilom leta 1939. Švica je takrat dajala streho številnim emigrantom iz Srednje Evrope in Balkana, ki so morali zapustiti svojo domovino zaradi rasističnega in političnega preganjanja. Temu preganjanju se je pridružila še Italija, kjer se je vse to dogajalo že prej. Brez dvoma je stalno naraščajoče število teh emigrantov pomenilo za konfederacijo znatno breme v gospodarskem, pa tudi v političnem pogledu. Toda v množici teh emigrantov so bili pesniki, pisatelji, znanstveniki, glasbeniki, igralci, režiserji, ki so pripomogli k prav izjemnemu razcvitu švicarskega kulturnega življenja, založb in gledališč. V teh letih so priznali Schauspielhausu v Zürichu po vsej pravici prvenstvo med evropskimi dramskimi gledališči, prav zaradi navzočnosti Brechta in Juliusa Haya med avtorji in Thérèse Grese, Laughoffa, Horwitza, Paryla in drugih med igralci.

Ravno v Zürichu je naletel Musil na nekaj oseb, ki so ga že od prej poznale in zelo cenile. Prizadevanju dveh izmed njih se imamo zahvaliti, da smo ga lahko spoznali kmalu po njegovem prihodu. Bila sta to dramatik Kurt Hirschfeld (ki je kmalu nato prevzel vodstvo Schauspielhausu), in pisatelj Ephraim Frisch, ki je bil priobčil v Frankfurter Zeitung kritično poročilo in analizo prvih dveh zvezkov romana Mož brez posebnosti, da bi s tem pripomogel k boljšemu razumevanju tega dela. »Po krivdi tegale,« je Musil s stegenjenim prstom obtožil Frischa, »sem danes tudi jaz v emigraciji.«

Res je, da Musil ni pripadal nobeni izmed dveh kategorij emigrantov, niti židom niti političnim emigrantom. Bil je politično popolnoma indiferenten. Vprašal sem ga, zakaj je torej zapustil Dunaj. »Iz čisto preprostega razloga,« mi je odvrnil. »Moji bralci in kritiki so bili večinoma židje. V zadnjih letih so odšli drug za drugim. Zakaj naj bi bil ostal tam čisto sam?«

Hirschfeldu in Frischu se je zdela ta utemeljitev čisto pravilna. Primerjali smo jo lahko, čeprav v nekoliko drugačnem pomenu z utemeljitvijo, ki jo je dal Thomas Mann. O njem vemo, da se je nekoliko obotavljal, preden je zapustil Nemčijo, ko so tam nastopili nacisti. Svojemu sinu Klausu in drugim, ki so mu to očitali, je pojasnil: »V Nemčiji imam svoje občinstvo, obžaloval bom, da sem jo moral zapustiti.«

Na to bi mu bili lahko odgovorili, da je imel, drugače kakor Musil, že dolgo svoje bralce po vsem svetu in da bi nikjer ne mogel ostati osamljen.

Po značaju so Musilova dela teže dostopna. Na to je mislil, ko je ob najinem prvem srečanju parafraziral Heglove besede in znova pokazal na Frischa: »Ta je edini, ki me je razumel.« In takoj nato: »V resnici me niti ta ni razumel.« Za konec še tiše, kot da bi govoril sam sebi: »Smola je v tem, da se niti meni ne posreči, da bi se razumel.«

Poleg boječega, preskromnega, skorajda krhkega E. Frischa je kazal Musil popolno obvladovanje samega sebe. V njegovem vedenju, v skrbno negovani zunanosti si lahko spoznal nekdanjega avstrijskega častnika. Zares težko ga je bilo opredeliti po politični pripadnosti. Skupno z Gidom Malrauxom, Aragonom, Wellsom, Salveminijem in mnogimi drugimi se je leta 1935 udeležil kongresa pisateljev, ki so ga organizirali v Parizu pod pokroviteljstvom komunistov. Njegova udeležba pa se je zdelo povsem nepomembna in je ostala neopažena. Kasneje je izrazil svoje zaničevanje do političnih pisateljev v liku »velikega pisatelja«, ki ga je vnesel v svoj veliki roman. Pokazal ga je kot trgovca v zasebnem in kot idealista v javnem življenju.

V nekem eseju Bruno Fürsta sem bral, da je Musilovo nezmožnost, da bi se politično opredelil, pripisati temu, da je imela po Musilovem mnenju vsaka stranka v nečem prav. Nasprotoval je demokraciji skoraj toliko kot fašizmu v prepričanju, da kulture ni treba samo braniti pred sovražniki, temveč jo tudi varovati pred prijatelji. Čeprav se je Fürst verjetno naslanjal na Musilove osebne izjave, bi jaz pripomnil, da je Musil ob drugih priložnostih in z drugimi sobesedniki kazal manj neodločnosti in omahovanja, vsaj kar je zadevalo nacionalni socializem. Pač pa je šlo vedno za sodbe, izrečene v zasebnih pogovorih. Nikdar Musil ni ne napisal ne podpisal kakršnekoli izjave s katero bi bil zavzel javno stališče. Poudariti pa je treba, da tako nikakor ni ravnal iz oportunitizma. Pogovora o politiki ni ljubil, ker se zanjo ni zanimal. Po mojem mnenju o politiki skoraj ni imel pojma. Nikoli ni odkril pravih vzrokov iredentizma, ki je sprožil katastrofo fevdalnih struktur avstroogrske monarhije, niti se ni zavedal pomembnosti razrednih bojev naše dobe.

Ob pričetku vojne smo se srečevali pogosteje še z drugimi prijatelji. Porovarjali smo se edinole o tedanjih dogodkih. Musil je ostajal neprizadet celo ob strašnih novicah s poljske fronte. Ko se je zavedel, da nas je njegovo vedenje presenetilo, se mu je zdelo potrebno, da se je omejil z izjavo: »To je vesoljni potop — tu ni pomoči«. Sam osebno je imel zatočišče pred temi dogodki v delu ob svojem velikem romanu.

Apokalipsa se ga ni dotaknila. Često pa so ga pretresali posamezni primeri. Nekoč me je vprašal, ali se spominjam, da bi bil bral, da se je neka nemška sobarica ubila ob žalosti ob novici, da je zgorel Reichstag. Zaupal mi je, da mu je bil ta pripetljaj predmet dolgih razmišljanj in da si ga ni znal raztolmačiti. Na tisoče ljudi je imelo opraviti v Reichstagu tako ali drugače, in nobeden od njih se v tistih dneh ni končal. Zakaj torej ta sobarica? Kakšen mit, kakšen simbol ji je predstavljal Reichstag? Znova in znova so se Musilu oni dan misli vračale k temu dogodku. (Po 25. juliju 1943, dnevu Musolinijevega padca, sem se domislil Musilovih premišljanj o vzrokih tistega samomora. V delu Švice, ki mi ga je policija določila za bivanje in kjer je živel tudi nekaj fašističnih funkcionarjev in inženirjev, so sprejeli novico razmeroma neprizadeto, razen nekega ubogega branjevca, ki se je iz obupa ubil.)

V treh letih, ki jih je Musil prebil v Švici pred svojo smrtjo, ga je doletela vrsta težav, predvsem ekonomskega in birokratskega značaja. V zvezi s tem je bilo objavljenih nekaj pretiravanj, ki bi jih rad nekoliko popravil.

Musil je izgubil premoženje zaradi inflacije, ki je sledila prvi svetovni vojni. Še več, nikoli ni mogel živeti od svojega dela. Lep čas, preden so nastopili nacisti, v letih, ko je živel v Berlinu in nato na Dunaju, mu je pomagala skupina prijateljev, ki so bili večinoma židje. Nacizem jih je razkropil in osiropil. Še drugi vzroki so prispevali, da se je njegov položaj v Švici zapletel, ker je stalno naraščalo število emigrantov, ki so prihajali iz obmejnih dežel,

in ker so se tem pridružili še tisoči ubežnikov, se švicarske oblasti Musilu niso posebej posvetile, čeprav bi bil to resnično zaslužil. Problem je bil toliko teže rešljiv, ker denarna pomoč, ki so jo običajno dajali podporni skladi emigrantom, še zdaleč ni zadoščala potrebam izredno senzibilnega in bolehnega Musila. Upoštevati je treba tudi to, da ga ni varoval nobeden izmed najboljše organiziranih odborov, ker ni bil niti žid niti bojevit član kakršnekoli politične stranke. Treba je bilo torej iskati druge viře. Na srečo sta mu stali ob strani dve osebi, ki sta mu bili nadvse vdani in sta neprenehoma, dan za dnem, delovali v njegov prid. To sta bila njegova žena Marta in Dunajčan kipar Wotruba, čigar plemenitost ni bila nič manjša od njegove nadarjenosti. Slednji se je zatekel k meni s prošnjo, naj zberemo skupino prijateljev, ki naj bi se čim uspešneje zavzela za Musila in mu pomagala, kot nekoč podobna skupina na Dunaju. Akcija ni uspela. Vendar pisatelj nikoli ni pogršal najpotrebnejšega — bodisi po srečnem naključju — gotovo pa zaradi prizadevanja gospe Marte in Wotrube, ki sta žrtvovala temu vprašanju mnogo časa in živcev.

Ni prav, da še vedno ponavljajo, kakor sem pred kratkim sam nekje bral, da je Musil v Švici umiral od lakote, ali pa da je moral živeti v neprimernih stanovanjih. Kdor je opisal dvoje zadnjih let, ki ju je Musil preživel v Ženevi, in izjavlja, da je bil Musil prisiljen tam živeti življenje »troglodita«, ta ne ve, kaj ta beseda pomeni, ali pa je bil neprimerno poučen. Musil je prebival v Ženevi v udobni vili, obdani s prijetnim vrtom. Končno pa je mogoče čas, da spregovorimo o neprijetnostih, ki smo jih prebijali emigranti in z nami vred. Musil od policije za tujce.

Gre za dovršeno organizacijo, ki zna stopnjevatí težave, jeze in sitnosti, neločljivo zvezane s to institucijo, do neverjetnih viškov. So dežele, ki so težko dostopne, npr. Združene države Amerike. Brž ko si tam dobil vstopno dovoljenje, ti potem ni težko izmuzniti se vsakršni kontroli. Nasprotno pa je v Švici. Lahko je dosegljiva z vseh strani in s kakršnimi koli prometnimi sredstvi, tudi peš. Težko pa uideš policiji za tujce, ko prideš vanjo. Dežela je majhna in Švicarjem (v nasprotju z Italijani) se ne zdi nečastno pomagati svoji policiji. Kljub temu, da je švicarska policija demokratična (njene načelnike voli celotno prebivalstvo) izvaja svoje odloke enako neprijetno, pa naj gre za slavnega umetnika, trgovca ali delavca. Obstaja samo ena vrsta privilegirancev, toda da bi jo določili, ne da bi pri tem nastali nesporazumi, bi bilo dobro, da se ustavimo pri bistveni točki, pri kantonih, ki so dosegli visoko raven v svojem ekonomskem razvoju, kakor tudi pri organizaciji pomoči, kakor velja to za Zürich. V tem kantonu je ena izmed prvih nalog policije, da varuje splošno blaginjo pred navalom siromakov. Treba je pristaviti, da se v bogatih kantonih vse stranke strinjajo s to diskriminacijo in jo izvajajo prav tako proti nezazelenim tujcem kakor proti Švicarjem samim, ki prihajajo iz revnejših kantonov. Tako lahko izženejo iz Züricha brezposebnega Tesinčana enako kakor kateregakoli političnega emigranta, še toliko laže, ker se ne more izgovarjati, da ga nikjer drugje ne bi sprejeli. Logično je, da dajejo take razmere prednost tujcem, oskrbljenim s spoštovanjem vrednim bančnim računom. To so privilegiranci, na katere sem namignil zgoraj. Švica je gotovo demokratična, vendar s kapitalističnimi omejitvami.

Musil ni imel denarja v banki, niti ni bil zmožen plačati 2000 frankov, ki jih je zahtevala policija kot varstvo za primer bolezni ali kak drug podoben primer. Trdovratnost, s katero je Musil vedno znova poudarjal svojo bolehnost, ko je prosil za podaljšanje dovoljenja za bivanje, dokazuje, da se nikakor ni zavedal, da s tem opozarja policijo na nekaj, kar ne govori njemu v prid.

Ko že govorimo o tej panorami birokratskih nevšečnosti, je treba omeniti tudi vedenje švicarskih pisateljev — čeprav je to nekoliko neprijetno. Podobno kakor je to v drugih deželah, se najbolj znani in obenem tudi najbolj neprizadeti pisatelji niso udeleževali ali se vsaj niso vmešavali v dejavnost pisateljskega sindikata. Ta je bil v prvi vrsti cehovski in je skrbel samo za varstvo gmotnih koristi svojih članov. V pravilih tega sindikata žal ni bila predvidena solidarnost, četudi samo moralna, z emigrantskimi pisatelji, pesniki in dramatikami. Zelo

verjetno je, da tudi ni bila predvidena v pravilih delavskih sindikatov, čeprav so ravno ti, predvsem oddelki za javno upravo, storili v vsakem pogledu veliko za emigrante vseh vrst, torej tudi za izobražence. Pač pa je sindikat pisateljev odkrito kazal bojazen svojih najbolj dejavnih in najbolj povprečnih članov pred možnostjo konkurence njihovih nemških tovarišev, ki so pribežali v Švico pred nacističnim preganjanjem. Prepovedal je tem emigrantom vsako sodelovanje s švicarskim tiskom. Tiste pa, ki so se upali prekršiti to prepoved, bodisi zaradi materialnih potreb, bodisi zaradi povsem naravne želje po izpovedi in so pisali pod psevdonimom, so ovajali policiji in jim pretili z izgonom. Osebo vem za primer neke pisateljice, ki so jo izgnali iz Švice, ker je priobčila v Basler National-Zeitung nekaj svojih povesti. (Emigrirala je v Francijo in prišla nekaj mesecev kasneje v roke Gestapu.)

Prepoved te vrste Musila ni motila. A ni šlo samo za indiferentno, da ne rečem sovražno razpoloženje, ki so ga kazale švicarske kulturne ustanove do emigrantskih pisateljev. Spominjam se Musilove pikre opazke: »Danes nas ignorirajo, ko pa bomo umrli, se bodo ponašali s tem, da so nas sprejeli.« In v resnici se danes ponašajo s tem.

Na srečo so v Švici vedno bile plemenite osebe, ki so s svojimi sredstvi popravljale, kar je zakrivila javna uprava. Vsak izmed nas, ki je okusil izgnanstvo v Švici, ima v tem pogledu nepozabna izkustva. Za vse nadloge, ki so morale Musila v Zürichu, je našel nadvse bratsko razumevanje v osebi pastorja Roberta Lejeuna. Pojav tega dobrega in izobraženega moža, ki je pripadal versko-socialnemu gibanju Leonharda Ragaza, je v življenju pisatelja pomenil osnovo varnosti, ni mu pa mogel razvedriti duha.

Osamljenost, zavoljo katere se je Musil vedno znova pritoževal, je bila v resnici osamljenost, ki si jo je sam naložil in jo gnal do absurda. Da navedem zgled: za časa njegovega bivanja v Muchlebachstrasse je stanoval James Joyce v penzionu Delphin, v neposredni bližini, vendar se nista nikoli sešla, niti nista pokazala najmanjšega zanimanja drug za drugega. Pač pa se je Musil čutil intelektualno soroden Paulu Valéryu — morda zaradi svojega nagnjenja do psevdofilozofskih aforizmov.

Musil se ni zanimal za delo mlajših vrstnikov: nikakor ni bil novator, ki bi si želel pritrjevanja, povezave, učencev. Živel je v svojem delu kot v prostovoljnem zaporu. Zunanji svet ni imel nobenega vpliva nanj. Pisal in znova je pisal petnajst do dvajsetkrat isto stran, isti odlomek. Najrajši je bral znanstvene razprave in revije in si neprenehoma delal zapiske. Ni zapisoval citatov, temveč asociacije misli, ki so se mu porajale ob branju, ali aforizme. Ti zapiski so se stekali v strani njegovega romana kot opazke k stranem, ki jih je bil že napisal, in kot snov, iz katere je zajemal še nenapisano. »Mož brez posebnosti« je dobival oblike mozaika brez obrisov.

Kopičenje misli, slik, premišljevanj, ki jih je predelaval v dolgih dnevih zbranih, je dalo končno vsaki strani vsebino, podobno gosti polni tkanini, izraženo precizno, ostro, presenetljivo. Težko bi bilo v tem najti predstavo neke celote. Musilu je manjkalo liričnega zanosa, daru pripovedovanja. Ekstremna duševna napetost, v kateri je živel, je bila posledica neprenehnega napora ob idejnem raziskovanju.

»Mož brez posebnosti« je hkrati roman in manifest — pravilneje poskus romana in poskus manifesta, ker je ostal nedokončan. Bolj kot za njegovo glavno ga lahko imamo za njegovo edino delo, ker nam je danes jasno, da je bilo vse, kar je napisal do tedaj, le priprava za to delo, raziskovanje in bližanje temu delu. Avtor sam nam je dal kratek povzetek vsebine: To je prepletanje različnih izhodišč in pripovednih osnutkov. Prvi osnutek: udeležba Ulricha, moža brez posebnosti, pri veliki akciji, s katero skuša umirajoča donavska monarhija (smo v l. 1913) zaman prikazati svetu skupno enotno misel. Drugi osnutek prikazuje primer Moosbruggerja, ubijalca prostitutk, njegovo nesmiselno osvoboditev, h kateri prispeva Ulrich sam. Tretji je oris Klarise, ničejanke v duhu, iz katerega izhajajo zablode tega stoletja. Končno četrta

tema, ki obravnava naključno srečanje Ulricha z njegovo sestro Agato. Tem bolj ali manj pomembnim dogodkom se pridružujejo deli, v katerih se pisatelj oddaljuje od predmeta, in druge kratke skice, vendar vse na isti način, izjavlja avtor, kot v sistemu rek, hudournikov in potokov, ki se končno združijo v en sam veletok, ki se izliva v morje. Kakor sem že rekel, se roman v resnici neha daleč pred pravim koncem. Kljub svojim 1500 stranem je ostal nedokončan. Morda je ravno to dobro za knjigo, sem si upal misliti, čeprav se je Musil zadnja leta zaman mučil, da bi našel primeren razplet. Različni naslovi dela, ki jih je imel v mislih: Vohun, Maščevalec — kažejo, kako negotov je bil pisatelj od vsega začetka glede cilja, h kateremu naj bi usmeril svoje delo.

Ob branju romana »Mož brez posebnosti« imaš ves čas vtis, da je to delo terjalo veliko truda. Musil je veroval v znanost, prepričan je bil, da bi se dalo območje spoznanja z intenzivno intelektualno koncentracijo širiti in bogatiti, dokler ne bi bila odpravljena glavna nasprotja, skupna človeškemu življenju. Taka je bila njegova plemenita in brezuspešna ambicija, njegova osebna utopija. Na straneh svojega romana se neredko sklicuje na teorije Macha, Bleulerja ali Alfreda Adlerja — posebno slednjega, ki je bil pisatelja podrobno opazoval ob nekem psihoanalitskem zdravljenju. Vse osebe »Moža brez posebnosti« so v omejenih situacijah. Ulrich je mož brez posebnosti, brez zahrbtnih misli, vsakemu na voljo, ki si ga je treba izmisliti in izmisliti svet, v katerem naj bi živel. Ta svet ni nikoli zgodovinsko določen, temveč eden izmed številnih mogočih svetov. Kdorkoli ima vsaj bežen pojem o eksistencializmu, ga bo zlahka zasledil v vsebini Musilovega razpravljanja; brez truda bi lahko tudi odkrili odmeve »Gestalttheorie« (ki je dosegla Italijo z običajno zamudo) v ustvarjanju duhovnih bitnosti, ki nahajajo same v sebi upravičenost za obstoj. Potrebna je pripomba, da je bil Musil kljub namigovanju na nestalnost avstro-ogrske monarhije brez čuta za zgodovino, prav tako kot ni imel pojma o resnični zapletenosti socialnega življenja.

Druga dvojnost dela izhaja iz razlike med novostjo osnutka in tradicionalno tehniko pripovedovanja. Dosti bo, da spomnimo na izrecno navzočnost vsestransko razgledanega pripovednika. Musil sam to omenja v svojem dnevniku: »Tisti, ki pripoveduje, sem jaz,« beremo tam. Ta »jaz« nikakor ni imaginarna oseba, temveč avtor romana sam. Poučen, žalosten in razočaran človek. Toda pripovedovanje nikoli ne splahni v dolgočasno pridigo. Neprenehoma ga oživljajo izvrstni jezik, ironične in satirične poteze. Te poteze so hote polivalentne. »Prava satira,« je zapisal Musil, »mora biti taka, da bi mogla, naperjena proti klerikalcem, motiti tudi komuniste, da bi se dotaknila avtorja samega, ko bi razpravljala o neumnosti.«

Ne mislim, da bi bilo treba raziskovati Musilove ideje, čeprav jim je on prisojal velik pomen. Če ne gre za izposojanje od drugih avtorjev — o tem naj se razpravlja drugje — gre za aforizme, to je za izreke, ki jim povsem manjka argumentacija. Njegovi trditvi, da je realnost vedno vsaj za stoletj v zamudi za mislijo, bi lahko postavili nasproti Heglovo trditev, ki jo je povzel Marx, prisposodblja pa jo sova, Minervina ptica, ki vzleti šele po sončnem zatonu, potem ko je delovni dan že končan. Tako ostajajo problemi nerešeni.

Avtentična in trajna vrednost Musila ni v Musilu filozofu, tudi ne v Musilu znanstveniku ali v Musilu pobudniku nove religije, temveč v Musilu umetniku, ki se je ves posvetil svojemu delu. Resnična sila, ki ji ni primere, in vrednost »Moža brez posebnosti« izvirajo iz avtorja samega, ki se je svojemu delu ves preda, podoben živemu pokopanemu, v objemu s svojo utopijo.

Obvestilo naročnikom

Uredništvo »Problemov« sporoča, da je sprejelo sklep o podražitvi revije. Pri tem se čuti dolžno, da bralce seznanj z materialnim položajem revije.

Lastni dohodki (naročnina in dohodek od prodanih števil) so pokrivali (ob stari ceni) samo petino izdatkov, ostanek je krila subvencija Sklada za pospeševanje založništva. Absolutni znesek subvencije je bil približno enak za revije istega tipa, od katerih pa so nekatere imele še druge dohodke. Toda podražitev materiala in tiskarniških uslug za pribl. 20 % nas je prisilila, da povečamo delež bralcev pri dohodkih revije, ker lahko računamo na drugi strani (v ugodnem primeru) le s tem, da ostane odobreni znesek subvencije nespremenjen. To pa pomeni, da bosta nespremenjeni znesek subvencije in povečani delež naročnikov komaj krila zvečanje materialnih izdatkov.

Celoletna naročnina za tekoči letnik bo znašala 1800 din (za študente in dijake 1350 din), od tega za prvo polletje (št. 25—30) 600 din (za študente in dijake 450 din), za drugo polletje (št. 31—36) 1200 din (za študente in dijake 900 din). Cena posameznega izvoda se takoj poveča na 250 din.

Uredništvo

